تیر ایان او ژبه یي

تیر ایان او ژبه یي

Ketabton.com

ذکریا ملاتړ

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانې ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(تیرایان او ژبه یې) اثر په اړه

دلاربښوداستاد په توګه نظر:

د ژبپوهنې په پراخه ورشو کې یوازې ژوندۍ ژبې نه څېړل کیږي، بلکې مړې اوله منځه تللې ژبې هم تر څېړنو او پلټنو لاندې نیول کیږي. زمونږ پیاوړي استاد څېړندوی زکریا ملاتړ همداسې یوې ډېرې درنې چارې ته اوږه ورکړې ده. د خپل علمي کار د بشپړولو د پاره یې د پوهانو نظرونه او څرګندونې له پامه نه دي غورځولې او تر ټولو مهمه یې دا ده، چې ځان یې ستړی کړی دی او په دې برخه کې یې ساحوي څېړنه هم کړې ده. ساحوي څېړنه د یوې موضوع د سپیناوي په مورد کې د خپل ځان سره پخې پایلې لري او د یوه پاخه سند په سترګه ورته کتل کیدای شي.

د اثر لیکوال د کتاب په لومړي څپرکي کې د موضوع په اړه د پوهانو څرګندونې راوړي دي، چې په رښتیا هم د تیرایي ژبې په باره کې ډېر ګټور مواد په کې تر سترګو کیږي.

د کتاب په دویم څپرکي کې لیکوال د تیرایي ژبې او تیرایانو په اړه غږیدلی دی او د تاریخ د پوهانو د څېړنو پر مټ یې ددې قوم سلسله جوته کړې او دښه وضاحت په موخه یې په جدولونو کې ښودلې ده. دا ډول کړنه د موضوع پیل او پای معلوموي او نورو څېړنو ته هم لار هواروي، د همدې څپرکي په لړکې د تیرایانو پخواني (لومړني) میشتځایونه ښودل شوي او هغه لاملونه هم په ګوته شوي دي، چې تیرایان یې د خپلو سیمو پر ېښودلو ته اړ کړي دي زما په فکر دا هغه معلومات دي چې په تاریخي څېړنو کې هم د یوه څړیونکي سره پوره مرسته کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ثر په دریم څپرکي کې د تیریانو او ددوي د ژبې په باره کې د پوهانو نظرونه راوړل شوي او په دووبرخو ویشل شوي دي، چې په پیل کې د کورنیو پوهانو او څېړونکو او تر هغو وروسته د بهرنیو پوهانو نظریات راوړل شوي دي. د کورنیو پوهانو په نظریاتو کې د تیرایانو په باره کې د نورو معلوماتو تر څنګ دا دوه ټکي ډیر مهم دي یو دا چې تیرایان په پخواکې بت پرستان وو اود سلطان شهاب الدین غوري له خوا په (۲۰۰-۲۰۱ هـ) کالونو کې مسلمانان کړی شول، دویم دا چې ددوی ژبه د سانسکریټ څخه راوتلې ژبه ګڼل شوې ده. دا یادونه پوهانو ته ددې امکان ورکوي چې د تیرایي ژبې د پاتې شویو (لاس ته راغلیو) توکو پر بنسټ په دې برخه کې څېړنې وکړي او دا ښکاره کړي چې دا نظر تر کومې اندازې پورې د منلو یا رد وړ دی.

لکه چې یادونه وشوه د تیرایي ژبې په اړه په ترتیب سره د بهرنیو پوهانو نظرونه هم راوړل شوي دي دلته زه یوازې د ګریرسن د نظر یادونه کوم تر څو د تیرایي ژبې لورې ښه څرګند او ښکاره شي.تیرایي ژبه د (داردیک) له نورو څانګو لکه (کالاشا)، (ګوارباتي)، (پشه یې)، د ګلګیټ (شینا)، د اندوس (کوهستاني) او (کشمیري) سره نیږدې تړاو لري لکه د مثال په ډول د تیرایي (مالا) مانا(پلار) د شینا (مالو) او د (وت) لفظ مانا (ولاړ) په کشمیري کې د (ووت) سره یوه رېښه لري.

دا څرګندونې دا ښیې چې پورتنۍ ژبې د خپلوۍ پخه تنسته لري او اصل یې یو دی.

په همدې څپرکي کې دا ویل، چې د تیرایي ژبې یو شمیر اصطلاحات د سانسکریټ پخوانۍ ژبې د لغاتو سره نیږدې دي اساس به یې جعرافیوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقیعت وي. په هر صورت دا او دې ته ورته نور ټکي چې په دې علمي اثر کې تر سترګو کیږي پوهانو ته د اوږدو څیړنو امکانات برابروي.

په همدې څپرکي کې د تیرایي ژبو د غړو پوهنې ستونزې هم په ګوته شوي دي او دا ویل شوي دي چې په دې ژبه کې دار ټیکل څرګند ټکی نشته په همدې ډول دا هم ویل شوي دي، چې په دې ژبه کې داسې کافي مواد نه لرو چې د مذکرو اسمونو څخه د ښځینه نومونو په جوړولو کی د فرمول په ډول کارورکړي خو ډیر ښځینه نومونه په دی(ې) پای ته رسیږي. د همدې څپرکي په اوږدو کې د تیرایي ژبې په ګرامري جوړښت باندی اوږدې خبرې شوي او د توان او امکان د اندازې پورې یې ټول اړخونه څیړل شوي دي او د لزوم په صورت کې جدولونه هم راوړل شوي دي.

د دې اثر په څلورم څپرکي کې د اندو اروپایي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې موقیعت (دریځ) باندې خبرې شوي دي چې داردي ژبې د اریایي ژبو په ډله کی شمیرل کیږي. په دې څپرکي کې داردي ژبې په دریو څانګو ویشل شوي دي.

۱- لویدیځې داردي ژبې

۲- مرکزي داردي ژبې

۳- ختیځې داردي ژبې.

په دې برخه کې چې په هره څانګه پورې کومې ژبې تړلي دي په دې څپرکې کې ډیر په زړه پورې روانه تشریحې یادونه شوې ده.

هغه څانګه چې تیرایي ژبه ورته منسوبه ده د مرکزي داردي ژبو د څانګې په نوم یاد شوې ده او دا ترې څرګندیږي چې د دې څانګې اړوندې ژبې د نورو په پر تله ډیرې سره نیږدې دي، دا هم جوته شوې ده چې تیرایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه د دې ځانګې په جنوبي اړخ پورې تړلې ده. چې (پشه يې ،شوماشتي، نګلامي، وټه پوري ، ګواري ، کلشي، خواري) په کې شاملې دي. دا ويش د څېړنې د پاره ځکه ارزښت لري ، چې د ژبو تر منځ ډيره نيږدې خپلوي زباتوي.

په دې څپرکې د يادونې بل ټکې دا دي چې د پښتو ژبې سره د تيرايي ژبې اړيکه يوازې د ګاونډيتوب په نوم ياد شوی او ويل شوي دي چې په همدې علت يې ډيرې پښتو کلمې خپلې کړې او عربي کلمات هم د پښتو له لارې دغې ژبې ته ورننوتي دي. د دې ژبې د ټولې فونيميکي الفباد د پاره د کلمود پيدا کولو د نشتوالي علت هم ښودل شوې او هغه دا دې، چې دا ژبه له يوې مخې مړه او متروکه ده. دلته دا ويل شوي دي چې د رسالې د متن تيرايي کلمات د ژبې د الفبا مثالونه تر يو حد پورې بشپړولې شي.

ليکوال دا خبره په متن کې راوړې جدول کې سپينه کړې ده. په دې څپرکي کې د داردي ژبو سره د تيرايي الفبا ډير لږ توپير ته هم نغوته شوی ده. دا يادونه دا څرګندوي، چې محترم ليکوال په څيړنې کې د پوره دقت، پاملرنې او توجه څخه کار اخيستې دی ، او د تيرايي ژبې الفبا جدول يې هم راوړې دی. ليکوال په همدې څپرکې کې د همګروپ ژبو سره د تيرايي ژبې په پرتلنه هم غږيدلې دی او هغه خصوصيات يې ښودلي دي چې د ژبو په منځ کې په نيږدې بڼه او يا هم په متفاوت ډول تر سترګو کيږي.

د اثر ليکوال د داردي ژبو ځينې مورفولوژيکي ځانګړتياوې هم له پامه تير کړې دي او په دې ټکي باندې په تفصيل سره غږيدلي. په دې ژبو کې دايروګاتيف سيستم ته متوجه شوې او ويلي دي چې دا سيستم د فعل په برخه کې د پښتو په شان دی. مګر دا سيستم په ټولو داردي ژبو کې يو شان نه دی او د ګرامري حالت په وجه يو د بل څخه توپير لري. د ليکوال د

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګندونو څخه ښکاري چې دا ډول مشخصات دا ژبې د نورو اریایي ژبو په څنګ کې دروي.

د همدې څېړکي په اوږدو کې د تیرایي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړنو باندې خبرې شوې دي. د ذات اسم په برخه کې راغلي دي چې تیرایي ژبه د جنس شمیر (مفرد او جمع) او نور ګرامري حالتونه لري. په دې ژبه کې د جنس توپیر لږ لیدل کیږي او د کونټکسټ یا قرینې څخه پیژندل کیږي. په تیرایي ژبه کې د مفرد او جمعې صیغې په ګرامري حالتونو سره افاده کیږي او دوه ګرامري حالتونه لري. د جمعې علامه یې یان ښودله شوې لکه mada (وګړی) adamian (وګړي). د مفرد مونث نومونو په اړه ویل شوي چې کله کله په واول تمام شوي نومونه د جمعی جوړولو د پاره څرګند واو (U) اخلي لکه di، لور zaāSp (خور) چې جمع یې dun او zunāSp راځي. صفت هم د جنس له پاره بیله بڼه غوره کوي لکه Sura (وړوکی) Suri (وړوکې) عدد هم د جنس له مخې توپیر کوي لکه naāk (غټ)، niāk (لویه، غټه). صفت په کې تر موصوف د مخه راځي.

په همدې برخه کې د تیرایي ژبې ضمیرونو باندې هم رڼا اچول شوې، په فعل، فعلي تعریفونو او نورو برخو باندې ډیرې ژورې خبرې شوې او ځانګړنې یې ښودل شوې دي. په دې څېړکي کې د تیرایي ژبې جملې راوړل شوې په پښتو ترجمه شوې او وروسته انالیزشوې دي او د هغه ګرامري برخې ښودلې شوې دي، چې جملې یې جوړې کړې دي. دا کار مونږ د تیرایي ژبې د نحویې سره اشنایي ته رابولي.

ددې اهمیت لرونکي علمي – څېړنیز اثر د څلورم څېړکي په وروستیو کې د تیرایي ژبې د ورکیدلو او متروک کیدلو لاملونه ښودل شوي دي. په ربښتیا هم دا ډول اودې ورته لاملونه په نړیواله کچه د یو شمیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د ورکيدو سبب ګرځيدلي دي چې نه په علمي لحاظ او نه هم په حقوقي لحاظ د يوه رواعمل په توګه د زغم او تحمل وړ دي. ليکوال په دې برخه کې ډېره لوړه څېړنه کړې او سړی کولای شي وو ايي ،چې په حق باندې يې سترګې نه دي پټې کړې او د علمي موازينو خيال يې ساتلی دی.

په پنځم څپرکي کې د تيرايي ژبې لاس ته راغلي وييونه او جملې ښودلې شوې دي. تيرايي وييونه د پښتو وييونو تر څنګ ايښودل شوي او د هر پښتو ويي په خوا کې د تيرايي ژبې ويي هم راغلي او د تلفظ د پېژندلو په غرض يې د ترانسکرپشن بڼه هم له پامه نه ده غورځول شوې. يو شمير جملې په پښتو ژبه هم اړول شوې دي او ګرامري خواوې يې هم ښودلې شوې دي. دا مواد که څه هم د حجم له مخې لږ ښکاري، خو د ارزښت له مخې د ډير قدر وړ دي ځکه کولای شي چې د هغه څېړونکو سره پوره مرسته وکړي چې د تيرايي ژبې مختلفو اړخونو په اړه څېړنې او پلټنې کوي.

ددې اثرد محتوی اهميت په دې کې نغښتی دی ، چې ليکوال يوازې ماخذونو ته مخ نه دی وراړولی، بلکې د معتبرو ماخذونو په خوا کې يې ساحوي څېړنه هم کړې او لازم مواد يې په ډير دقيق ډول تر لاسه کړي دي او د هغوی رښتيني ماخذونه يې هم په امانت داری سره ښودلي دي.زما په نظر ليکوال د علمي اصولو پخه پيروي کړې ده.

د اثر ليکوال د کتاب په وروستنۍ برخه کې د (ضميمې) تر سرليک لاندې يو شمير نومونې،اثار، سيمې او د پښتون د سترولس ځينې خيلونه په ډيره خوږه ژبه شرحه کړې دي. دې معلوماتو ته په کتو سره سړی ددې توان پيدا کوي، چې په ښه توګه د متن يا د هغه د يوې برخې په مفهوم باندې وپوهيږي او هغه څه خپل کړي، چې په لټون پسې يې ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په پای کې د تیرایی ژبې په باره کې د ګریرسن لیکنه چې کافي مواد لري په هیڅ وجه د هېرولو نه ده، ځکه چې هغه د دې علمي اثر ارزښت نوره هم لوړ کړی او دا یې ښودلې ده چې لیکوال د څېړنې په اهمیت ډیر ښه پوهیږي.

که د اوږدو خبرو څخه تېرشو، نو زه په لنډ ډول دا وایم، چې:

- لیکوال د اثر په چمتو کولو کې زیات زحمت ایستلی او د باوري سرچینو څخه یې ګټه اخیستې ده.

- د اثر محتوی ډیره لوړه او علمي ده.

- د کتاب ژبه په رښتیا هم ډېره خوږه، روانه او سلیسه ده.

- دا کتاب په ځانګړي ډول د تیرایي ژبې په باره کې لومړنی یوازینې اثر دی او څیړنکو ته ډیر مواد په لاس ورکولای شي.

زه د دې علمي اثر د چاپ هیله کوم، او د لوی خدای له دربار څخه خپل ګران وورور استاد څیړندوی زکریا ملاتړ ته د نورو بریاوو هیله کوم.

په پښتني مینه !

څیړنوال مولاجان تنیوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

دلوی او مهربان خدای (ج) په نامه

تیرا یـان او ژبـه یـې، د هغـه نـوي او تانـد علمـي اثـر نـوم دی، چـې د علوموا کـادمۍ، د بشـري علومـو معاونیـت، د ژبـو او ادبیـاتو مرکـز د ژبپوهنې څانګې، درانه او عزیز استاد څېړندوی زکریا ملاتړ د هغې علمي مینې او علاقې له مخې، چې د ګران هیواد له او سینو خوږو ژبو او په تېره د آریا یې پخوانیو ژبو د تحقیق او پیژندنې سره یې لري، پـه علمي مینـه کښلی دی.

لـه ښـه مرغـه ملاتـړ اسـتاد د لـومړي ځـل لـه پـاره (تیرا یـان او ژبـه یـې) ترعنوان لاندې، په درندې ښې ژبنۍ موضوع باندې په پوره هڅې، هانـد او زیار سره، د ډېر رانه تحقیق په لړکې زیات علمي کار سره تـه رسولی دی، چې ایبره، ثمره او حاصل یې ددغې لرغونې ورکـې، او لـه منځـه تللـې ژبـې د بیا راژوندي کولو ډیر لغتونا کلمې، او زیاتې جملې راټولې کړي او د نورو داردي ژبو سره یې د پرتلې او مقایسـې لـه مخـې د کورنیـو او بهرنیـو سـترو ژبپوهانو د علمي اثارو او نظریو له مخې په پوره غور او څېړنې سره کښلـی او د غې مړې ژبې تـه یـې بیـا یـو څه د نوي ژوند ساه پکې پـو کلې او دغـې ورکې او متروکې ژبې ته یې نوی روح ورکړی، چې دراتلونکو څېړنو د پـاره یې په دغه څېړنیز باب د نوې دروازې تمبه خلاصه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر حال، ما د استاد ملاتړ په دازړه پورې ژبني کمپوز شوی اثر د خپل وس او توان له مخې ټول په ځير سره ولوست، چې د لوست په رڼا کې يې په خپلې کمې پوهې سره دومره ويلی شم:

دغه ژبنی تحقيقي اثر په سريزې برسېره، پنځولويو فصلونو او د ليکوال په ژبه په پنځوڅپرکو کې، ددوو اويا(۷۲) څنګيزو او بغلي وړوعنوانو، پايلې، وړانديزونو او ضميمې کې راغونډېدلې او رغول شوی دی، چې منځپانګه يې په ژبني متن او موادو ښه غني شتمنه او بډايه ده، چې دهرلوستونکي توجه ځانته وراړوي.

ددغه تحقيقي اثر، په سريزه کې ليکوال د آريايي لرغونو او معاصرو ژبو په پيژندنې باندې لنډې او پخې څرګندونې کړې او هم يې د نورو داردي ژبو په اړه لنډې اشارې کړې، چې د خپلې موضوع غوره والی يې پکې ښه راڅرګند کړی دی، چې مبرميت يې ترې راجوتېږي.

ددغه اثر لومړی څپرکی ليکوال، د موضوع شاليد او پس منظر ته ځانګړی کړی، چې پکې يې د تيرايي ژبې ځنډن موجوديت، بيا يې د دغې ژبې د ورکيدو عوامل، د کورنيو او بهرنيو پوهانو د مستندو نظريو او ماخذونو په ښو دلو سره خپل تحقيق ته د موضوغ په اړه بشپړه څرګندونه کړې. ددغې ژبې سره يې د نورو هم ګروپ ژبو يادونه او ورته والی هم څېړلی. لکه چې جوته ده په دغه ياده موضوع باندې داسې پوره او هر اړخيز کار تر مخه نه دی شوی. په شاليد کې د تيرايانو عام قتل او او تاراج، چې د روښان پير له خوا سرته رسيدلی يادونه شوې په داردي ژبو کې يې د تيرايي ژبې رنګينۍ ته هم اشاره کړې او دريغ يې روښانه کړی دی.

ددغه اثر، په دوهم څپرکي کې، د تيرايانو نسب او شجره په پوره رنګ او ښه دداخلي او خارجي پوهانو د هر اړخيزو څرګندونو او نظريو له مخې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باوري سرچینو، منابعو او ماخذونو په رڼا کې په پوره تفصیل سره رایاد او څرګند شوې دی او د اثر دښاغلي لیکوال دزړه پورې تحقیق، د څیړنو د اصولو سر سم راڅلیدلې دی، چې د شجرې له مخې یې تیرایان په کرلاڼی لویې قبیلې پورې اړوند بللي،وایی ددوی ژبه په داردي ګروپ کې پوره روښتیا او موجودیت لري. دلې یې د تیرایانو استوګنځایونه په غور سره د ماخذونو په رڼا کې په ښه رنګ بیان او ښودلي دي، د لیکوال د اثر دا برخه ډیره په زړه پورې ځکه ده، چې د تیرایانو نسب او ژبه باندې یې پوره علمي څیړنه تر سره کړې ده. دلته یې د تیرایانو اوروښانیانوتر منځ اړیکي هم په ځانګړې رنګینۍ جوتې کړی او د بایزیدروښان اور مړ د ظلم یادونه یې چې په تیرایانویې کړی اود له یوې مخې یې په چل او دوکې سره وژلي او ځپلی په ښه رنګ کړې ده.

ددغه څیړنیز اثر دریم څپرکی، د تیرایانوژبې ته ځانګړی شوی، چې ددغې ژبې د څیړنې په برخه کې یې، د کورنیو او بهرنیو لویو پوهانو اوژب څیړنکو درانده نظریات او لیکنې په کره ډول راوړې دي. د اثر لیکوال استاد ملاتړ په دغه څپرکي کې د تیرایې ژبې په غږ پوهنې،

ارتیکلونو، ښځینه او نرینه نوموونو، د تیرایې ژبې په ګرامري جوړښت، په فاعلي او مفعولي حالت د جمعې او مفرد په حالت، اضافي حالت، مفعول منه، مفعول له، د صفتونو په حالت د شمیرنې په اعداد، ضمیرونو او په نورو ګرامري ارزښتونو باندې، د کورنیو او بهرنیو ژبپوهانو د نظریو په رڼا کې ښه په خوند او تس سره پوره څیړنه کړې ده. چې موضوع یې ښه بشپړه راڅلولې او څرګنده کړې ده.

ددغه زړه پورې ښه درانده ژبنې اثر څلورم څپرکی یې، داندو اریایې ژبو په ډله کې د تیرایې ژبې دریځ ته ځانګړی کړی دی. په دغه پاخه او کره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بحث کې داردي ژبې چې د اريايي ژبو په لويه لړۍ کې دي؛ په ټولو باندې پوره څرګند ونه او پيژندنه شوې، ددغو داردي ژبو په رڼا کې يې بيا په تيرايي ژبه باندې، چې د نورو داردي ژبو سره ورته والی او شباهت لري. د کورنيو او بهرنيو پوهانو د مستندو نظريو او علمي منابعو له مخې څيړلې او مقايسه کړې ده. دلې يې د تيرايي ژبې فونيميکه الفبا د مثالونو سره په ښه شان راوړي. د تيرايي ژبې ټولې خوايې د پرتلې له مخې د نورو ژبو سره، چې په يوه ګروپ پورې تړلې دي په مثالو څرګندې کړې دي. په دغه برخه کې يې د اثر منځپانګه په ټوله ژبنۍ بڼه سره ښه روڼا څيړلې، ډير زيار يې ايستلی دی، د سيمه ييز ريسرچ مالګه يې هم په ګډه کړې، چې ددغه اثر د موادو په زياتولو او ټولو کې يې خوند لا ډير زيات شوی دی. د لې يې د داردي ژبو مور فولوژيکي ځانګړتياوې هم په ښه شان سره په ګوته کړې او د تيرايي ژبې رنګيني او موجوديت يې پکې ښه بيان کړی دی، چې ددغو داردي ژبو په ګروپ کې يې غوره رنګ او مقام درلود. دلته يې د تيرايي ژبې ټول ګرامري جوړښت او ځانګړنې په ښه ټس او خرپ سره په ښه نيتيا څيړلې دي.

چې ددغه ژبنې اثر رغښت او ارزښت يې يو په لسه زيات کړی، په دغه برخه کې د استاد ملاتړ زيار د زياتې يادونې وړ دی، چې خورا علمي خواري او هڅه يې په مينه سرته رسولې ده.

د اثر ليکوال دلته د غې موضوع ته هم پوره پاملرنه کړې ده، چې د تيرايي ژبې دورکيدو او له منځه تلو عوامل يې په پوره توګه څيړلي دي. د زياتې رڼا او وضاحت د پاره يې دداخلي او خارجي سترو ژبپوهانو نظريې هم ورسره د شاهد په توګه راوړې او څيړلې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه محکم او غوره تحقیقي ژبنې اثر په پنځم څپرکي کې یې په ډېر ګڼ شمیر د تیرایي ژبې تر لاسه شوي لغتونو او ګڼو جملو ته ځای ورکړی دی، دا دده د ریسرچ او زحمت حاصل دی، چې ټول لغتونو او جملو یې د معنا سره راجوتې کړې، په پښتو یې ترجمه کړې دي چې لوستو نکو ته یې پوره اسانتیا رامنځ ته کړې چې دا د نوموړي د علمي کار بله ارزښتمنه ځانګړتیا او غوره والی دی. دده د دغه ژبنې کار حاصل او میوه ډیره قیمیتي او د پوره ارزښت نه ځکه ډکه ده، چې د دغې ژبې لغتونه او جملې یې د پښتو، پشه یي او نورو داردي ژبو سره چې پخوانۍ جرړې، ریښې او معناوې هم لري څیړلې دي.

د اثر لیکوال د تیرایي ژبې یو نظم هم د خپل ریسرچ او پلټنې په زیار کې پیدا کړی، هغه یې هم دلې راوړی. دده دغه کار د دغې مړې ژبې په راژوندي کولو کې پوره هڅه ګڼلی شو. دا نظم، د تیرایي ژبې لغتونه او جملې د پوره سموالي او درستوالي د پاره چې د نیمګړتیا څخه بچ او خوندي وي. په فونیمیک الفبا سره هم کښلي دي، چې د لو ستونکو د پاره یې کار ډیر اسان کړی او په دې سره د لغتونو، جملو او نظم کې د غلطیو مخه هم نیول شوی ده... استاد ملاتړ د مورګنسټیرن راپور او ګریرسن انګلیسي بشپړ متن د دغې ژبې په اړه راوړی دی، چې اثر ته یې پوره ارزښت ته غوره والی او سترتوب ورکړی دی...

څیړندوی استاد زکریا ملاتړ، د لیکنې د عمومي دود سره، دا ژبنی په زړه پورې اثر په یوې درندې پایلې (نتیجې) ختم کړی، چې د سپار ښتنو او نتیجې وروسته یې، هغه ماخذونه او سرچینې هم کښلې، چې د دغه اثر د تحقیق په برخه کې یې ورڅخه استفاده او ګټه اخیستې ده، ماخذونه یې د لیکنې د منل شوې لارې سره سم څرګند او ښودلي دي. ده په خپله دغه پخه ژبنې څېړنه او لیکنه کې لیک نښې په پوره دقت سره مراعات کړې. لیکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په خپله برخه کې روانه، عام فهمه او په ډېره خوږه ساده پښتو يې ليکلې ده، په ليکنه کې تنافر، ځنډ او ځنډ والی نه ليدل کيږي، دروانو اوبو په شان رواني لري، د هر چا د پاره يې لوستنه او مطالعه ډيره اسانه او زړه پورې ده. ما يې په لوستلو کې هيڅ ډول ستونزه احساس نه کړه او په زړه پورې راته وايسيده، په مينه مې ټول اثر مطالعه کړ، د هر چا د پاره يې د تيرايانو او تيرايي ژبې په پيژندنه کې ګټه ډيره ده...

په پای کې د دغه ټکي يادونه کوم، که چيرې د استاد ملاتړ داژبنۍ اثر د چاپ او خپرونې په ګاڼه ښکلي شي، ګټه به يې د علم په دنيا کې عامه او زياته شي.

زه دده دغه علمي زيار ستايم، په علمي چار واکي يې د لاډيرو برياليتوبونو هيله او غوښتنه کوم. د اثر د چاپ په برخه کې مې نظر مثبت دی، ځکه موږ دده په دغه اثر سره د دغې ورکې ژبې ترخاورو لاندې لعلونو راسپړلو او لاس ته راوړلو د پاره هڅوي. ملاتړ استاد ته د الله(ج) له دربار او مهربانۍ نه ورته دروغتيا، عزت او پوره خوشاله عمر هيله او دعا کوم.

په درنښت

خيرنپوه علي محمد منګل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ:

افغانستان يو لرغونى او تاريخي هيواد دى، چې له زمانو راهسې د پيړيو به پوړو کې بېلا بېل قومونه او توکمونه د اسيا لويې و چې په دې جفرافيوي ساحه او قلمرو کې ميشت او د همدغو بېلا بېلو ژبو ويونکوورونو قومونو د افغان ملت په نوم يو واحد ملت جوړ کړى دى.

د لوى او تاريخي افغانستان په مېشتو قومونوکې يو هم تيرايان دي. چې دا ستوګنې لرغونې سيمه او ټاټوبى يې په پښتونخوا کې ((تيرا)) نومې سيمه وه.خو څوپيړۍ د مخه د قومي او قبيلوي شخړو او جګړو له امله له هغه ځايه ننګرهار او د پښتونخوا پيښور ځينو برخو ته کوچيدلي او هورې ميشت شوى دي.

د تيرا خلکو د تيراهي به نوم ځانکړې ژبه درلوده او د يو قوم به توګه پخپله سيمه کې اوسيدل د تذکره الابرار والاشرار د مؤلف(اخوند درويزه) له قوله بايزيد روښان په لسمه هجري پيړۍ کې دوى له دې سيمې په زور شړلي او پر ځاى يې دغلته خپل مريدان (اورکزي او اپريدى پښتانه) استوګن کړي دي. تيراوال چې په دغه جبرى کوچېدنه کې افغانستان او پښتونخوا نورو برخو ته تللي، د قومي لږکيو (اقليتونو)په توګه به ځينو پښتنو قبيلو ورګډ شوي، دوخت په تيريدو يې خپله ژبه له لاسه ورکړې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتانه شوي دي. ځينو مؤرخينو لکه د حيات افغاني مؤلف حيات محمد خان، پښتانه د تاريخ په رڼا کې مؤلف ظفر کاکا خيل، د پښتنو قبيلو شجرې ليکوال ميرا جان سيال او نورو ددوی د نسب لړۍ په کرلاڼو پښتنو ورګډوي او له پښتنې قبايلو څخه يې ګڼي.

خو واقيعت دادی چې دوی يو ځانګړی قوم دی چې پخوايې خپله ژبه او کلتور درلود ، خو اوس يې هغه له لاسه ورکړی او ژبه يې په مړو ژبو کې شمير ده.

ځينو بهرنيو ختيځپوهانو لکه مارګنستړين، ګريرسيون، کانکوفسکي او نورو ددوی د ژبې او قوم په اړه څيړنې کړي، د تيراهي ژبې ځنې وييونه او عبارتونه يې ثبت کړي، چې ورڅخه ددې ژبې پوره ځانګړتوب جوتيږي.

زما دمعلوماتو له مخې معاصروافغاني ليکوالو کې به سر محقق دوست شينواری لومړنی ليکوال وي چې د افغانستان ژبې او توکمونه نومي اثر کې يې د نورو ژبو او قومونود پيژندنې په لړ کې په پښتو ژبه ددوی يا دونه هم کړی او تيراهي ژبې ځينې ګرامري ځانګړنې يې ښودلی او ځينې لغتونه او عبارتونه يی هم ثبت کړي دي. او بيا ددی اثر ليکوال ښاعلي زکريا ملاتړد ۱۳۵۷ لمريز کال د زيري کالنۍ د تيرايان او تيراهي ژبه تر سرليک لاندې يوه مفصله مقاله ليکلی او په کالنی کې خپره شوې وه.

کلونو کلونه ورسته چې نوموړی د هجرت له تياتوبي (پښتونخوا) څخه هيواد ته راستون شو ، او د علومو اکاډمی د ژبو او ادبياتو مرکز پښتو ژبې او ادبياتو دانستيتوت په علمي غړيتوب ومنل شو. نو د علمي څيړنيزې پروژې په توګه يې همدغه موضوع د څيړندوی علمي پوړته د لوړيدو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاره و ټاکله، سره له دې چې د موضوع شالید ته په کتنه په دې باب ډېرې لږې څېړنې شوي، نو د دې مړې ژبې او مخ په ورکېدو نکي قوم په اړه څېړنې ډېرې ستونزې لرلې خو نو موړی، د ډېرو ستونزو په ګالللو له مفرداتو سره په سمون کې په دې اړه پراخه څېړنې وکړې او د هغو پر بنسټ یې دا لیکنه تر ممکنې کچې په دې لاندې پنځو څپرکو کې په دې ترتیب سر ته ورسوله:

په لومړي څپرکي کې د معمول سره سم د هغو څېړنو څرنګوالي ته کره کتنه شوې چې پر دې باب د مخه تر سره شوي دي. په دويم څپرکي یې د تیرایانو د نسب لړۍ او شجره ، د تیرایانو میشت ځایونه او په ضمني توګه له روښانیانو سره د دوی په مخالفتونو بحثونه راغلي، چې لوستونکو ته دغه قوم ورپېژني.

په دریم څپرکي کې د تیرایانو د ټبر او د هغوی د ژبې په اړه د ځینو کورنیو او بهرنیو پوهانو نظریات په ډېر لنډیز سره راوړل شوي، چې دا هم د دې قوم د پېژندنې به اړه له لوستونکو سره مرسته کولی شي.

څلورم څپرکي مود اندو اروپايي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې له دریځ او موقف څخه خبروي. لیکوال تربیلا بیلو سرلیکنو لاندې له نورو هم ګروپ ژبو سره د تیرایي ژبې پر تلنه کړی، د دې ژبې به ګرامري جوړښت او نورو ځانګړنو یې په زړه پورې بحثونه کړي او په پای کې یې د دې ژبې د مړه کیدو او له منځه تلو اصلي لاملونه هم په منطقي ډول ښودلي دي. په وروستي (پنځم) څپرکي کې د دغه مړې شوې ژبې ځینې تر لاسه شوي و بیونه ،جملې بیلا بیل عبارتونه او یو نیمګړی شعر هم خوندی کړی دی.

زه د لیکوال د هم مسلکي او په یوه فرهنګي اداره کې د نږدې همکاره په توګه د دې شاهد یم چې نو موړې د دې څېړنې په بهیر کې د موادو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلوماتو د نه شتون له امله د څومره ستونزو او کړاوونو سره مخامخ و، ځکه چې هغه د يوې مړې ژبې او ځانګړي قوم(تيرايانو) په اړه څيړنه کوله، د داسې قوم په اړه څېړنه د معلوماتو پلټنه او راټولو نه، چې اوس په پښتنی قبليو کی ورګډ شوی دي خپله ژبه يې هيره کړی، ورکه کړی او بالاخره مړه شوې ده. رښتيا چې ډير ستونزمن کار دی، خو ښاغلي ملاتړ صاحب چې د ډيرو نه ستړی کيدونکو هلو ځلو په نتيجه کې د تيرايي ژبې او قوم په اړه دامواد او معلومات راټول کړي، زه يې ډير ارزښمن پوره او غنيمت بولم ستاينه يې کوم او په دې باوري يم د هغه چا له پاره چې په دې اړه نورې څيړنې کوي ښه ګټور معلومات په لاس ورکوي.

په پای کې ليکوال ته ددې اثر د چاپ او خپراوي له امله مبارکي وايم، د لوی څښتن تعالی په دربار کې ورته د روغتيا او د نورو غوره فرهنګي خدمتونو د تر سره کولو له پاره د برياليتوبونو هيله او دعا کوم.

په درنښت

څيړنپوه سيد محی الدين هاشمي

د علومو اکاډمی د ژبو او ادبياتو مرکز مشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

زموږ هېواد چې دلرغونو او معاصرو آريايي ژبو اصلي ټاټوبی او زانګو ده. دآريايانو دلېږد له مخې ورسره يو شمېر ژبې ختيځ او يو شمير نورې يې لويديځ لور ته تللي دي او هم يو شمير آريايي قومونه په خپل اصلي ټاټوبي کې پاتې شول او دبېلابېلو عواملو پر بنسټ يې يو او بل لوري ته لېږد وکړ.

دوخت په تېرېدو سره دمختلفو عواملو له مخې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوي او يا هم له منځه ولاړې، تيرايي ژبه زموږ دهېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او دځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

د وخت په تېرېدو سره د مختلفو عواملو له مخې يې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوې او يا هم له منځه لاړې. تيرايي ژبه زموږ د هېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او د ځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

کله چې زه د سيمې په کليوالي ښوونځي کې شامل شوم او په ليک لوست يو څه وپوهېدم، نو خپله تذکره مې چې پلار راته په کوچنيوالي کې جوړه کړې وه، وليده، دقوم په خانه کې يې تيرايي ليکل شوي وو، ما هغه وخت دخپل پلار څخه پوښتنه وکړه، چې موږ په قوم باندې څوک يو؟ هغه راته وويل چې موږ په قوم باندې مومند يو، نو ماورته وويل چې زموږ په تذکرو کې خو تيرايي ليکل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار مې راته وويل دا دهغه وخت دکاتبانو او ميرزايانو دناخبرۍ او ناپوهې له امله شوی کار دی، اوس دا سې ليکل شوي، تيرايي په مومند اړول کړاو غواړي.

اروانباد پوهاند صديق الله رښتين (دننگرهارننداره) نومې سفر نامه کې هم دا شان ورته موضوع ته اشاره کړې ده، چې په رښتيا سره دا هم يوه لويه تېروتنه ده.

دشيرشاهي (حصار شاهي) په سفر کې ليکي: ((...ددې ځای اکثره خلک دناخبرۍ او يا په دفترونو کې دميرزايانو دليکنې له امله دخپل نوم سره تاجيک ليکي، مگر دا خبره بالکل غلطه او بې اساسه ده، ځکه چې ددې ځای اوسېدونکي په پنځو خېلونو وېشل شوي دي.

علي محمد خېل، گاسي خيل، ښادي خيل، حسن خېل، نته خېل، چې دادخېلونو وېش او تقسيمات بې له پښتنو نه په بل چا کې نشته، دشيرشاهي لوستي او پوه کسان دې تاريخي غلطۍ ته متوجه شوي دي او ځانونه په لويه پښه کې مومند بولي.))[1]

همدا شان دکوټ درې خلک هم درواخله، په کوټ او بټيکوټ کې اکثره لوی کلي هم په خېلونو مشهور او يادېږي، چې دلته ديو څو کليو نومونو ته دمثال په ډول اشاره کوو، چې دکوټ او بټيکوټ خلک يې اکثره دنومونو سره بلد دي.

لکه: طاووس خېل، باره خېل، انارخېل، شاش خېل، هيبت خېل، حيدر خېل، عمر خېل، نصرت خېل، جاني خېل، سيداحمد خېل، عمراخېل، فروخشاه خېل، شمه خېل، سدوخېل اونور.

[1] پوهاند صديق الله رښتين ، دننگرهار ننداره ، يونيورستي بک ايجنسي ،پېښور ، ۱۳۷۴ل کال ، ۲۲مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

همداشان په کوټ کې د داسې ځایونه نومونه هم شته، چې په احتمالي ډول د اسلام د مقدس دین څخه وړاندې دورو سره تړاو لري،لکه مطراني، چوغاني، میتیاني، چنګر، ګیزواني، ختواني، ډواني، کتیاني، بنډوک چې اوس هم په دې نامه یادیږي.

کوټ او بټیکوټ چې د ننګرهار ولایت په اداري تشکیل کې دوه ولسوالۍ دي، د دې سیمې د اوسېدونکو په اړه د دې خبرې سپیناوی په ضرور کار دی، چې دوی له یوې مخې تیرایان دي او که څو محدودې کورنۍ ورته مهاجرې شوي دي.

اخوند درویزه ننګرهاری او نور څېړونکي په دې نظر دي، چې تیرایان د پیرروښان د ظلم له امله له تیرا څخه وایستل شول او ځینې کورنۍ یې ننګرهار ته په کډه راغلې.

خو د سیمې خلک بیا داسې وایي، چې په پخوا وختونو کې د شینوارو او اپریدو له خوا په کوټ باندې حمله شوې وه، د میر خوش پر مشرۍ د کوټوالو یوه درنه جرګه د غره مومندو ته لاړه د مومندو له خوا دا حمله پر شا وتمبول شوه، چې د دې حملې د پر شا تمبولو څخه وروسته د مومند قام څو کورنۍ د کوټ په تنګي هم کې مېشتې شوي دي، له هغه وخته داتنګی د مومندو یوه تانړه یا (څوکۍ) ده او د تنګي مومند ورته وایي.

داسې معلومیږي، چې له هماغه وخت نه د کوټ د خلکو او مومندو ترمنځ د عزیزولۍ داړیکو د ساتلو ، سلسله ښه ټینګه موجوده وه؛ پر دې اساس د کوټ او بټي کوټ خلک ځانونه په مومندو کې شمېري.

تیرایي(تیراي) ژبه چې له نوم څخه یې څرګندیږي، د نسبتي (ي) پر اساس تیرا ته منسوبیږي، تیرا د ننګرهار ولایت د شینوارو جنوب شرق

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواته یوه پراخه لوړه غرنۍ یخه او په ځنګلو پټه سیمه ده، چې د پښتونخوا په خیبر ایجنسۍ پورې مربوطه ده.

په اوس وخت کې تیرایي ژبه د افغانستان د مړو او متروکو ژبو په ډله کې حسابیږي، په دې معنا چې تیرایي ژبه ویونکي نه لري او تیرایان په پښتو ژبه خبرې کوي.

ما په دې رساله کې زیات کوښښ کړی، چې کومې کلمې، نومونه، پوره او نیمګړې جملې، چې د ځینو سیمو د خلکو په یاد کې پاتې وې، راټولې او هم هغه څېړنې، چې د بهرنیو او کورنیو پوهانو او څېړونکو له خوا په دې ژبه کې ترسره شوي په دې رساله کې یې خوندي کړم.

دا رساله ټول پنځه څپرکي لري او په پای کې پایله، وړاندیزونه، د ماخذونو فهرست، ضمیمې او د ځینو ځایونو او نومونو په برخه کې هم معلومات وړاندې شوي دي. د دې خبرې یادونه هم ضروري ده، چې په تیرایي ژبه کې د پښتو، دري، هندوکو او نورو داردي ژبو نومونه د ګاونډیتوب پر اساس ډېر راګډ شوي دي، په دې معنا چې کله دا ژبه ژوندۍ وه نو د نورو ګاونډیو ژبو تر اغېزې لاندې وه، ځکه د دې ژبې ویونکو د یوه کوچني اقلیت په توګه د پښتو ژبې ویونکو سیمو په منځ کې ژوند کاوه، چې کرار کرار یې خپله ژبه له لاسه ورکړه او پښتو ژبه یې خپله کړه، یعنې اوس تیرایي ټبر له څېرمې په پښتو ژبه خبرې کوي.

څرنګه چې تیرایي ژبه د مرکزي داردي ژبو په ډله کې راځي نو په ټولیز ډول ویلای شو، چې د دې رسالې یوه برخه داردي ژبو سره د پرتلیز او تشریحي میتود پر اساس او بله برخه یې د ساحوي ریسرچ پر اساس څېړل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پای کې زه د خپل لاربنود استاد څېړنپوه د کتور اورمړ څخه د زړه له کومې مننه کوم چې ما سره يې د دې رسالې په بشپړولو کې ډېر زيار ګاللې دی او د ښاغلي څېړندوی عبدالظاهر شکيب ښاغلي څېړندوی وجيه الله شپون او ښاغلي محمد عارف ملاتړ څخه هم منندوی يم چې د رسالې په کمپوز ،سپارښتنو او ترجمې کی يې را سره په خلاص مټ مرسته کړې ده.

په درنښت

زکريا ملاتړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

دموضوع شالید یا پس منظر

تقریباً ځولسیزې وړاندې دتیرایي ژبې څرک په هغو سیمو کې لګېده، چې تیرایان په کې پخوا اوسیدل او دنوموړې ژبې څه ناڅه کلمې یا نیمګړې جملې دځینو سپین ږیرو خلکو یا سپین سرو ښځو په یاد کې پاتې وې، مګر اوس په مکمله توګه له یوې مخې دا ژبه له منځه تللې او بیخي ویونکي نه لري او پر ځای یې پښتو ژبه ویل کیږي، په دې معنا چې دا ژبه مړه او متروکه شوې ده.

څرنګه، چې داژبه اوس له استعمال څخه غورځېدلې او دمړو او متروکو ژبو په کتار کې راځي، نو دابه یو څه ګران کار وي، چې ددې ژبې ټول اړخونه او ګرامري ځانګړنې لکه دنورو ژوندیو ژبو په شان وڅېړل شي.

دتیرایي ژبې په اړه اروابناد دوست محمد دوست (دافغانستان ژبې او توکمونه) نومې اثر کې چې په ۱۳۵۴ل کال دپښتو ټولنې له خوا چاپ شوی، دمرکزي داردي ژبو په ډله کې دخارجي ماخذونو په حواله ښه څېړنه کړې او دتیرایانو په باره کې معلومات یې داخوند درویزه ننګرهاري دمخزن الاسلام او تذکرة الابرار والاشرار له آثارو څخه راخیستي دي او ځینې خبرې یې دخپلو څېړنو او علمي پوهې په اړه هم راوړې دي. پټه دې پاتي نه وي چې اروابناد دوست دافغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳۴-۴۴۰ مخونو کې د تیرایي ژبې پر ګرامري جوړښت پوره رڼا اچولې، چې تفصیل یې د دې رسالې په متن کې ځای په ځای راغلی دی.

د بهرنیو پوهانو او ختیځ پېژندونکوله خوا د تیرایي ژبې او نورو همګروپ (داردي ژبو) په اړه ګډې څېړنې هم ترسره شوي دي.

تر اوسه پورې په تیرایي ژبه مستقل اثر په پښتو ژبه کې نه دی لیکلی شوی. یوازې دافغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر کې د داردي ژبو په ګروپ کې یې یادونه او څه ناڅه څېړنه راغلې ده، د بهرنیو ماخذونو په حواله د ګریرسن یادښتونه او څېړنه، چې پوره تفصیل یې د دې رسالې په متن کې راغلی د موضوع په بشپړلو کې پوره مرسته کړې ده. زه هم د دې ژبې د نومونو، کلمو او جملو راټولولو پسې، کلي په کلي او سیمه په سیمه ګرځېدلی یم دخیبر پښتونخوا په تیرا او ټوله خیبر ایجنسۍ او د ننګرهار ځینې ولسوالۍ مې ورپسې چاڼ کړي دي، تر څو هغه وییونه او جملې، چې د خلکو په یاد کې پاتې وې راټولې کړم او له بلې خوا داهم معلومه کړم، چې تیرایي ولس په کومو کومو ځایونو کې مېشتې دی.

لکه څنګه، چې د دې رسالې عنوان په دوو برخو مشتمل دی، چې یوه برخه یې (تیرایان) او بله برخه یې (تیرایي ژبه) ده.

په دې دواړو برخو کې ما دخپل توان په اندازه کوښښ کړی دی، چې په خپله څېړنه کې د ټولو موجودو ماخذونو څخه استفاده وکړم.

تر هر څه دمخه پکار ده، چې لومړی په تیرایانو باندې څېړنه او تحقیق وشي او وروسته یې بیا په ژبه باندې خبرې وشي.

د تیرایانو دنسب په برخه کې چې کوم ماخذونه او نظریات موجود دي، یوه نظریه په کې د محمد حیات خان (حیات افغاني) دویم ټوک دوهم چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳۷۰ کال ۱۲۰ مخ کې راغلې ده او بله نظریه د سید بهادر شاه ظفر کاکاخېل ده (پښتانه د تاریخ په رڼا کې، کرلاڼي قبایل ۲۲مخ)کې ذکر شوی، دریمه نظریه د میراجان سیال مومند "د پښتنو قبیلو شجرې" یونیورستي بک ایجنسي، پېښور ۱۳۲۵ل "۲۱۰-۲۱۱ "مخونو کې یادونه شوې ده، چې د تاریخ له پلوه دوی دریواړو څېړونکو د تیرایانو شجره او نسب کرلاڼي قبایلو ته منسوب کړی دی، چې یادونه یې وروسته د رسالې د دویم څپرکي په یو جدول کې ښودل شوې ده. بله مهمه نظریه د تیرا څخه د تیرایانو د ویستلو موضوع ده.

چې په دې برخه کې اخوند درویزه ننګرهاري په (تذکرة الابرار والاشرار)په ۱۵۴مخ کې په واضح ډول داسې لیکلي دي: ((....مبلغ سیصد وبیست کس را از قلعه بدر کرده وکشته وبدوزخ فرستاد ، چه اهل ایمان نبودند کل اهل هوا وتابع هوا بودند.

بعد از آن تمام اولس تیرای را بقتل وتاراج رسانیده، مګر اندکی از آن خلاص شدند وبه جانب ننګرهار بدر رفت....))[۱]

دې ته ورته نظر د اخوند درویزه په بل مشهور تالیف مخزن الاسلام ۱۹۲۹ م کال چاپ د سید تقویم الحق کاکاخیل مقدمه کې د تیرایانو موضوع ته داسې اشاره شوې ده، چې ((بایزید د دې جنګ نه پس تیرا ته لاړ او داپریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو.)) په دې اړه د تاریخ مرصع د لیکوال افضل خان خټک او دوست محمد (دوست) نظریات سره ورته دي. ارواښاد دوست د افغانستان ژبې او توکمونه ۱۳۵۴ کال چاپ په ۳۳۳ مخ کې لیکي: ((... بایزید چې کله تیرا ته راغی تیرایان که څه هم په ظاهره د ده مریدان وو ، خو په باطن یې د مغولو سره

---

[۱] اخوند درویزه ننګرهاری تذکرة الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پیشاور ، ۱۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینه درلوده، پیر روښان ددوی په دغه نیت پوه شو دوی یې وغلول او ورته یې وویل، که ما راضي کوئ خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسې لاسونه پرانیستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تیرایانو همداسې وکړل او په دغه صورت کې روښآن درې سوه کسه ووژل...))[1]

مگر د اروابناد استاد قیام الدین خادم نظریه د(بایزید روښان) نومې اثر په (۲۴) مخ کې دپورتنیو لیکوالو دنظریو ځخه توپیر لري.اروابناد خادم د درې سوه کسانو په ځای ۱۳۰۰ کسان ښودلي دي.

اوس به راشو تیرایي ژبې ته. کومه ژبه چې تیرایانو پرې خبرې کولې دتیرایي ژبې په نوم یادیږي.

څرنگه چې تیرایي ژبه ددردي ژبو گروپ په مرکزي څانگې پورې اړه لري، اروابناد دوست شینواري دافغانستان ژبې او توکمونو اثر ۴۰۳ او ۴۰۴ مخونو کې په عمومي ډول دداردي ژبو په اړه داسې لیکي:

((دداردي ژبو څېړنه عملاً د ۱۹ پېړۍ په دبرشمو کلونو کې شروع شوه، چې په اتفاقي ډول دداردي ژبو په باب دسیاحینو له خوا او همدارنگه دعیسوي مبلغینو خپرونو (چې په ۱۹ پېړۍ په لومړیو شلو کلونو کې دانجیل یوه برخه په کشمیري ژبه لومړی په نگاري الفباء او بیا د(۱۹۸۰-۱۹۹۰) کلونو په عربي الفباء کې دداردي ژبو لومړي شواهد چاپ شول، په دې باب لومړي آثار ډېر بسیط وو، لنډ لنډ گرامري معلومات او دهغو ژبو جغرافیوي ساحې ښودل کېدې، ددغې دورې آثار اوس یوازې تاریخي ارزښت لري، ځکه چې هغه وخت د ژبو علمي بریدونه نه وو درول شوي او

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست . دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، دولتي مطبعه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۳۳۳مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي څېړنې نه وې پیل شوې او د بېرې ژبې لا نه وې څرګندې شوې او د یو شمیر ژبو د یالیکتونه لا د ځانګړو ژبو په حیث پېژندل کېدل.))

د تیرایي ژبې په اړه ګریرسن هم په زړه پورې کار کړی دی.

نوموړی داسې لیکي:

تیرایي ژبه یو له داردیک ژبو څخه ده، چې تر اوسه یې د پوره پېژندنې په اړه یو لړ ستونزې موجودې دي په دې اړه چې کوم لومړني مواد خپاره شوي دي، هغه دلیچ دلغاتو مختصره مجموعه ده، چې په ۱۸۳۸ م کال تالیف شوې ده.

دلیچ د څرګندونو له مخې د تیرایي ژبې ویونکي یو وخت د تیرا په وادۍ کې مېشت وو او بیا له هغه ځایه ننګرهار ته تللي، چې اوس هم هلته ژوند کوي. اوس په تیرا کې د اپریدو او اورکزیو پښتنو دوه قومونه آباد دي. ګریرسن وایي: دیوې پېړۍ د ځلورمې زیات وخت مې کوښښ وکړ چې د تیرایي ژبې په اړه یو څه معلومات ترلاسه کړم، مګر د دغې ژبې ویونکي په هغه ځای کې اوسیدل، چې د برتانوي هند له واکه بهر وه. په دې اړه زما هڅې بې پایلې پاتې شوې.

په ۱۹۲۱ م کال سر اوریل ستهین په پېښور کې وتوانید چې د تیرایي ژبې دوه کسه ویونکي پیدا کړي او د هغوی په مرسته مې د دغه ژبې د یو شمیر لغاتو لست ترتیب کړ، د دغه نویو معلوماتو او دلیچ قاموس په مرسته مې وکړای شول، چې په دې اړه ښه جزئیات برابر کړم، چې د ژبپوهنې د سروې په اړه اهمیت لري». [۱]

۱ George Grierson, On the tirahi language , Source journal of the Royal Asiatic Society great Britain and Ireland , no ۳ (dul , ۱۹۲۵ , pp ۵۰۵- ۴) ٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۲۴م کال کې ناروېژي نامتو عالم مارگن ستېرن افغانستان ته راغلی و، چې د ژبو د مطالعې په اړه د نو موړي محقق آثار د نورو څېړونکو لپاره ډېر گټور ثابت شوي دي. مارگن ستېرن د(داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي کړې ده.

په پای کې د پورتنیو لیکنو په رڼا کې وایو، چې د تیرایانو په برخه کې د اخوند درویزه نظریات که څه هم د پیرروښان په اړه بې بنیاده او افراطي اړخ لري، خو د تیرایانو په اړه زموږ د موضوع سره ډېره مرسته کوي، ځکه وروستیو څېړونکو هم د اخوند درویزه د نظریاتو پلوي او ورڅخه استفاده کړې ده دا خبره باید له یاده ونه باسو چې د اخوند درویزه نظریات د تیرایانو په برخه کې د لومړي لاس منابع تشکیلوي. په ننگرهار ولایت کې د تیرایانو په اړه د خلکو نظریات ډېر متفاوت دي، په دې رساله کې کوښښ شوی، چې د هر چا نظر بې د څه لاسوهنې کټ مټ راوړل شي.

چې په دې کار سره به له یوې خوا د تیرایانو د پخوانیو او اوسنیو د استوگنځایونو په باره کې پوره او کره معلومات وړاندې او له بلې خوا به څه ناڅه د تیرایي ژبې په باره کې هم څېړنه تر سره شي یعنې په لنډه توگه دا ویلای شو، چې د موضوع په اړه به خواره واره نظریات په یو اثر کې راټول کړی شي. ترڅو د دې موضوع مینه وال او راتلونکي څېړونکي ورڅخه په اسانۍ گټه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

تیرایانو نسب او شجره

که له یوې خوا تیرایي ژبه د(داردي) ژبو په مرکزي گروپ پورې اړه لري نو تیرایان هم په داردي اقوامو کې شمېرل کیږي، څرنګه چې تیرایان ځانګړې ژبه لري او ځانګړی قوم، خو د تاریخ نومیالي مؤرخ او څېړونکي محمد حیات خان د(حیات افغاني) په (۱۲۰) مخ کې د تیرایانو د نسب سلسله په لاندې جدول کې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسولې ده، چې داټول بیا په کرلاني قبایلو پورې اړه لري او پښتانه بلل شوي دي.

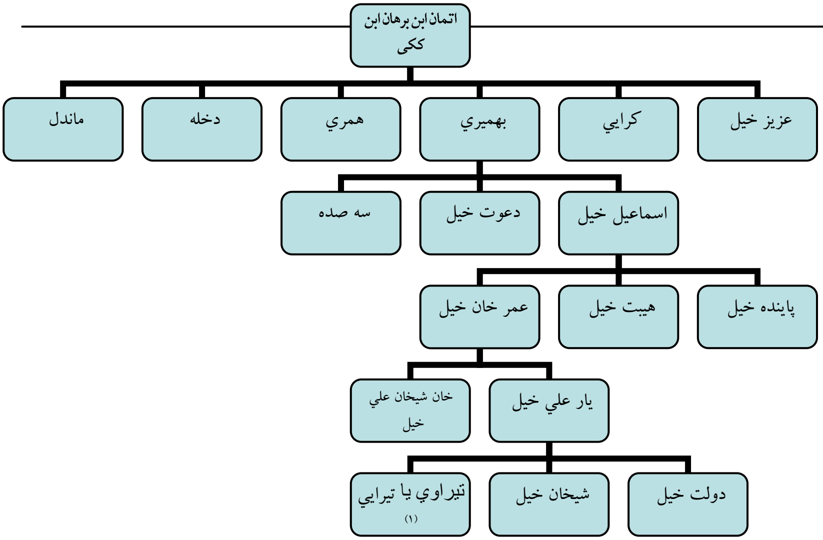

(۱) محمد حیات خان. حیات افغاني،دویم ټوک، دویم چاپ، ۱۳۷۰ ل کال، ۱۲۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا شان مشهور مؤرخ سید بهادر شاه ظفر کاکاخېل په خپل اثر (پښتانه د تاریخ په رڼا کې) هم د تیرایانو د شجرې او نسب په اړه یادونه کړې ده او تیراوي یا تیرایي ولس یې په کرلاني قبایلو کې شمېرلی دی، د دې خبرې د پوره وضاحت لپاره د تیرایانو د شجرې او نسب د جدول ضرورت ځکه لیدل کیږي، تر څو دا موضوع پوره روښانه شي، البته د دې درې واړو جدولونو په ځینو نومونو کې لږ توپیر لیدل کیږي، خو په مجموع کې د تیرایانو د نسب په اړه درې واړه خبرونکي په یو نظر دي.

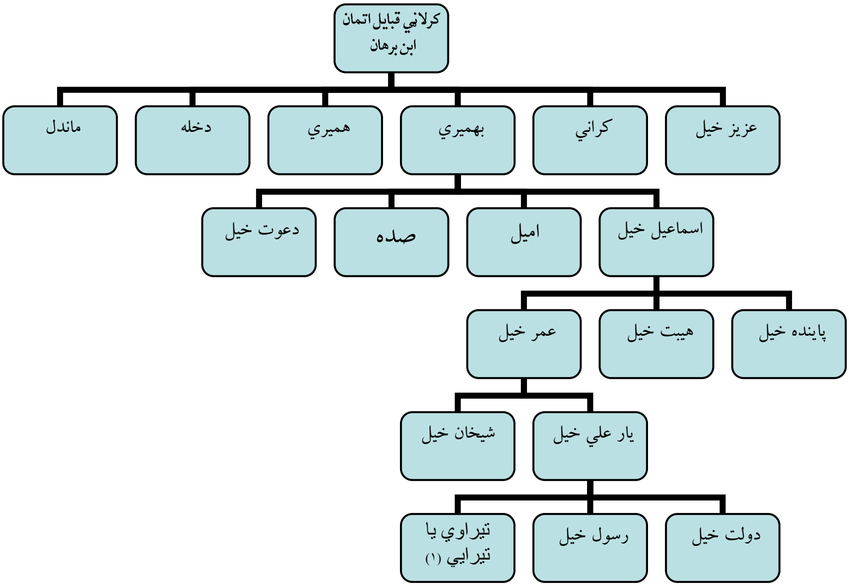

(۱) سید بهادر شاه ظفر کاکا خېل، پښتانه د تاریخ په رڼا کې، کرلاني قبایل، ۱۳۲۲مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي میراجان سیال مومند (دپښتنو قبیلو شجرې)نومې اثر کې هم د تیراوي قبیلې یادونه په یو جدول کې داسې راوړې ده.

یادونه:

د تیرایانو د نسب د ساسلی په باب جدول، چې د پرتنیو پوهانو له خوا وړاندې شوې یو څه د غور وړهم دی. (د اثر لیکوال).

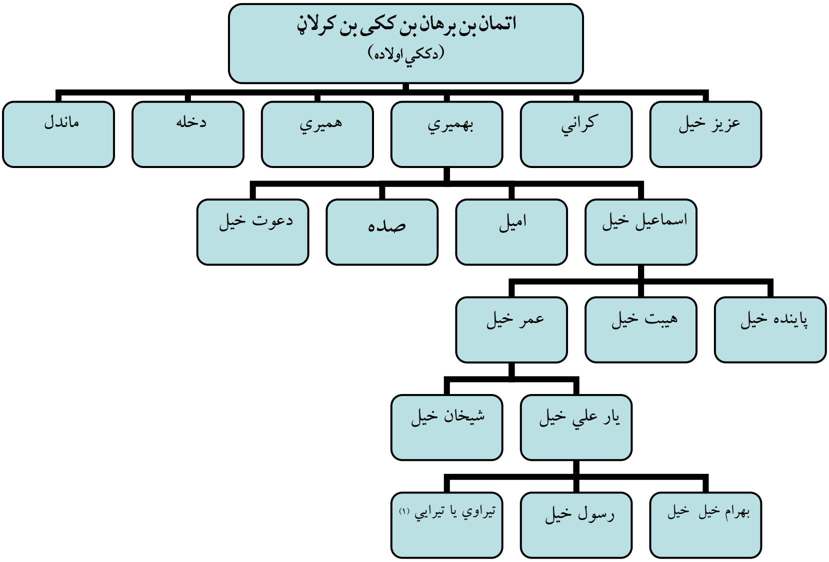

(۱) میراجان سیال مومند. دپښتنو قبیلو شجرې، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور، ۱۳۶۵ل کال، ۲۱۰–۲۱۱ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تیرایانو مېشتځایونه

الف: پخواني مېشتځایونه:

د تیرایانو پخوانی مېشتځای د تیرا سیمه ده.

تیرا د گڼو غرونو او شنو ځنگلونو په منځ کې یوه پراخه شنه سیمه ده، خلک یې په خپلواکۍ مین دي، هوارې او میداني سیمې لري هوا یې ډېره سړه ده، په تیرا باندې اوس اته قامونه او تپې اپریدي پراته دي.

دا پریدو څخه وړاندې په دې سیمه باندې تیرایان او سیدل، داخوند درویزه دوینا له مخې د پیرروښان د زور زیاتي له کبله اکثره تیرایان ووژل شول، کورونه او مالونه یې لوټ او تاراج شول، یو څه یې ژوندي پاتې شول، چې هغه لویدیځ پلو ته یعنې ننگرهار ته او څه یې نورو ځایونو ته په کډه لاړل.د دې موضوع پوره متن د دې رسالې په درېیم څپرکي کې راغلی دی.

څرنگه چې تیرایانو د پښتنو سره دیو کوچني اقلیت په توگه ژوند کاوه نو کرار کرار یې خپله تیرایي ژبه له لاسه ورکړه، چې اوس تیرایي ژبه بالکل مړه او متروکه ده او خلک یې په پښتو ژبه خبرې کوي.

ب: د تیرایانو اوسني مېشتځایونه:

لومړی: تیرایي پایان او تیرایي بالا (کوز تیرایي او بر تیرایي)

د پېښور سره څېرمه د پچگۍ او اصحاب بابا ته په غځېدلي سړک، لویدیځ اړخ ته د تیرایي پایان او تیرایي بالا په نوم دوه لوی کلي پراته دي، دبُدنۍ لویه ویاله د دې کلیو په لویدیځ اړخ کې تېره شوې ده، دا ویاله د خلیلو ځمکې د تیرایانو له ځمکو څخه جلا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه په خپله دې کلي ته تللی وم او د کلي د مشرانو سره مې خبرې کړې دي، دوی وايي چې موږ د دې ځای اصلي او سېدونکي نه يو، پخوا مو غورنيکو نه له افغانستان څخه دلته راغلي او مېشت شوي دي د پنځه سوه په شاوخوا کې کورنۍ دلته مېشته دي او د زرو جرېبو څخه زياته ځمکه په واک کې لري، خو زياتره خلک يې د پېښور په ښار کې کاروبار کوي په دې کلي کې يو څه هندکيان هم اوسيږي.[1]

د يادونې وړ خبره داده، چې د دې کلي خلک دا نه وايي چې موږ له تيرا نه راغلي يو، بلکې دا وايي، چې موږ له افغانستان څخه دلته راغلي يو.

کېدای شي چې داخوند درويزه دوينا مطابق هغه خلک چې د پير روښان دزور او زياتي له امله ننگرهار ته په کډه تللي او بيا وروسته دوی له ننگرهاره پېښور ته هجرت کړی وي.

دويم: بل ځای چې د تيرايانو هستوگنه په کې شوې کوټ او بټي کوټ ولسوالۍ دي، دا خبره حقيقت لري چې په لږ شمير کې تيرايان په (کوټ اوبټيکوټ) کې پخوا هستوگن وو، خو دا خبره د غور وړ ده، چې ټول د کوټ او بټيکوټ خلک تيرايان وبلل شي، بلکې دوی ټول ځانونه په مومندو گڼوي، دا ځکه د تيرايانو له مهاجرت څخه دمخه خو دا سيمې (کوټ او بټي کوټ)بالکل د خلکو څخه خالي نه وې، پته دې پاتې نه وي، چې کوټ په ننگرهار ولايت کې ډېره اباده دره ده او د بودايي دور نښې نښانې هم په کې يو څه موندل شوي دي.

[1] حاجي تاج محمد دخير محمد خان زوی او سيف الرحمن درحيم گل خان زوی دتيرايي پايان له اوسېدونکو سره مې دمرکې له مخې پورته مطلب تيار کړی دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښانیان او تیرایان

د پورته سرلیک لاندې د تیرایانو په باب که له یوې خوا د پیرروښان زور زیاتی بیان شوی نو له بلې خوا په خپله د اخوند درویزه نظریاتو ته هم په کې اشاره شوې ده.

مخزن الاسلام، چې د اخوند درویزه مهم تصنیف دی، د تیرایانو په اړه داسې لیکي:

((... بایزید چې خبر شو نو میرزا حکیم ته یې یو سفارشي خط ولیکه، میرزا حکیم د پیښاور حاکم معصوم خان ته خبر واستاوه، چې دی هم ووژنه، پاینده خان د معصوم خان په دربار کې خبر شو او بایزید ته یې خبر واستولو، بایزید سره د خپلو ملګرو د یو سفزو علاقې ته واوړېدو او د یو غر په سر یې ټیکاو وشو، د معصوم خان سړي ورپسې راغلل، ترمنځ یې جنګ وشو، جنګ بایزید وګټلو او داسې د هغه او مغلو مصاف پیدا شو، بایزید د دې ځای نوم آغاز پور کېښودو او دلته یې د برې مضبوطې کړې.

دا ځای د کلپاڼۍ شاوخوا او اندازتاً د شهباز ګړۍ سره نږدې و، بایزید د دې جنګ نه پس تیرا ته لاړ، دا پریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو.))[1]

اخوند دروزه په مخزن الاسلام کې بل ځای داسې لیکي:

[1] اخوند درویزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښور، ۱۹۶۹ م کال، د مقدمه کچ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

((... جمله غله يې وبله ټول کړه په (ټوټې) کې مېشته کړه، مسافر به يې وژلنه، له حرامو يې توبه کړه. دغه پس نيت وشو او تيرا وته روان شو. کل تيرا يې مريدان شو.

ولې زيات وو تيراي له عقله پلي، چې تاريک يې ننويست په لور دکلي، لکه نبي وو دا ويلي، هر چې ځای وګمراهانو وبدعت ته ورکوينه، خدای به خوار هغه ولس کا ، هم لعنت به پرې وريږي تر پاينه.

ځکه خدای (ج) هم دا تاريک تيراي ته ولېږنه له زحمته، تيراي وبله غوځ کړ، دوی ويست له مملکته ، دی هاله له ځانه خوښ شه، چې مهدي شوم، دمهدي چارې به کړمه، بنيادي هندوستان به ونيسمه، اوازې يې کړې ګډې، هر چې آس لري راځئ، اس په ما پورې باسئ، داکبر پادشاه ټنګې واړه زما دي، دوه کوڼه به درکومه، دغه ښادئ.

داکبر په مال يې واخيسته اسونه، دی ووت له ننګرهاره په ميدانونه، له هغه درسته ننګرهاره دغه يو پړو يې وسو په اورونه.

ده هم ژر په بېرته فير وغر ته وکړ په قراره، ولې محسن خان غازي وريسې راغی، يک جلب تېزولی بې اختياره، دا ميدان دتور راغه و، چې تاريک ، محسن خان ورغله وبله، لښکرې غوځ کړ، په ميدان کې تاريک وپلې کړې پر غونډۍ و ورختلی، ده او به نه وې موندلې، ځکه دی و جل وهلی لکه دا له يې لړمون وسه، هم وعده يې دروغژنه شوه يک لخته، دغه پس اشنغر لره روان شه، په دې نږدې شپې کې، دی ولوېده له تخته، په ظاهر کې ګورستان يې اشنغر شو، په معنا کې يې سقر شو.

دغه پسه شيخ عمر واخسته توره، په يارانو خبر شه، چې راځئ ميا مړ نه دی حيات دی، پر هغه ځای شيخ عمر دی کښېنولی، کل جهان به هغه نيسي چې سر وي وعمر ته سپارلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه يو کال يې وتېزلې دلحد دگورستان ډېرې خوارۍ. دغه پسه شيخ عمر حکم پرې وکړ، چې مياله گورستانه وکاږئ، دا لازم دي پر يارانو چې ميا دې په صندوق کې گرځوينه، لکه لوی مهم پربوځي پر يارانو، دا ميا به په هغه ساعت پاڅينه، دا جاهل عالم و، ډېر له عقله پلې هم په کفر کښېنولي دتاريک وسپين هډونه، دوی يې گوښې گوښې هډونه له لحده راوکښلي، په صندوق کې خوندي کړي، په تندي يې گرځوينه، ولې داعقل يې نه کړ، چې دی مړ دی مړ چا کله پاڅونه». [1]

د پورتنيو ځرگندونو په رڼا کې موږ داخبره په يقين سره کوو، چې دتيرايانو په اړه دلومړي لاس ماخذونه داخوند درويزه دتاليفاتو څخه عبارت دي، همدارنگه داخوند درويزه په يوه بل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې دروښانيانو او تيرايانو په اړه هم دې ته ورته موضوعات شته، چې دبېلگې په ډول دا لاندې متن گورو:

((... بعد از مدتی اين لعين بکوه تيرا توجه نمود و چون اين مردم تيرای نيز کول ولی صلاح بودند جماعةاز ايشان بل اکثر ايشان مريد آن لعين امدند.

اما افغانان کوه بتمام هم مريد امدند وکافر شدند چه از دين محمدي ودر ايشان جز رسمی نبود واند وشرايع محمدی خبر رسمی نبود، او آن را نيز بگفته اين لعين از دست دادند و مرتد شدند، اخرالامر اتفاق افاغنين به اين لعين چنان افتاد که مردم تيرای را بقتل وتاراج برده و از تيرا بدر

[1] اخوند درويزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښورپوهنتون، ۱۹۶۹م کال، ۱۳۳-۱۳۴مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رساند چه بواسطه ایشان مردم مغل در تیرا درمی ایند تا این مملکت از حکام اسلام خالی گردد...))[1]

اوس هم د ننګرهار په ځینو سیمو کې دا خبره شته، چې کله د شېخ عمر له خوا د پیر روښان هډوکي په تابوت کې واچول شول مریدانو به یې دا تابوت په اوږو باندې ګرځولو.

دا متل له هغه وخت نه مشهور شوی "تیرا یې له عقله پلې+ پیر روښان به یې ګرځاوه ولي په ولي ".

د استاد سرمحقق عبدالله بختاني له خولې دا خبره کوم، چې پیر روښان په ننګرهار کې ډېر مریدان لرل او د دې مریدانو پر اساس یې ننګرهار د مقاومت قوي سنګر ګرځولی و، د ده په مریدانو کې ښځې هم شاملې وې. د ننګرهار د غازي آباد په سیمه کې یوه ښځه د ګاګا په نوم وه، چې د پیر روښان په مریدانو کې شمېرل کېده.

د پیرروښان مخالفینو ورپسې دا شعر جوړ کړی و، چې یو بیت یې دا دی:

چې مریده یې ګاګاه ده

لایقه د ګنګا ده

---

[1] اخوند درویزه ننگرهاری، تذکرة الابرار والاشرار، اداره اشاعت سرحد، پیشاور، ۹۴۰، ۱۰۴۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

دتیرایانو او ژبې په برخه کې یې د پوهانو نظریات

الف: د کورنیو پوهانو او څېړونکو نظریات:

لومړی:

اخوند درویزه د مخزن الاسلام په یوه برخه کې د تیرایانو په اړه داسې وایي:

((... بایزید د دې جنګ نه پس تیرا ته لاړ، دا پریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو، محسن خان ورپسې د کابل نه هېڅه وکړه او ویې تښتولو.

بایزید وهلی څپلی کلپانۍ (شهباز ګړۍ) ته واپس راغی او د سر درد یا جل په مرض هلته مړ او ښخ شو، دا اندازتاً د کال ۹۸۱ هـ ق - ۱۵۷۳م کال یا ۹۸۲ هـ ق _ ۱۵۷۴م کال واقعه ده.))[1]

اخوند درویزه په خپل یو بل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې د تیرایانو په باب وایي:

---

[1] اخوند درویزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډیمي پېښور یونیورستي، دسید تقویم الحق کاکاخیل مقدمه، ۱۹۶۹م کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((...چون مردمی تیرای از ین حادثه وازین مصلحت اگاه شدند بتماماً مهم مسعد جنگ امدند ، تا بعد ازآن این لعین مکر ، وتلبیس نمودند و خودرا پیروپښوا ساخته، بمردم تیرای نوشته ودعوت نمودند که شما برجانب خود تبلیغ کشیده اید وپیر خود را به بید یانتی منسوب کرده اید این از شما گناه عظیم واقع شده، شاید وباید توبه بجا ارید وشرط توبه این است که دستها بسته بقد مبوس پیر خود برسد وپس از آن جا که مردم به سفاهت وحماقت مشهور اند ودرتحت گلیم شقاوت، بدعت وضلالت مستود اند ، اجابت نموده وانقیاد فرموده، مبلغ سیصدو بیست کس را از قلعه بدر کرده وکشته وبدوزخ فرستاد ، چه اهل ایمان نبودند کل اهل هوا وتابع هوا بودند ، بعد از آن تمام ولس تیرای را بقتل وتاراج رسانیده، مگر اندکی از ایشان خلاص شد وبجانب ننگرهار بدررفت.

واز آن زمان بازتابه این مملکت تیرا به دست اولاد این لعین وبدست افغانان آن کوه مانده.))[1]

دویم:

دمحمد حیات خان نظر:

محمد حیات خان، دحیات افغاني په دویم ټوک، دویم چاپ(۲۷۱) مخ کې لیکي:

((.... په شپږمه هجري پېړۍ کې دتیرا قوم ډېر مشهور او دتیرا په سیمه یې پوره تسلط درلود ، دوی بت پرسته وو او دمسلمانانو سره یې سخته دښمني درلوده، په (۶۰۰_۶۰۱) هجري کلونو کې سلطان شهاب الدین غوري په دغه قوم یرغل وکړ، یو څه یې مړه شول اوهغه چې له مرګه وژغورل شول په زور یې مسلمانان کړل، دا دخدای شان دی، چې دهغه لوی قوم څخه

[1] اخوند درویزه ننگرهاری ، تذکرة الابرار والاشرار ، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پیشاور ، ۱۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس لږ شمیر تیرایي مسلمانان د شینوارو په ملک کې اوسیږي او یوازې په دې سبب د ذکر وړ دي، چې دوی ځانته بېله ژبه لري او له دغې ژبې څخه څرګندیږي، چې د سانسکریت له ژبې څخه به راوتلي وي، خو د پښتو ژبې ډېرې کلمې ورسره یو ځای شوي دي.))[1]

همدغه پورته نظر ملا فیض کاتب داسې رانقل کړی دی: ((این فرقه در ابتداء بت پرست بود ، درحمله سلطان شهاب الدین غوري مشرف به دین اسلام شدن، اکنون عدۀ دربین قوم شینوار متمکن وبه زبان خلاف زبان افغاني که از سنسکریت جدا وبا الفاظ زیاد از پشتو شامل وداخل شده متکلمند))[2]

دریم:

دافضل خان خټک نظر:

کله چې پیر روښان د(چورې) جنګ دچورې په کلکو درمو، چې نېږې یې ورڅخه جوړې کړې وې وګاټه یعنې مغل په دې جنګ کې مات شول. تیرایانو په دې جنګ کې هم برخه اخیستې وه له دې جنګ وروسته پیرروښان تیرا ته ولاړ او هلته په تیرایانو بدګومانه شو، افضل خان خټک دا پېښه داسې بیانوي:

((... تیراي عالم په ظاهره دده سره و، او په باطن کې یې دمغولو سره رویه درسته وه، هغو ته یې وویل: چې تاسو په باطن دمغولو سره یاست،

---

[1] محمد حیات خان، حیات افغاني ،دویم چاپ، دویم ټوک، ۱۳۷۰ل کال، ۲۷۰ مخ .
[2] ملافیض محمد کاتب، نژادنامه افغان، فرقه تیرایي، ......۱۱۳ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دما دطريقې مردود الطريقه شوي ياست، اوس دوا ړه لاسونه پخپله وتړئ، چې ستاسو توبه همدغه ده.

هغو له اعتقاده چې په ده يې لرلو او يا له وېرې تيرسو(درې سوو) كسو لاسونه وتړل، ورلره راغلل، تيرسوه يې جدا جدا مړه كړل، يو دبل نه خبر نه شول، هغه باقي يې تاراج كړل، تيرا يې له تيراي خالي كړ.))[1]

څلورم:

دروانښاد استاد قيام الدين خادم نظر:

اروانښاد استاد خادم په خپل كتاب (بايزيد روښان) په (۲۳-۲۵) مخونو كې دتيرايانو په اړه ليكي:

((... تيراي عالم شايد په ښكاره دده سره و، او په باطن كې دمغولو سره وو، ده هغوى ته وويل، چې تاسو په باطن دمغولو سره ياست، زما له طريقې مردود شوى، اوس بويه واړه خپل لاسونه پخپله وتړئ، راشئ ستاسو توبه همدغه ده. هغوى له اعتقاده، يا له وېرې ديارلس سو كسو لاسونه وتړل ورله راغلل.*

---

[1] افضل خان خټک ، تاريخ مرصع ، مقابله وتصحيح او نوټونه ، دوست محمد خان كامل مومند ، يونيورستي بک ايجنسي ، پېښور ، ۲۳۹ مخ .

*داروانښاد خادم صيب ديارلس سو كسو تيرايانو وژل كېدل او بل ځاى دتذكرې په حواله دوه سوه شل كسانو وژل كېدل ، دغور او فكر خبره برېښي ، ددې خبرې سپيناوى پكار دى ، چې ايا دا املايي تېروتنه ده او كه درست نظر دى ، خو دا خبره دنورو ټولو ليكوالانو او څېړونكو له نظرياتو سره توپير لري ، ځكه دنورو ليكوالانو په نظر تيرايان ددرې سوه او درې سوه شل كسانو څخه زيات نه دي وژل شوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې ټول يې جدا جدا ووژل او تيرا يې له تيرايي خالي کړ او دغره پښتنو ته يې ورکړ. اپريدي او اورکزي يې ټول مرديان کړل.))

اروانښاد استاد قيام الدين خادم دياد شوي کتاب په (۲۴) مخ کې دتذکرې په حواله ليکي:

هر کله چې پيررونبان دچورې په جنګ کې مغول مات کړل او تيرا ته ولاړ په اخره کې دده دطرفدارانو پښتنو اتفاق په دې وشو، چې تيرايي خلک ووژني او يا يې له تيرا څخه خارج کاندي، ځکه چې ددوی په واسطه مغول تيرا ته راځي، وايي چې په دغه خبره تيرايي خلک ددوی سره مخالف شول، ده وويل ځو لاس تړلي رانه شئ، عفوه به مو نه کړم، دغسې يې وکړه او دوه سوه شل کسه ورته راغلل، ده هغه ووژل او لږ څه يې خلاص شول، ننګرهار ته وتښتېدل او په دغه سبب تيرا له تيراي څخه خالي شو.[1]

پنځم:

داروانښاد دوست محمد دوست نظر:

((... بايزيد چې کله بيا تيرا ته راغی، تيرايان که څه هم په ظاهره دده مريدان وو، خو په باطن کې يې دمغولو سره مينه لرله.

پيررونبان ددوی په دغه نيت پوه شو، دوی يې وغوښتل او ورته يې وويل: که ما راضي کوئ، خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسو لاسونه پرانستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تيرايانو همداسې وکړل او په دغه صورت رونبانيانو درې سوه تيرايان ووژل، کورونه او مالونه يې ددوي لوټ کړل، تيرا يې له دوی څخه

[1] قيام الدين خادم، بايزيد روښان، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ل کال، ۲۳ – ۲۴مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خالي کړ او پاتي تیرایان له تیرا څخه په کوچ شول، چې دکوټ درې ته راغلل.

او له دوی څخه څوک په تیرا کې پاتې نه دي او ځایونه یې پښتنو ونیول، داخوند دروېزه له وینا څخه دا حقیقت لاسته راځي، چې تیرایان دپیرروښان له خوا دلسمې هجري پېړۍ په دویمه نیمایي کې له تیرا څخه دکوټ درې ته راغلي دي.

چې په دغو روایاتو باندې هم داخلي او هم خارجي څېړونکو او مؤرخینو لکه، مارګن ستېرن، ګریرسون، ګانکو فسکي، او نورو استناد کړی دی.[1]

شپږم:

دعلي محمد مخلص کندهاري نظر:

علي محمد مخلص کندهاری دحالنامه حضرت میا روښان په **۳۵۴** مخ کې دمغولو سره په جنګ کې دتیرایانو ګډون داسې بیانوي: ((...بعد پیر دستګیر فرصت یافته واز آن جا برآمده به جانب تیرا وخیبر رفت، چند ګاه درملک تیرا تشریف داشت، چون پیر دستګیر درتیرا بود در آن روزها میرزا سلیمان برای دیدن اکبر پادشاه روان شده بود ، چون به نزدیک خیبر رسید ، مردم اپریدي سر راه ګرفته، میرزا به لشکر بدررفت. اردو مردم افریدي تاراج نمود ، چون پیر دستګیر از این واقعه واقف شد ، آن طایفه را بسیار سرزنش کردند ، اما کار از دست رفته بود.

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ،دولتي مطبعه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۴۳۳مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعد از چند گاه حاکم پیشاور لشکر جمع کرد و افغانان را پیش کرده در ملک تیرا در آمد و مردم ورکزي وآفریدي و تیراي سر راه گرفتند و جنگ ها واقع شد و اخر لشکر مغل پیش امده نتوانست باز گشت. عداوت بر عداوت زیاد شد.

بعد پیر دستگیر فرمود که این سرزمین به مردم مغل نزدیک است درمیان ما و ایشان جنگ واقع میشوند بهتر آن است که این ملک را گذاشته به جانب ملک یوسفزي بروم که آن ملک از مردم مغل گوشه است.))[1]

اووم:

د پوهاند عبدالحی حبیبي نظر:

پوهاند حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک کې د تیرا کشمکش تر عنوان لاندې د تیرا یانو په برخه کې لیکي : د۹۹۰هـ ق حدودو په شاوخوا کې پیر روښان خپل سیاسي او حربي مرکز په تیرا کې ونیو اپریدي او ورکزي یې په خپل سرفروشو مریدانو کې داخل کړل، دلته دا تمان خېلو ځینې خلک هم دده په تابعانو کې شامل شول او دده نفوذ دونې په پښتنو کې خپور شو، چې له تیرا یې د بېر خلک نفی بلد کړل، د تیرا په چوره کې د مغولو لښکر په ده پسې راغلل، دغرو خلکو وسله نه درلوده، د چورې دورمې د بېرې کلکې وې، پیرروښان خپلو مریدانو ته وویل، چې دا دورمې

[1] علي محمد مخلص کندهاری . حالنامه میاروښان ، چاپ وزارت اطلاعات وفرهنگ ، ۱۳۸۸ش ، ۳۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې کړئ، دا ستاسې وسله ده، روښانيانو په دغه جنګ کې ددورمو په ذريعه مغول مات کړل او دنېزو کار يې ځنې واخيست.

په تيرا کې ځينې خلک وو، چې په باطن د مغولو سره ملګري وو او دوی د پښتنو دلستونې ماران وو. روښان دوی ته وويل، بايد په خپله خپل لاسونه وتړئ او راشئ ستاسې توبه همدغه ده، نو د اعتقاده يا له بېرې ۱۳۰۰ تنه لاس تړلي راغلل، روښان ددوی ګنهکاران ووژل او ځينې يې له تيرا څخه وشړل، په دې ډول افريدي او ورکزي ټول دده فرمانبرداره شول.

اخوند درويزه ليکي: چې د چورې په جنګ کې روښان د مغولو لښکر تار و مار کړل، نو مغولو او پښتنو اتفاق وکړ، چې ځينې تيرايي خلک د مغولو سره مله دي او ددوی په واسطه مغول تيرا ته راځي، له دې جهته بايد دوی د ملي خاينانو په ډول له دې ازادو غرو څخه ورک شي، ځکه چې دازادۍ لپاره دغه داخلي خاينان هر وخت مضر دي، په دې ډول (۲۲۰) تنه د مغولو طرفداران ده ووژل او نور چې پاتې وو، ننګرهار ته وتښتېدل او تيرا د مغولو د طرفدارانو څخه خالي شو.))[1]

يادونه: همدغه پورته مطلب د تيرايانو په اړه کتې مټ اروابناد قيام الدين خادم هم د بايزيد روښان نومې اثر په ۲۴ مخ کې رانقل کړی دی.

---

[1] عبدالحی حبيبي، دپښتو ادبياتو تاريخ، دويم ټوک، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ ل کال، ۲۸۶مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: د تیرایانو او ژبې په اړه یې د بهرنیو پوهانو او څېړونکو نظریات:

تر دې ځایه پورې د کورنیو پوهانو نظریات د تیرایانو او تیرایي ژبې په اړه وړاندې شول. اوس د بهرنیو پوهانو نظریات، چې په عامه توګه یې د ټولو دارادي ژبو په اړه وړاندې کړي او په خاصه توګه یې تیرایي ژبې ته هم پام اړولی او څه ناڅه معلومات یې د دې ژبې په برخه کې وړاندې کړي دي، د هغو بهرنیو پوهانو له جملې څخه، چې د تیرایي ژبې په اړه یې څېړنې کړي دي، په لاندې توګه وړاندې کیږي:

اروانباد دوست دافغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر په ۴۰۵ او ۴۰۷ مخونو کې د تیرایانو او تیرایي ژبې په اړه د ځینو بهرنیو پوهانو او څېړونکو نظریاتو ته داسې اشاره کوي:

د(رابرت کلی شاو) په عقیده پامیري او دارادي ژبې د هر وخت له نورو اندو آریایي ژبو (هندي، باختري اریاني) ژبو څخه ګوښه وې، نو ځکه یې د نورو ژبو سره دومره رابطه نشته او یو تربله یې په خپلو منځو کې روابط ساتلي دي....

ګریرسن په خپلو وروستیو آثارو کې داسې نظریه ښکاره کړې، چې دارادي ژبې د ختیځ (هندي) او لویدیځ (باختري،آریاني) ژبو ترمنځ یو بېله ځانګړې دربیمه څانګه ده.

د دارادي ژبو د بشپړې مطالعې او کتنې په باره کې ګریرسن د هر لوی لاس درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده دخپل اثر په اتم ټوک کې دافغانستان په داردي ژبو هم بشپړه رڼا اچولې او دټولو داردي ژبو لغات يې په يو مقايسوي قاموس کې پرتله کړي دي.[1]

دتيرايي ژبې په اړه ګريرسن داسې ليکلي دي:

«مخکې له دې چې دا مواد خپاره شي او (دارديک) ژبې ديو مضمون په توګه محصلينو او مينه والو ته وړاندې شي، زيات وخت تير شو....

تيرايي ژبه د(دارديک) له نورو څانګو سره نږدې تړاو لري لکه (کالاشا)، (ګوارباتي)، (پشه يي)، دګلګيت(شينا)، داندوس (کوهستاني) او (کشميري) دمثال په ډول دتيرايي (مالا) معنى (پلار) لفظ دشينا (مالو) او د(وت) لفظ معنى (ولاړ) په کشميري کې (ووت) سره يوه ريښه لري.

د(دارديک) دنورو ژبو په څير دتيرايي ژبې ځينې اصطلاحات دسنسکريټ پخوانۍ ژبې له لغاتو سره هم نږدې اړيکې لري، لکه (دبن) دسنسکريټ د(دهبنوه) سره مشابهت لري. زياتره پخواني اصطلاحات دلرغونې اريايي ژبې له لغاتو اخيستل شوي، چې (دارديک) ژبې هم له آريايي ژبې سرچينه اخلي. تيرايي ژبه دګرامر او لغاتو له مخې له پښتو ژبې نه مستقله ده، چې دا ځانګړتيا يې موږ بې له لاسوهنې په خپل ځای پرېږدو.

تيرايي ژبه په دې سيمه کې له ځينو ژبو سره اړيکې لري، چې په لاندې ډول دي:

(پشه يي) چې دکونړ په ښکتنۍ برخه او په لغمان کې دکابل سيند په شمالي سيمه کې دمحلي خلکو دخبرو ژبه ده، همدغه ډول تيرايي په

---

[1] G.A.Grirson , LSOT , Vol ۱ , Calcutta , ۱۹۲۷ , p ۱۵۵ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننگرهار کې د کابل سیند جنوب خواته دځینو وګړو د تکلم وسیله ده، له دغه ځای لرې په جنوب (وزیرستان) کې (اورمړي) ژبه په ایراني لهجه دځایي خلکو له خوا ویل کیږي، هغه وخت چې (اورمړیان) دغې سیمې ته په کډه شول، نو په دې سیمه کې له هغه خلکو سره اشنا شول، چې ددارديک آر څخه وو او په دې توګه په اورمړي ژبه ددوی اثر وشو. همدغه ډول دتهال (تل) چوتيالي سيمې په خېترانس کې ځينې خلک د(لاهندا) ژبې په بدله لهجه خبرې کوي، چې له دارديک سره مخلوط ښکاري. په (سند) کې ځينې خلک په داسې لهجه خبرې کوي، چې له دارديک اصطلاحاتو سره مشابهت لري. په دې لار کې موږ ددارديک لرغونو ژبو او لهجو آثار وليدل، چې په (دارديستان) کې پرې خبرې کيږي او په دې کې تيرايي ژبه داړيکو له مخې مهم ځای لري. د کابل په شمال کې په هغو دريو ژبو کې د دارديک ژبو لرغوني اثرات او ننبې وينو، چې دابا سيند تر خولې رارسيدلي دي. جنوب خواته د دارديک ژبو دپراختيا خبره نوره پر ځای پرېږدو او ګورو چې دهند په مرکزي برخه کې د(بهيل) په ژبو او کله هم د(ماراټهي) په (کونکاني) لهجه د دارديک ژبو محدود مشابهت موجود دی. که دا وروستني څېړنيز معلومات وي، نو پر دې اساس ويلای شو، چې تيرايي ژبه دهغو ژبو په ځنځير کې چې له (هندوکش) څخه تر (ګوا) رارسېدلې مهمه کړۍ ده.

دتيرايي ژبې غږ پوهنه (فونيټيکس):

بايد په ياد ولرو چې کوم ډول مواد زموږ په لاس کې دي دهغو دوو بې تعليمه کسانو په ځرګندونو پورې اړه لري، چې دهغوی له خولې رانقل شوي دي. (سر اوريل ستين) ددغه کسانو دخبرو او لهجې څخه په ښه دقت او زيار دتيرايي ژبې لغات او الفاظ ثبت کړي دي. په هغه صورت کې چې يوه ژبه معياري او ستېنډرډ نه وي او عموميت ونه لري، دمعياري او مترقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو په پرتله دالفاظو په ترتیبولو کې زیاتې تېروتنې او نیمګړتیاوې لري، تر دې چې په دې اړه زیاتره پرمختللې او غني ژبې هم له اشتباهاتو خالي نه دي او په انګلیسي او هندي ژبو کې هم دغه ډول کمې او زیاتی لیدل کیږي، دتیرایي ژبې په څېر نالیکل شوې ژبې بیا دغه ډول زیات نواقص او غلطۍ لري، ځکه چې په مختلفو سیمو او حالاتو کې ډول ډول غږونه او تلفظات لري، دمثال په ډول ځینې خلک په تیرایي کې انسان ته (آدام) او ځینې (ادم) وایي، بعضې (ښه) ته (براډا) او ځینې (بربډا) وایي، ماشوم ته ځینې خلک (بدانا) او ځینې (بدنا) وایي. په دې اساس مشکله ده چې دتیرایي په شان ژبو لپاره خاص معیاري قواعد وضع شي، په دې اړه مور دلازیاتو معلوماتو دلاس ته راوړلو په طمع یو. تیرایي ژبه د داردیک دنورو ژبو په څېر یو شمېر ساکن او متحرک واول حروف لري، چې د ساکنو حروفو په اړه باید دوه ډول مهم ټکي په پام کې ونیول شي، په یو حالت کې دلومړي لفظ غږ ددویم لفظ دغږ پر وړاندې تغییر مومي، لکه (دېن) معنی (غوا) چې دویم لفظ یې (دهېنوه) دی، په بل حالت کې دمرکبو الفاظو دلومړي لفظ اخرنی حرف چې واول او دویم لفظ په ساکن حرف شروع وي، په داسې صورت کې ددویم لفظ اخرنی حرف سره وصل کیږي لکه (نازارا- منزوم) په (نازارام- منزوم) بدلیږي، چې معنی یې ده (ستا په نظرکې) همدغه ډول (بربکا- تونا) چې په (بربکات- تونا) بدلیږي. معنی (دونې لاندې) او له (یو- تي) څخه (یوت – تي) جوړیږي، چې معنی یې ده (هغه راغی).

په تیرایي ژبې کې ارټیکل:

په تیرایي ژبه کې غیر مشخص ارټیکل، چې دجملې دترکیب لپاره خاص حروف دالفاظو سره اضافه کیږي، لکه په فارسي کې (ي آ (یا) – ي وحدت) او په کشمیري (آ) حروف چې دلفظ په اخیر کې پر ځای یې (ي) اضافه کیږي لکه (خارآب- بادان – ي) معنی (خراب هلک) د(بادانا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوروستني (الف) پر ځای (ي) راغله او د مشخص ارټيکل په صورت کې مناسب ضمير (دا، هغه، دوی، هغوی) استعماليږي. په تيرايي کې دانګليسي په څېر دارټيکل څرګند ټکي لکه (ا، ان، دی) چې له اسم مخکې راځي نشته.

په تيرايي ژبه کې ښځينه او نارينه اسمونه:

په تيرايي کې ژبه د ښځينه او نارينه اسمونو د مشخصتيا لپاره کافي مواد نه لرو، چې له مذکر نومونو ښځينه نومونه جوړ شي، زياتره ښځينه اسمونه په (ې) پای مومي، چې په هندي کې په (ي) ختميږي لکه (ستري) معنی ښځه، (اکچې) په کشميري کې (کچ ې) معنی سترګه، (دې) په هندي کې (دهي) معنی (لور).

د تيرايي ژبې ګرامري جوړښت (ډکلېنشن):

په دې اړه دوه عمده حالات په مخکې لرو، چې د مشخصاتو لپاره يې اروپايي ګرامري اصطلاحات په کار اچول کيږي. يو حالت يې فاعلي حالت Nominative او بل عمومي حالت مفعول منه دی. په فاعلي حالت کې د فعل په اړه مفعول مشخص وي، چې همدا حالت د مفعولي حالت Ablative له پاره هم دی. که د فعل لپاره فاعل څرګند او د فعل ماضي دريم شکل استعمال شوی وي همدغه حالت په مفعول منه حالت کې هم ليدل کيږي.

په تيرايي ژبه کې په مفعول منه حالت کې (الف) اضافه کيږي لکه (پاندا - خوم) (نوم-پاند) معنی (د سرک پر سر)، (مولکا – مانزوم) (نوم – ملک) معنی (د مملکت په داخل کيږي، (براډا اداما – مآ) معنی (له يوه ښه سړي څخه) په ځينو حالاتو کې د (الف) پر ځای نور واول حروف لکه (يو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

و) هم راوړل کیږي. لکه (مالا تارافي – یو) معنی (هغه د پلار پر خوا راغی) ، (استو - مانزوم) (نوم – است) معنی (په لاس کې) مگر په عامه توگه (الف) مروج دی. ځینې وخت د مفعول منه (الف) له پامه غورځول کیږي او دفاعلي حالت په شان وي چې دواړه په شریک حالت کې داسې وي لکه، (کوزارا داک ـ خوم) معنی (پرزوی) او معمولاً هغه وخت تکراریږي، چې کله دلغت په اخر کې واول راشي لکه (مالا - مآ) (نوم – مالا) معنی له پلار څخه، (غوسا – خوم) معنی (په غوسه کې) ، (بادا مآشي – خوم) معنی (دبد معاشۍ په حالت کې) ، (کوي ـ ما) معنی (له کوهي یا څاه څخه).

په تیرایي ژبه کې (اس) زیاتره د (اضافي) حالت Genitive د مشخصتیا لپاره په کار اچول کیږي او د ملکیت اظهار په کې کیږي، همدغه ډول (اسي) د (مفعول له) Dative حالت لپاره استعمالیږي او د هغه اسم لپاره په کار راځي، چې د فعل مفعول یې غیر مستقیم وي او معمولاً د بعضې رابطه حروفو وروسته راوړل کیږي، په بعضې حالاتو کې دواړه یو له بل سره بدلېدای هم شي او په لاندې ډول یې مثالونه وړاندې کیږي:

(اضافي حالت) – (لیماس شیسي کیمات) معنی (د هغه څیز قیمت) دلته دواړه ډوله حالات (اس) او (اسي) د اضافي حالت لپاره استعمالیږي لکه (براډا ادا ماس تان) معنی (د ښه سړي کور یا ځای) (لې تان مالاس تي) (نوم – مالا) معنی (دا د پلار کور دی) ، (میانا تروراس پوتار) معنی (زما د تره زوی).

(مفعول له) – (مې تانو مالاسي بازوم) معنی (زه به خپل پلار ته ځم) ، (مې لی ادام دیاناسي دیتا وا) معنی (ما هغه سړي وهلو ته ورکړی و) ، (لې پاکیراسي یک آنا دې) معنی (دې فقیر ته یوه آنه ورکړه ، (میانا دونسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خات یوت – تي) چې معنی یې (زما دلور له خوا یو خط راغی) ، (لېما بریجا سي لې بریج کازاتي) معنی (دا برج نسبت له هغه برج لوړ دی).

ځینې وخت اضافي حالت په دې ډول هم تعینیږي لکه ، (لې کیلا پک بانہیا – ما) معنی (د کلي له یوه دوکاندار څخه) ، (کوزارا داک – خوم) معنی (داس پر شا) یا داسې (کوزا راس زین) معنی (داس زین) ، (اسمان نازارا - مانزوم) معنی (د اسمان په لیدو کې) ، (دومآ ماآواز) معنی (دیو ډول یا نغارې اواز)

تیرا ایي ژبه ځینې وخت او په خاص ډول په (اورمړي) کې د اضافي حالت د مفعول له د حالت په شان وي لکه په لاندې دوو مثالونو کې:

(کانا مالا بربډا باتسا کوختو) معنی (زما پلار ښه غوا حلاله کړه) ، (سوری پوتار (پوتارا) تآنو مآل جاما کبری) معنی (کشر زوی خپل مال متاع ټوله کړه).

دجمعې او مفرد حالت:

دوه داسې اسمونه ذکر کیږي چې په غیر منظم ډول مفعول منه حالت جوړوي، لکه (دې) معنی (یو لور) ، چې مفرد مفعول له (دونسي) دی او (سپاز) معنی (یو خور) چې مفرد مفعول له یې (سپازونسي) دی.

چې کله اسم په (الف) او (آ) پای ومومي هغه وخت مفرد هم د جمعې په شان وي لکه (مالا) معنی (پلار یا پلرونه) ، (سانآ) معنی (سپی یا سپي) ، ځینې وخت د جمعې حالت لپاره یو (واول) اضافه کیږي لکه (پک اداماس دوو پوتارا تینا وآنا) معنی (هلته له یو سړي دوه زامن وو) ، (لې اداما خرآب تینا) معنی (هغه سړي خراب دي) ، (کانا سآناس دانتې) مفرد (دانت) او معنی (ستا د سپي غاښونه) ، (ترې ادامو) معنی (درې سړي) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې حالت کې د جمعې لپاره د(ساوا) لفظ معنی (ټول) او د مفرد جمعې شکل لپاره د(او ساوا) لفظ معنی (موږ ټول) استعمالیږي.

د مفعول منه د جمعې حالت په اخر کې (ان) راځي، لکه (براډا ادمآن تانا) معنی (د ښه سړیو کورونه یا ځایونه)، (ساوا بریجان – مآلې بریج کازا تي) معنی (له ټولو برجونو هغه برج نسبتاً لوړ دی). په ځینې حالت کې د جمعې لپاره د پښتو او پارسي ځینې الفاظ هم په کار راځي، چې دلته یې تشریح ته اړتیا نه وینم.

په بعضې حالت کې د اضافي حالت او د مفعول له مفرد الفاظ لکه (اس) او (اسي) د مفعول منه جمعې شکل لپاره هم اضافه کیږي، لکه (براډا ادامانسي خابار یوتي) معنی (له ښه سړیو خبرونه راځي).

په لاندې ډول د تیرایي ژبې ډ کلښنشن د(ادام) لفظ په اړه د نمونې په ډول وړاندې کیږي:

جمع	مفرد	حالت
اداما	ادام	فاعلي حالت
اداما	ادام	مفعولي حالت
ادامان	اداما	مفعول منه
ادامان	اداماس	اضافي حالت
ادامانو، ادامانسي	اداماسي	مفعول له

د مفعول منه په حالت کې د زمان او مکان د نورو اړیکو اصول د اسې ټاکل کیږي: لکه (خوم) معنی (له پاسه، په داخل کې، دا)، (مآ) معنی (له بله شخه)، (مانزوم) معنی (د ننه یا په داخل کې) او (ني) معنی (مقایسوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سامان الات)، (پاتي)معنی (وروسته)، (پتیکانا) معنی (شاته)، (ساما) معنی (همراه، سره یو ځای)، (توونا) او (وازا) معنی (له یو شي لاندې یا ټيټ) همدارنګه (کوزاراداکا) (داک) خوم)معنی (داس پر شا)، (اوولېما کورسي – ماوتهوم) معنی (په دغه کرسۍ زه ودرېږم)، (میآنا تآنا – منزوم) معنی (زما په کور کې یا زما دکور دننه)، (اوولېما جي ودستا – ني مارآګام) معنی (زه دلته له لوړې مړ کیږم)، (لېما – پاتي مالا – تارافي وو) معنی (هغه وروسته دخپل پلار په خوا راغی)، (چانا – پاتي کانا) معنی (ستا شاته)، (تانو دوستآنا – ساما) معنی (زه له خپلو ملګرو سره) چې دلته له فارسي دوستان دجمع په شکل ذکر شوي، (بریکات – توونا) او یا (بریکا - وازا) معنی (له یو ونې لاندې).

په تیرایي ژبه کې دصفتونو حالت:

اسم صفت دجنس، تعداد او کیفیت پر اساس یو له بله متفاوت وي، دتیرایي ژبې په اړه لازم مواد نه لرو، چې له مخې یې دصفت لپاره ثابته کړنلاره وټاکل شي، سره ددې بیا هم په عام ډول ویلای شو، چې دصفت جوړونې لپاره د(ې) حرف دښځینه اسم او یا دمذکر جمع اسم په اخر کې اضافه کیږي.

دشمېرنې اعداد:

تیرایي ژبه هم دنورو ژبو په څېر دشمېرنې اعداد لري، چې په لاندې ډول لیکل کیږي:

۱- یک ۲- دو، ۳ – تری، ۴- څاور، ۵- پانس، ۶ – خوو، ۷- سات، ۸- اخت، ۹- ناب، ۱۰- ده، ۱۱- یکو، ۱۲- بو، ۱۳- ترو، ۱۴- څاوده، ۱۵- پانزي، ۱۶ – خولا، ۱۷ – ساتارا، ۱۸ – اختارا، ۱۹، کونې، ۲۰ بیاو، ۲۱- بیاو یک، او هم داسې نور... ۳۰ – بیاو ده، ۳۱- بیاوده یکو، او همداسې نور... ۴۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

–دوو بیاو ، ۴۱ –دو بیاو یک ، او همداسې نور... ۵۰ –دو بیاو ده ، ۶۰ –تری بیاو ، ۷۰ –تری بیاو ده ، ۸۰ څاور بیاو ، ۹۰ - څاور بیاو ده ، ۱۰۰ - پانز بې.

دشمارنې دغه ډول سیستم په شلګون ولاړ دی.

دتیرایي ژبې ضمایر:

حالت	زه		ته	
	مفرد	جمع	مفرد	جمع
فاعلي حالت	او ، اوو	او ، مېن	تو ، توو	تاو
مفعول منه	مې	او	تي	تا
اضافي حالت	میانا	میانا	کانا	کانا
مفعول له	ماسي	ماسي	؟	؟

په دې کې د پښتو او نیمه پښتو ضمایر هم استعمال شوي لکه (ما) څخه (دا – مې) یا (ماسي_ دا) په ځینو حالاتو کې جمع او مفرد دواړه یو ډول وي. دتیرایي ژبې ضمیرونه دهماغه دوو بې سپواده کسانو له خوا (سر اوریل ستین) ته اورول شوي ، چې مخکې یې یادونه شوې ده. باید په یاد ولرو چې په دې اړه دفاعلي او مفعول منه دحالتونو ضمایر یو له بله بدلېدای هم شي. چې مثالونه یې په لاندې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اولېما جي ود ستا – ني مارآ گام) معنی (زه دلته له لوړې مرم) ، (مې لې ادام دبیاناسي دېتاوا) معنی (ما هغه سړی وهلو ته ورکړی و) (لي میاناپوتار مورآ گآ وآ) معنی (دا زما زوی مړ شو) ، (لاماسي دې) معنی (هغه ماته راکړه) ، (پاس دبیان – ما اوگېما) معنی (له وهلو وروسته لېرې ولاړم) ، (مېن سامو تری آدامو خاراسي دا – بازم) معنی (موږ درې واړه سړي بازار ته لاړو) ، تو هوخیار تیس) معنی (ته هوښیار یې) ، (تې ماسي تسیندار نا دېتا) معنی (تا ماته سبرلی رانه کړ) ، (کانا برایوت – تي) معنی (ستا ورور راغی) ، (تاو ساو خاراب تیزا) معنی (تاسو ټول خراب یاست).

هغه ضمیرونه چې زیات مروج دي په دې ډول دي: (لې) یا (لا) معنی (دا ، هغه او هغه څوک) ، (دا) او (هغه) لپاره جلا لغات نه کارول کیږي، (لې) دیو لپاره او (لا) دنورو لپاره استعمالیږي، همدغه ډول (لې) او (لا) بعضې وخت دمشخص ارټیکل په توگه کارول کیږي، په دې اړه دتیرایي ډیکلېشن منظم دی، مگر غیر له هغه حالت څخه چې هلته اساس د(لېما) لفظ وي او مفعول منه حالت او دجمعې لپاره استعمال شوی وي، په دې ارتباط نور مثالونه په لاندې ډول دي:

(لې برېډا آدام تي) معنی (دا یو ښه سړی دی) ، (لا بي گا دور مولکاسي) معنی (دی لاړ لیرې وطن ته) ، (لېما استو – منزوم انگور تسیا (څیا)) معنی (تا په خپل لاس کې بنگړي واچول) ، (لېماس سپازونسي کازا) معنی (هغه دخپلې خور په نسبت لوړ دی) ، (لېسي بو ارام) معنی (زه به هغه ته ووایم) ، (لېما بریجاسي لي بریج کازاتي تي) معنی (دا برج له هغه برج نه لوړ دی).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(لي ساوا حاضر وآنا) معنی (هغوی ټول حاضر وو) ، لېما ساوا براډې تینا) معنی (هغوی ټول ښه دي) ، (لې پکیراسي ېک انا دي) معنی (دې فقیر ته یوه انه ورکړه) ، (لا ګاڼا پوتار غوسه خوم ګآ) معنی (مشر زوی په غوسه لاړ).

دارتباطي یا نسبتي ضمایرو لپاره دپارسي (کی) لفظ استعمالیږي ، دپوښتنیز یا سوالیه ضمایرو لپاره (کاما) چې اضافي حالت یې (کامیک) دی ، استعمالیږي ، معنی (څوک ؟ ، څه شی؟) ، لکه: (لې ادام کاماتي) معنی (هغه سړی څوک دی ؟) ، (کآنا پتیکانا کآمیک بادانا دي –و) معنی (کوم یو هلک ستا شاته راروان دی؟) (لی کی تی) معنی (دا څه شی دی؟).

دضمیرونو نور اشکال دا دي:

(کی) معنی (هر یو ، بعضې یو) (کاسا یا کېسا) (هر ډول یا څرنګه) ، (لېتیک) معنی (ډېر زیات (عدد)) ، (کاتیس) معنی (څومره زیات (پیمانه)) ؟(کاتیسي) معنی (څومره ډېر (عدد)) ؟ ، (تانو) معنی (زما ، ستا ، دهغې ، ستاسې ، دهغوی) ، دملکیت ضمیر دی ، چې په هندي ژبه کې د(اپنا) سره مترادف دی.

په تیرایي کې دفعل دحالت تعیین:

دفعلونو مختلف حالات په لاندې ګروپونو ویشل شوي:

شماره	مفرد	جمع
۱	(تیم)	(تیما)
۲	(تیس)	(تیزا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳	تي(مؤنث)	(تينا)
۵	واما (وام) معنی(زه وم)	(واما)
۶	(واز، وې)	واما (وازا)
۷	وآ(مؤنث يې وې)	(وانا)

په ماضي زمانه کې (واما) دمفرد فاعل لپاره او دجمعې مفعول لپاره استعمال شوی، مگر معلومه نه ده، چې صحيح به وي ؟، مثالونه يې په لاندې ډول دي:

(بروک گوناگار تيم) معنی (زه لوی گنهگار يم)، (تو هوخيار تيس) معنی (ته ماهر(هوښيار) يې. (مونا سيب ناتي) معنی (دا معمول يا رواج نه دی)، (او ساوا غريبانا تيزا)، معنی (مونږ ټول غريبانان يو)، (تاو ساوا خرابي تيزا) معنی (تاسو ټول خراب یاست)، (اک بروکي ستورا تينا) معنی (نن هلته زيات ستوري دي) (مي (او) سورو واما(وام) لېما واکتا-خوم) معنی (په هغه وخت کې زه يو ماشوم وم)، (تو سورو واز جانگو واکتا مانزوم) معنی (ته يو ماشوم وې په هغه وخت دجنگ کې)، (خوشالي کاران مونا سيب وا) معنی (دا رواج و چې خوشحالي مو کړې وی)، (او ساوا لېما جي واما) معنی (مونږ ټول هلته وو)، (تا وا ساوا بوغا واما (وازا)) معنی (نېږدې وو، چې تاسې ټول(لويدلی وی)، (ېک اداماس دو پوتارا واما) معنی (له يو سړي هلته دوه زامن وو).

اکتيو او څرگند فعل يو داسې فعلي اسم او يا مصدر لرونکی وي، چې په اخير کې يې داسې حرف راځي لکه (ن) په (کاران) کې معنی (دکارکولو عمل) په (مفعول له) حالت کې يو مصدر دعمل په حالت کې ښوول کيږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه: (مې لی آدام دبیانسي دیتا وا) معنی (ما ورکړی و هغه سړی وهلو ته).

په امریه جملو کې مفعول (دویم کس) مفرد وي لکه (دې) معنی (دې ته یې ورکړه) یا (ان) معنی (ته یې راوړه) دمفعول (دویم کس) دجمعې حالت جوړونې لپاره (آ) اضافه کیږي لکه په (آنا) معنی (تاسې یې راوړئ).

په تیرایي ژبه کې د(داردیک) او (غالکاه) دنورو ژبو په څیر (حال – مستقبل) زمانې لپاره دحال له قاعدې سره ځینې ټکي اضافه کیږي، چې په دې سره اوسمهال او یا راتلونکې زمانه مشخص کیږي. کله وغواړئ چې حاضر (حال) زمانه تعیین شي، نو(دې) یا (دا) حرف چې دپښتو ژبې له (دا) سره مقایسه کیږي دمختاړي یا پیشوند په توګه اضافه کیږي، لکه (او دا- بازام) معنی (زه لاړم)، کله وغواړئ چې اینده زمانه تعیین شي، نو څرنګه چې په پښتو کې رواج لري، همدغه ډول د(با) لفظ دمختاړي په توګه استعمالیږي، لکه (اوبا ـ دېم) معنی (زه بۀ ورکړم)، چې ځینې وخت د(با) پرځای (بو) هم راځي.

دحال قاعده عمومي او څرګنده ده، مګر ما ځینې داسې فعلونه یادابنت کړي، چې د(ز) په اضافه کېدو یو اساس جوړوي، چې هغه په لاندې ډول دي:

له (کېر) معنی (وکړ) دحال قاعده لرو (کېر) له (بو) معنی (راغی یا لاړ) دحال قاعده (باز_) یا (بې_) ده، له (بې) معنی (کېناستل) دحال قاعده (ببز_) ده، له (ې) معنی (راغی) دحال قاعده (بز) یا (ې) ده له له (دې) معنی (وهل یا بایلل) څخه دحال قاعده (دیز، داز، دې) دی. له (ز) اصطلاح سره مترادفه اصطلاح موږ په (شینا) ژبه کې (ج) ګڼو، لکه (بوجوم) معنی (زه لاړم).

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ کافي مواد نه لرو، چې دهغه په ذریعه دغه زمانه په هر اړخیزه توګه مطالعه شي، مګر لاندې مثالونه به پرې یو څه رڼا واچوي. موږ مفرد او جمع شکلونه یې یو ځای د اسې ګروپبندي کړي، چې په ترجمه به یې اختلافي اغېزه ونه لري، معمولاً هغه اشکال چې په (م) پای مومي مفرد او هغه چې په اخیر کې یې (ما) راځي جمع ګڼل کیږي، موږ دلته د دویم مفرد کس (مفعول) او د جمع د رېمګړي چا لپاره مثالي جملې نه شو وړاندې کولی.

لومړنی کس (فاعل): (دا ـ بازام) معنی (زه لاړم)، (بو - ارام) معنی (زه به (شاید) وو ایم)، (اوتهوم) معنی (زه ودرېدم)، (ببم) معنی (زه راغلم یا زه لاړم)، (بازام) معنی (زه به (شاید) لاړ شم)، (دا - بازام) معنی (زه لاړم یا موږ لاړو) (ببزوم) معنی (زه کېناستم)، (دېم) معنی (زه ورکوم یا بایلم)، (با ـ دېم) معنی (زه شاید دلاسه ورکړم)، (دې- کام (خام)) معنی (پرېږدئ چې وخورو)، (دا - کېرېم) معنی (زه (کار) کوم)، (دې - کارېم) معنی (پرېږدئ چې وکړو)، (بما) معنی (زه راغلم)، (دبما) معنی (ما ورکړ یا له لاسه ورکړ).

په هغه صورت کې چې د رېمګړی کس مفرد وي: لکه (اووې) معنی (دی راغی) (دایې) معنی (دا سړی راغی)، (ثارو) معنا (دا سړی مال ثروي).

د ساده حال زمانې لپاره د فعل لومړنی (حال) شکل استعمالیږي او حال - مستقبل لپاره د فعل استمراري شکل استعمالیږي لکه (ثارو - تي) معنی (دا سړی لګیا دی مال ثروي).

دنورو داردیک ژبو په څېر په تیرایي ژبه کې د ماضي لپاره د فعل دریم حالت استعمالیږي لازمي او متعدي فعلونه هر یو د استعمال ځانګړی ځای لري، دلازمي فعلونو په صورت کې د فعل وجه تسمیه (پارتیسیپل participle (فاعلي یا مفعولي حالت) د د رېمګړي کس لپاره په کار اچول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیږي، په لاندې ډول دلازمي فعل د دریم حالت په اړه دغه دوه یاد ابښتونه وړاندې کوو: (یو) یا (او) لـه (ې) معنی (راغی) څخه دی او په غیر منظم ډول (ګا) له (بوــ) معنی (راغی یا لاړ) څخه دی، چې د(ګا) په فاعلي او مفعولي دواړو حالاتو کې استعمالیږي.

د (یو) او (او) په اړه مثالونه موږ یوازې د دربمګړي مفرد اسم لپاره ذکر کوو چې یوه ببلګه یې داسې ده:

(خاتهاناسي بوغا و ګیدان نغارا دوماما اواز یو) معنی (کله چې هغه کلي (کور) ته رانږدې شو ، نو دډول نغارې اواز یې ترغوږ شو).

د(ګا لپاره موږ زیات ډولونه لرو ، په هغه صورت کې چې لومړی کس (فاعل) مفرد وي ددې لپاره (ګام) یا (ګېم) چې معمولاً صحیح یې(ګ ام) استعمالیږي لکه، (اوماراګام) معنی (زه مړ شوم یا زه مړ یم) ، (او کانا حوکوم –ما باهر نا ګیم) ، معنی (زه ستا له حکمه بهر نه یم تللی).

د دربمګړي مفرد کس لپاره مثال په دې ډول دی: (لا بې ګا دور مولکاسي) معنی (او هغه لیرې وطن ته لاړ) ، په هغه صوت کې چې فاعل جمع وي لکه (پاس دببان –ما او ګېما) معنی (دهغه له وهلو وروسته موږ لیرې لاړو).

دمتعدي فعلونو په اړه لکه څرنګه چې په نورو دارديک ژبو کې رواج لري، همدغه ډول په تیرایي ژبه کې هم معمول دي، چې په دغه مثالونو کې دفعل، فاعل او زمان حالت داسې ښودل کیږي:

(کي تانو دوستانا ساما خوشالي کېري) معنی (ما چې له خپلو ملګرو سره یو ځای خوشحالي جوړه کړه) (تې بربډه باتسا کوختو) معنی (ستا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذریعه ښه غوا حلاله کړی شوه) (لاسي کي نا دیتا) معنی (هغه ته یو هم مه ورکوه).

په تیرایي ژبه کې د حال بشپړې perfect زماني لپاره فعل په لاندې مثال کې داسې څرګندیږي:

(میانا دونسي حات یوت – تي) معنی (زما دلور له خوا یو خط راورسیده) ، (لې کیلا ېک باهیا – ما اچیتا – تي) معنی (د کلي له یو دوکاندار څخه مې دغه شی اخیستی) د بشپړې ماضي شکل لپاره د فعل ماضي حالت استعمالیږي لکه (لې میانا پوتار مورا ګاوا... لې ګار ګا وا) معنی (دا زما زوی مړ شوی دی... دی له منځه تللی دی یا ورک شوی دی) ، (او از ګاها پاندا – خوم ګا واما) معنی (نن ورځ زه په اوږده لار لاړم).

دغه ډول پورتني یادا ښتونه مونږ ته په یوه ژبه کې د خبرو د جوړښت په اړه یوه ښه نظریه په لاس راکوي، چې د ژبپوهنې د سروې په اړه زیات مهم دي».

لکه څنګه چې ګریرسن د تیرایي ژبې په اړه ښه څېړنه کړې ده نو پر دې اساس مو د نوموړي نظریات په مفصل ډول را نقل کړل. باید یادونه وکړو ، چې د دې نظریاتو فونیټک متن د همدې رسالې په ضمیمه کې راغلی دی.

On the tirahi language
Author: george grierson
Source: journal of the royal asiatic society of great britain and ireland , no.٣ (jul, ١٩٢٥) pp. ٤٠٥- ٤١٢.

Published by: cambridge university press
Stable URL: http /www.jstor.org /stable / ٢٥٢٢٠٧٢١

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شلمې پېړۍ په سر کې دداردي ژبو يو شمير نورمحققين هم منځ ته راوتلي دي، چې د هغو په ډله کې ستين کونوف، د گريرسن همکار ښه شهرت لري.

په ۱۹۲۴م کال دناروې دکلتوري مقايسوي انستيتوت نامتو ناروېژي محقق مارگن ستېرن افغانستان ته راغی او د(داردي) ژبو بشپړه مطالعه يې وکړه، دنوموړي محقق آثار ددغو ژبو په باره کې دنورو محقيقينو لپاره گټور او مفيد ثابت شول، نوموړي وکړای شول، چې د(داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي پوره او داندو آريايي ژبو په منځ کې ددوی ځای او مقام داسې تطبيق کړي، چې دمنلو وړ وي.

خصوصاً دپشه يي ژبو په باب دده بشپړه گرامري او فونيټيکي تحليلونه او کامل قاموس دډېر ارزښت وړ دی.[۱]

د ۱۹ پېړۍ د(۵۰-۲۰) کلونو په موده کې يو لړ څېړونکو د(داردي) ژبو په مطالعه پيل وکړ، چې دهغو په ډله کې يو جرمنی عالم (گيوگ بودرومن) ديادونې وړ دی، چې دوته پوري ژبې گرامر او قاموس او داسې نورو ځو داردي ژبو په باب يې ښه آثار خپاره کړي دي.

په ۱۳۴۰ل کال دکابل پوهنتون دژبو او ادبياتو په پوهنځي کې دافغانستان دژبو او ادبياتو اطلس جوړول پيل شول، چې په هغې کې دداردي ژبو بريدونه هم ښودل شوي دي.

همداشان روسي څېړونکي (دوريانکوف) دپشه يي او ديگانو په گروپ کې ښه مطالعه کړې او زيات مواد يې ورکې راټول کړي دي، دنورستاني ژبو په باب د(ا- ل گريون بيرگ) له خوا راټول شوي او خپاره شوي مواد هم ډېر په زړه پورې دي.

---

[۱] G Morgan Sterne Report on a Linguistic Mission to afganistan . Oslo , ۱۹۲٦ , p ۵۲ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د(داردي) ژبو په باب دډېرو څېړونکو له خوا څېړنې شوي او خپرې شوي دي، چې دهغو ټولو داردي ژبو لنډه یادونه په پورته توګه وړاندې شوه.

ددغو ټولو څېړنو لنډیز د(داردي ژبې) په نامه کتاب کې وړاندې شوي، چې مؤلف يې (د. ی، ايديلمن) دی.

دا کتاب ددوريانکوف په مسؤليت دشوروي اتحاد دعلومو اکاډمۍ دآسيايي ولسونو دانستيتوت له خوا په ۱۹۲۵م کال کې په مسکو کې خپور شوی دی.[1]

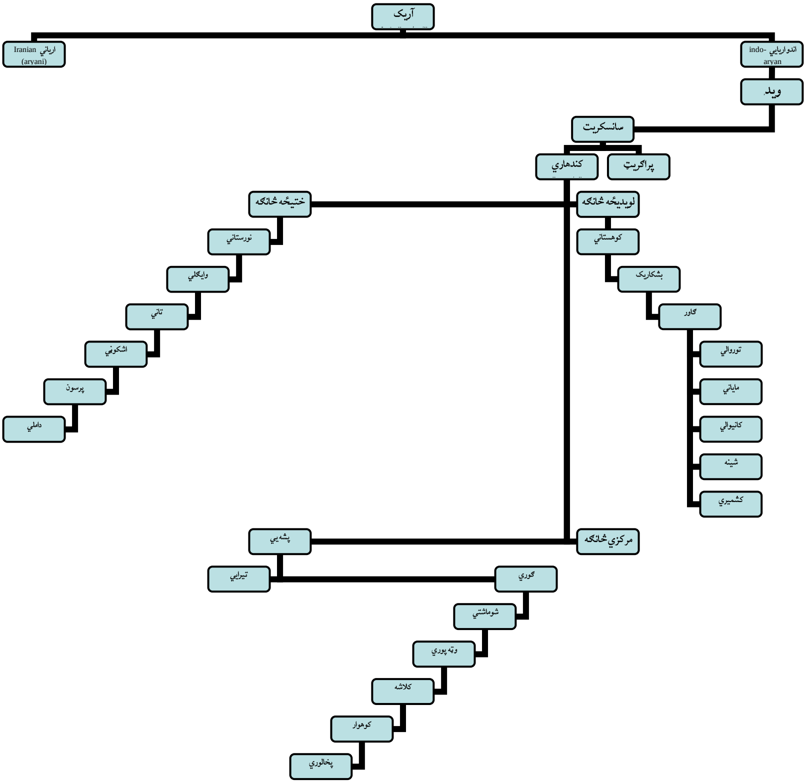

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۵ – ۴۰۷مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

داندو اريايي ژبو په ډله کې دتيرايي ژبې دريځ

څرنګه چې داردي ژبې دآريايي ژبو په ډله کې شمېرل کيږي، داردي ژبې ديو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی، چې مخصوص تاريخي فونيټيک او مورفولوژيک ګډ خصوصيات لري.

اوس داسې ګڼل کيږي، چې دداردي ژبو د هغه دياليکټ پر اساس انکشاف کړی دی، چې ويونکي يې لرغوني آريايان او په خپله همدغه معاصره سيمه کې مېشته وو.

ددې لپاره چې د تيرايي ژبې دريځ پوره روښانه شي، بې ځايه به نه وي، چې دټولو داردي ژبو لنډه پېژندنه هم وړاندې شي.

داردي ژبې په دريو څانګو ويشل کيږي:

الف: لويديځې داردي ژبې

ب: مرکزي داردي ژبې

ج: ختيځې داردي ژبې:

ختيځې داردي ژبې هم په دريو څانګو ويشل کيږي.[1]

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۳۹۹ – ۴۰۰ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ څانګه يې دهغه دا ردي ژبو څخه عبارت دي، چې دپنجکوړې او اباسين سيند په غرنيو برخو کې، چې په کوهستان سره شهرت لري ژوندۍ دي.

ددغې څانګې اساسي ژبې دادي:

بشکاريک ژبه: دغه ژبه ددير په کوهستان دپنجکوړې دسيند په پاسنۍ برخه کې موجوده ده.

کاروي ژبه: داژبه دسوات سيند په غرنيو سيمو کې موجوده ده او دبشکاريک ژبې سره ډېر نږدې والی لري او دژوند ساحه يې دبشکاريک په لويديځ کې واقع ده.

توروالي ژبه: ددې ژبې دژوند ساحه دسوات او پنجکوړې دسيندونو په غرنيو برخو کې دګاروي په لاندينۍ سيمه کې پرته ده.

مايانې ژبه: ددې ژبې ساحه داباسين سيند په غرنيو برخو کې او داباسين او سوات سيند ترمنځ له يوې خوا او له بلې خوا داباسين او جهلم دبېلتون نه تر يوځای کېدو، په دغه سيمه کې دا ژبه ژوندۍ ده، دا ژبه په کوهستاني ژبه هم شهرت لري.

شيني ژبه: دا ژبه ديو لړ ډياليکتونو مجموعه ده، چې يو تر بله جلا شوي او دژوند ساحه يې اساساً په کشمير کې دګلګيت، تانکير، چيلاس او څو نور ځايونه دي.

پهالوري (پالولي) ژبه: دغه ژبه دچترال په ختيځ کې په څو وړو وړو کليو کې ژوندۍ ده، دژبني خصوصيت له مخې دغه ژبه شينۍ (شينا) ژبې ته ډېره نږدې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیري ژبه: ددې ژبې دژوند ساحه کشمیر دی، چې دزیاتو وګړو ژبه ده.

ددار دي ژبو دویونکو شمیر په یقیني ډول نه دی څرګند ، خو داټکل له مخې یې شمیر درې میلیونه خلکو ته رسیږي، چې دوه میلیونه یې یوازې په کشمیري ژبه خبرې کوي.

هغه دار دي ژبې، چې دژوند ساحه دافغانستان دنورستان خاوره ده، ددې ګروپ مشهورې ژبې دادي:

ـ کاتي (کتايي): ددغې ژبې دژوند ساحه دکتايي دره ده، چې دټولو دیالیکتونو اصلي ټاټوبی او زانګو ده.

درامګل او کولوم دسیندونو دمنځ برخه هم په کې راځي، چې دا سیمې په لویدیځ دیالیکټ پورې اړه لري او ختیځ دیالیکټ یې دباشګل په دره کې ویل کیږي.

ـ وايګلي: ګریرسون وايي، چې ددغې ژبې دموجودیت سیمه دوايګل دره ده، دپیچ په ځینو وړو وړو سیمو کې هم ددغې ژبې څرک لیدل کیږي.

ـ اشکوني: ددغې ژبې دموجودیت سیمه دالینګار او پیچ سیندونو ترمنځ ساحه ده.

ـ پراسوني یا پاروني ژبه: ددغې ژبې دموجودیت ساحه دپارون دره ده.

ـ داملي ژبه: دغه ژبه دنورستاني او داردي مرکزي ژبو ترمنځ دوصل دکړۍ حیثیت لري او کېداى شي دځینو زیاتو خصوصیاتو له مخې په مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼل شي. [1]

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۳۹۱ – ۳۹۳ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکزي داردي ژبې:

د دارديي ژبو په دغه ډله کې بېلابېلې ژبې شاملې دي او د مورفولوژيکي ځانګړنو پر اساس په دوو ، يعنې شمالي او جنوبي څانګو ويشل شوي دي.

چې تيرايي ژبه يې په جنوبي څانګې پورې اړه لري.

په جنوبي څانګه کې دغه لاندې ژبې شاملې دي:

پشه يي، شوماشتي، ننګلامي، وټه پوري، ګواري، کلشي، خواري او تيرايي.

پشه يي ژبه:

پشه يي ژبه د داردي ژبو يوه څانګه ده، چې د نورستان په جنوبي برخو ، داليشنګ او الينګار د سيندونو په لاندينيو برخو ، په دره نور، د مزار درې کيڼ اړخ او د کونړ سيند په ځينو غاړو ، د کاپيسا ولايت په الساي او ځينو نورو وړو وړو سيمو کې ورباندې خلک غږيږي.

شوماشتي ژبه:

دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه، د مزار درې په کيڼ اړخ او د کونړ سيند په ځينو غاړو کې مروجه ده، د شوماشت درې په لاندينۍ برخه کې پشه يي ژبه ويل کيږي.

ننګلامي ژبه:

د دغې ژبې دياليکتونه، چې اوس مړه دي او د شوماشتي ژبې سره يې نسبي خپلوي لرله او د ننګلام او سپدونکو پرې خبرې کولې او د پيچ او وايګل ديو ځاى کېدو په سيمه کې ورباندې خبرې کېدلې، داسې ښکاري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د کوړنګلي ژبې ورسره ګډ خصوصیات لرل، کوړنګل د پیچ د سیند په ښی، اړخ کې، چې وایګل سیند ورسره یو ځای کیږي، پروت دی.

وټه پوري:

دا ژبه په وټه پور او کتهار کې یعنې د کونړ په سیند د پیچ د سیند د توئیدلو د ځای نه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندی ده.

ګواري ژبه:

ډېر مؤرخین دغه ژبه د ګورباتي په نامه هم یادوي، مګر په خپله ګواریان ورته ګواري ژبه وایي. دا ژبه د نورستاني ژبې په نوم هم یادیږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنی برخه کې ویل کیږي.

کلشي ژبه:

دغه ژبه د چترال او باشګل د سیندونو دیو ځای کېدلو په سیمه کې د(بومبوریت) (ګلشګوم) او (بیرار) د چترال په جنوب کې ژوندی ده.

خواري ژبه:

دغه ژبه چې چتراری (چترالی) او همدارنګه د(ارنیه) په نومونو یادیږي، د چترال درې په پاسنی برخه کې ژوندی ده، د دغې ژبې یو شمیر ویونکي د تاجکستان د بدخشان په برخه کې هم موجود دي.

تیرایي ژبه:

تیرایي ژبه چې د دې پروژې اصلي برخه تشکیلوي او د مرکزي دار دي ژبو په جنوبي څانګې پورې اړه لري څو کاله وړاندې د ننګرهار او کوټ درې په ځینو سیمو کې د پښتو ژبو وګړو ترمنځ څه ناڅه ژوندی وه، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دا ژبه مړه او یوازې منفرد لغات یې د ځینو خلکو په یاد کې پاتې وو، چې هغه خلک هم اوس وفات شوي دي.

د دې ژبې ویونکو د کونړ ولایت د اکثریت (د اردي ژبو) په شان په دوو ژبو خبرې کولې، چې دویمه ژبه یې پښتو وه.[1]

څرنګه چې د مخه وویل شول، تیرایي ژبه د پښتو ژبې سره یوازې د ګاونډیتوب اړیکې لري او د پښتو ژبې ډېرې کلمې په تیرایي ژبه کې په مستعار ډول راننوتي دي، ځکه چې تیرایانو دیو کوچني اقلیت په توګه له پښتنو سره ګډ ژوند درلود. نو خامخا تیرایي ژبه د پښتو ژبې تر اغېز لاندې راغلې ده او ټول پښتو غږونه یې خپل کړي دي، په دې مانا چې کوم غږونه په پښتو کې موجود دي هماغه غږونه په تیرایي ژبه کې هم شته ناشته، د عربي ژبې ځینې کلمې چې پښتو ژبې ته په مستعار ډول راغلي دي، ګمان کیږي چې تیرایي ژبې ته به هم د پښتو ژبې له لیارې راننوتې وي، لکه په تیرایي ژبه کې عورت، طرف او نورې کلمې. څرنګه چې تیرایي ژبه اوس وخت له یوې مخې مړه او متروکه ده، نو دا به ګران کار وي، چې د تیرایي ژبې ټولې فونیمیکي الفباء لپاره کلمې پیدا کړو، که څه هم د دې رسالې په متن کې د تیرایي ژبې داسې کلمات راغلي، چې د نورو ژبو د الفباء مثالونه تر یوه حده پورې بشپړولی شي، د پورتنیو خبرو په رڼا کې موږ کوښښ کړی، چې د تیرایي ژبې د فونیمیکي الفباء د غږونو او توررو لپاره جدول جوړ کړو، دا خبره د یادولو وړ بریښي، چې تیرایي ژبه د دارديژبو په ګروپ پورې اړه لري، خو الفباء یې لږ څه له دارديژبو څخه توپیر لري، د بېلګې په ډول د (ث) غږ چې په پشه یي ژبه کې د (ل) او (ث) ترمنځ اداء

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، د افغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۳۹۸مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیږي، خو په تیرایي ژبه کې د پشه یي ژبې (ث) غږ په (ت) اداء کیږي،
دمثال په توګه په تیرایي ژبه کې (پوتر) یعنې زوی او په پشه یي ژبه کې
پوتر ته(پوثل) وایي، خو په نورو غږونو کې توپیر نه ترسترګو کیږي.

دتیرایي ژبې فونیمیکي الفباء:

۱	آ	ā	مالا(پلار)	mālā
۲	ا	a	ادم(سړی)	adam
۳	ب	b	بیاو(شل)	byaw
۴	پ	p	پوتر(زوی)	potar
۵	ت	t	تان(کور)	tān
۶	ټ	ṭ	اختاره(۱۸)	axṭāra
۷	ث	ɵ		
۸	ج	j	جرغات(مستې)	jorgat
۹	چ	č	چانه(ستا)	ćāna
۱۰	ځ	ĵ	ځپالی(روټه)	ĵapālay
۱۱	څ	c	څور(۱۴)	cawar
۱۲	ح	ĥ		
۱۳	خ	x	خات(خت)	xāt

(c) ketabton.com: The Digital Library

dant	دنت(غابښ)	d	د	۱۴
brāḍa	براډه(ښه)	ď	ډ	۱۵
		z	ذ	۱۲
karpāsta	کرپاسته(غوزان)	r	ر	۱۷
taŗon	تړون(انتظام)	ŗ	ړ	۱۸
meze	میزې(شوملې)	z	ز	۱۹
		ž	ژ	۲۰
spoĝmay	سپوږمیا(سپوږمۍ)	ĝ	ږ	۲۱
spāza	سپازه(خویندې)	s	س	۲۲
ātaŠ	اتش(اور)	Š	ش	۲۳
		ş	ښ	۲۴
		ŝ	ص	۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

				۵
		ż	ض	۲۶
		ŧ	ط	۲۷
		ź	ظ	۲۸
			ع	۲۹
rāγa	راغه	λ	غ	۳۰
tarfe	طرفی(خوا)	f	ف	۳۱
qadar	قدر(عزت)	q	ق	۳۲
kāna	كانه(غټ)	k	ک	۳۳
gumā	گوما(ډوډۍ)	g	گ	۳۴
limā	ليما (هغه)	L	ل	۳۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

min	مین(موږ)	m	م	۳۲
āna	آنه(فلزي پیسه)	n	ن	۳۷
pāṇi	پاڼي(اوبه)	ṇ	ڼ	۳۸
jowār	جوار(جوار)	w	و	۳۹
hisa	هیسه(برخه)	h	هـ	۴۰
palyāte[۱]	پلیاتي(منډې)	e	ی	۴۱

په تیرایي ژبه کې (۷) غږونه خپلواک (واول) دي، چې عبارت دي له:

(ā، a، ə، e، i ، o، u) او دوه نیمه خپلواک غږونه هم لري، لکه (w او y) پورته واولونه موږ په لاندې کلمو کې ښودلی شو:

ā _ mālā (پلار) ، مالا

a _ adam (سړی) ، ادم

ə _ xṛəpās (ختل) ، خړپاس

e _ tasen dār (سېرلی) ، تسیندار

[۱] – په تیرایي ژبه کې د "ی" نور ډولونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

i_ danti (غاښونه) ، دنتي

o_ potar (زوی) ، پوتر

u_ manzum (منځ)

او نیمه خپلواک غږونه لکه په لاندې کلمو کې:

w_ alwān (رنگ) ، الوان

y_ peya (رودل) ، پیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرایي ژبې پرتلنه له همګروپ ژبو سره:

دمخه تردې، چې دتیرایي ژبې پرتلنه دهمګروپ ژبو سره وکړو، نو پکارده، چې لږ ډېر ددارديژبو د تعریف په اړه، هم څه ناڅه رڼا واچول شي.

(دار) په پشه ژبه کې غرته وایي، نو پر دې اساس داردیک ژبې دغرنیو ژبو معنا ورکوي.[1]

د(داردي) اصطلاح له(داراده darada) څخه هم اخیستل شوې، چې په سانسکریت ژبه کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، یعنې هم په جغرافیایي آثارو کې او هم په حماسي نژادي قصایدو کې، دا اصطلاح دهغو ولسونو په برخه کې استعمال شوې، چې هغه وخت دهند دنیمې وچې په شمال لویدیځو سیمو کې اوسېدل، دغه اصطلاح لرغونو مؤرخانو او مؤلفینو هم استعمال کړې ده، همدا شان بطلیموس د دارادري daradria، ستربون د دیردایي derdai، اوپلینوس د داردا darda په شکل سره استعمال کړې ده.

دهندي لرغونو مأخذونو درواياتو له مخې(داردي) ولسونو په تحریف شوې آریایي ژبې خبرې کولې.

ددې روایاتو څخه دا سې معلومیږي، چې دوی دآریایي ژبو په کوم ډیالیکټ خبرې کولې، چې وروسته دغه ډیالیکټ په ډیالیکټونو او بیا په ژبو واوښت، له دې څخه دا سې معلومیږي چې د (داردي) او هندي ژبو

[1] څېړنیار وجیه الله شپون، دپښتنو او پشه یانو دشفاهي ادبیاتو ځینې ورته بېلګې، ناچاپ اثر، دعلومو اکاډمي، دژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۵ل کال، ۸مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ څه ښېلتون موجود و ، چې یادونه یې په لرغونو هندي ماخذونو کې شوې ده.

دمؤرخینو په عقیده دا باسین د حوزې په مرکزي برخو کې د قبل المیلاد دزرو کلونو په منځ کې هغه ملت یا ملتونه تشکیل شول، چې په (داردي) ژبو یې خبرې کولې.[1]

دځینو مؤرخینو لکه گریرسن او نورو له خوا د(داردي) پر ځای ددغه گروپ ژبو ته د(پیشاچه pishacha) یا (پي شا چي pishachi) اصطلاح منل شوې ده ، چې دا هم دلرغونو ژبو په استناد ده. یو شمیر خلک دا خیال کوي چې (دادیک) دتاجیک سره سمون لري، مگر دا خبره تاریخي سندونه نه لري، ځکه نو دا نظریه سمه نه ښکاري.

دغه اصطلاح دیوې (پراکاریتي) ژبې نوم و ، چې د تاریخي فونیتیک له مخې کېدای شي، دیو لړ (داردي) ژبو (نیا) وگڼل شي.[2]

مگر د هندي تاریخي ماخذونو له مخې دغه اصطلاح یوه بله معنا هم لري یعنې دهرې غیر آریایي محاورې ژبې په مقابل کې استعمالېدله، چې دآریایي ژبو دمنلو تروخته پورې به موجوده وه او له هغې وروسته د(داردي) ولسونو لپاره محققینو ددغې اصطلاح استعمال پرېښود.

یو ناني مؤرخ هیرودت د(داردیک) دکلمې سره (داردي) سمون ورکړی، کوم هېواد چې د(گندهارا) دشمال په غرونو کې و ، (دادیک) او گندهاریانو ، اپارتیانو (اپریدو) او ستا گیدیانو (خټکو یا ستکو) دقبایلو په شمول دهخامنشیانو دامپراتورۍ اووم مالیاتي ولایت

---

[1] ښېرنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۱ مخ .

[2] ښېرنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۴۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ساتراپ) تشکیل کړی و، داردیانو (دادیکانو) دګندهاریانو سره دهخامنشیانو په لښکرو کې یو شریک پلټن جوړ کړی و او یو شریک سرلښکر یې درلوده، چې دادیکان له داردیانو څخه عبارت دي، بلکه شاهدي داده، چې دکشمیر او هغه ته څېرمه دغرنیو سیمو او سپږونکي (دادیکان) وو، چې نن په داردي قبایلو کې شامل دي.

د داردي ژبو مقایسه او پرتلیز پلان:

۱_ یو معنا لرونکی متن دټولو ژبو په عبارتي قالبونو کې وراچول او مقایسه کول.

۲_ په ټاکلې ژبه کې دهغې ژبې اصلي فولکلوري اثار وړاندې کول.

۳_ معیاري لغات او جملې دژبو دواحد په ډول وړاندې کول.

دژبو د پرتلنې په برخه کې دود داسې دی، چې یو تربله خپلوي باید ددوی دفونیټیک، ګرامري ځانګړنو او کلمو دخپلوی په رڼا کې موجود وي.

که څه هم دغنوي واولو غږونو موجودیت په ټولو داردي ژبو کې یو شان نه دی، مثلاً په ځینو داردي ژبو کې لکه: (دامیلي، اشکوني او ګواري) کې دصایتو دغنې سبب دادی، چې غنه یې دبې غږه کانسونانټ ترمخه واقع وي او په ځینو نورو کې داغنه ډېره کمزورې ده.

غنه معمولاً دکلمو په پای، ډېر لږ دکلمو په منځ په هغو صایتو sayito کې وي، چې تلفظ یې واضح نه وي، لکه: د(شینې، پهالوري او نورو) په ځینو کې غنوي واول په یو لړ هغو ټاکلو کلمو کې دایماً موجود وي، چې دمعنا لرونکې کلمې دجوړولو خصوصیت لري، یعنې په هغو کلمو کې که واول په غنه سره افاده نه شي، دکلمې معنا اوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه لړغنه په يو لړ هندي ژبو کې هم شته او د پښتو ژبې يو ازې په (ڼ) کې موجوده ده.

د(داردي) ژبو دلويديځې څانگې (کشميري، کوهستاني) او د مرکزي گروپ ديو لړ ژبو بل گډ خصوصيت دادی، چې د فونولوژۍ له مخې دڅرگندې (ي) او اوږدې (ې) توپير په کې نه ليدل کيږي.

د کانسونانټ او ازونو په باره کې دتړلو مخرجونو دغږونو د دريې(۳) لړيو موجوديت د دغو ژبو يوه خاصه ده. چې دالړۍ دغږونو گونگو تنفسي او گونگو غير تنفسي مخرجونو څخه عبارت دي.

په آريايي بېلا بېلو ژبو کې غير له هندي ژبو، کردي، پراچي او دبلوچي دلويديځ ډياليکټ نه پرته، دتنفسي او غير تنفسي دتقابل خاصه نه ده. په دې باره کې نورستاني ژبې (اشکوڼي، وايگلي، کاتي، پراسوني او پشه يي) ژبې تنفسي غږونه نه لري.

په نورستاني ژبو کې دتنفسي مخرجونو له منځه تلل د(س، خ، هـ) دلرغوني بدلون سره سمون لري، چې په لرغونو زمانو کې په باختري او آرياني ژبو کې ليدل کيږي او دا تاريخي بدلون د دې يوه نښه ده، چې دغه ژبې (نورستاني او پشه يي) له هندي څانگې څخه باختري اوآرياني څانگو ته زياتې نږدې دي.

د(داردي) ژبو يوه لويه خاصه داده، چې په دې کې سريبرال (څ، ټ، ڼ، ډ، ړ او نور) بې غږه او غيرسريبرال بې غږه مخرجونه لکه په ټولو هندي او ځينو باختري ژبو (پښتو) کې چې موجود دي.

مگر دځينو سريبرال مخرجونو دتقابل موجوديت په دغو ژبو کې مثلاً (څ، چ، ج، ژ) غږونه دا ژبې دهندي ژبو په نسبت باختري ژبو ته نږدې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه د(ځ) غږ په (داردي) او تيرايي ژبه کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته دا يو دليل دی، چې (داردي) او تيرايي ژبه د هندي ژبو په نسبت مرکزي آريايي (باختري) ژبو ته نږدې کوي.

په (داردي) ژبو کې ددوو واولونو Enter vocalic ترمنځ، همدارنګه د کلمو په پای کې د غږيز دبې غږه کولو قانون چې په منځنيو پېړيو کې په (پايشاچي) ژبه کې موجود و، او نن هم په دغو ژبو کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته او په مرکزي آريايي (باختري) لکه (پښتو) او ځينو آرياني ژبو کې موجود دی.

د(داردي) او تيرايي ژبې يو خصوصيت دادی، چې (اوږده =ې او ځرګنده =ي) ترمنځ د سر او پای بې غږه توري په فشار سره سخت اداء کيږي، چې دې ته پلاتا ليزسيون paltalization وايي.

دغه خصوصيت او ځانګړنې د باختري په پاميري ژبو کې هم شته او په هندي ګروپ کې نشته.

په تيرايي ژبه کې اصلاً د(ف، ح، ع، ط، ظ، ث، ذ، ص....) غږونه نشته، دا غږونه يوازې د نورو ژبو څخه په اخيستل شويو کلمو کې ليدل کيږي.

د(ف، ح) غږونو په بدل کې اکثره د(پ، پهه) (ک، کهه) غږونه اوريدل کيږي.

دلرغونو ژبو (ت، ر) په داردي او تيرايي ژبه کې ساتل شوي، خو په ځينو ژبو کې په (چ) او په ځينو کې په (ش) اوښتي دي او د بر لږ د(ت) غږ په هندي ژبو کې پاتې دی.

لکه د سانسکرت پوتره potra (زوی) په هندي کې (پوت pote) په وايګلي کې پيوتر pviutar په کلشي او تيرايي کې پوتر potar په کشميري

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې پوتر pootar په مجهول (و) سره، په شینئ ژبه کې پوش pooŠ وايي او په ماياني کې په پوچ pooch اوړي.

د گواري، وټه پوري، شوماشتي او باشکاریک ژبو په گروپ کې د کلمو د سر (ت، ر) په اړخیز (ل) چې د خولې په یو اړخ کې اداء کیږي، بدل شوی، چې دې ته لاتیرال lateral مخرج وايي، چې د څېړونکو له خوا (هـ، ل) ورڅخه تعبیر شوی دی.

لرغوني آریایي تري tre درې(۳) په پشه يي کې ثلي θle گواري کې هلي hle په وټه پوري کې (ټا) یا (هله hla) په شوماشتي کې هیله hila په ننگلامي کې شلې Šle باشکاریک کې هله hla او په تیرايي ژبه کې تري tre ویل کیږي.

همدارنگه د سانسکرت پوتره potra او د تیرايي پوتر potar په باشکاریک ژبه کې پوهله pohala په پشه يي کې پوثل poθal په وټه پوري کې پوړ poor̥ په شوماشتي او گواري کې پوهل pohal ویل کیږي.[1]

د داردي ژبو ځینې مورفولوژیکي خصوصیات:

د مورفولوژي په برخه کې د (داردي) ژبو خصوصیات په دې ډول ښودل شوي دي:

* په اکثرو (داردي) او تیرايي ژبه کې مذکر او مونث دواړه شته، په اسم ذات او صفت کې داردي ژبو د مونث لپاره (څرگنده = ي) نښه لري، چې دا ځانگړنې د داردي ژبو یو له بله سره شریکې اړیکې ثابتوي او له بله پلوه د غه ژبې د هندي گروپ سره نږدې کوي.

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۱۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبو دمفرد او جمع کټګورۍ دهندي ژبو په شان دګرامري حالت دکټګورۍ سره نږدې والی لري.

په دې لړ ژبو کې د اسم ذات او د مفرد دبېلتون لپاره کومې خاصې ګرامري نښې نشته، جمع او مفرد يې يوازې دقرينې له مخې ثرګنديږي.

دمرکزي داردي ژبو ځانګړنې:

دشوماشتي، تيرايي اوګواري ژبو، دغير ذيروحو او اسم ذات داستعمال طريقه په يو خاص ګروپ کې راځي.

دصفت په برخه کې داردي ژبې دمونث لپاره د(ثرګنده = ي) روستاړی لري او مذکر په نورو مختاړو او روستاړو سره افاده کوي.

په زياتو داردي ژبو کې صفت هم دجنس (مذکر، مونث) هم دجمع او مفرد او هم نور ګرامري حالتونه لري.

داردي ژبې معمولاً دقيد لپاره خاصې صيغې نه لري، دادنده غالباً صفت او کله کله اسم ذات اجرا کوي.

(داردي) ژبې دشخصي ضميرونو لپاره يوازې دمتکلم، مخاطب، جمع او مفرد ضميرونه لري، غايب ضميرونه يوازې داشاري اسمونو وظيفه اجراء کوي.

اشاري ضميرونه دواټن له مخې تر پنځو درجو پورې لري. په (داردي) ژبو کې (دويدي او منځنيو هندي ژبو په شان) دمتصلو خپلواکو ضميرونو استعمال ډېر زيات دی.

دشمير په برخه کې دکشميري او په لړ تغيير دتيرايي ژبې نه پرته ټولې داردي ژبې يو شان خصوصيات لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې معنا چې په شمير کې د(شلګونو) سيستم لري مثلاً د پرشو (۳۰) ته شل او لس وايي، پنځه د پرشو(۳۵) ته شل لس او پنځه وايي، څلوېښتو(۴۰) ته دوه شلې، پنځوسو (۵۰) ته دوه شلې او لس ويل کيږي.چې دا لړۍ د پورتني فورمول له مخې دوام پيدا کوي.

چې وروسته به يې په تيرايي ژبه کې يادونه راشي.

(داردي) ژبې د فعل په برخه کې، چې د څېړونکو لپاره زيات په زړه پورې ده هغه د پښتو په شان ايرګاتيف سيستم دى.

په دې معنا چې په داردي ژبو کې متعدي ماضي د مفعول تابع ده نه د فاعل.

مګر دا ايرګاتيف سيستم په ټولو داردي ژبو کې يو شان نه دى او د ګرامري حالت له مخې يو له بله توپير لري.[1]

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۱، ۴۱۳مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتيرايي ژبې گرامري جوړښت او ځانګړنې:

د پورتني عنوان څخه وړاندې مو د تيرايي ژبې عمومي پرتلنه د(داردي) ژبو سره وکړه، د دغو ژبو مشترک اړخونه او ګډ خصوصيات، مورفولوژيک بدلونونه او ځينو نورو ورته ګرامري ځانګړنو باندې رڼا واچول شوه.

اوس يو ازې د تيرايي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړنو باندې غږيږو:

د اسم ذات له پلوه تيرايي ژبه جنس(نرينه او ښځينه) شمير (مفرد، جمع) او هم نور ګرامري حالتونه لري.[1]

د جنس توپير په کې کم ليدل کيږي، چې اساساً د کونټکسټ يا قرينو څخه معلوميږي، په دې معنا چې د صفت په صورت کې او يا د فعل په تصريف کې ليدل کيږي، چې موضوع د(فعل، فاعل) سره د جنس په لحاظ سمون نه لري.

د مفرد او جمعي صيغې هم په ګرامري حالتونو افاده کيږي، چې په تيرايي ژبه کې دوه ګرامري حالتونه وجود لري:

د شمير په کلمو کې د جمعې علامه زور دی، لکه: سپاز spāz (خور) سپازه spāza (خويندې)

په ګرامري دويم حالت کې هغه اسمونه چې په واول پای ته رسيږي، هغه دلومړي حالت سره توپير نه لري لکه: مالا\mālā \(پلار) او چې په کانسونانټ تماميږي، لکه د پوتر\potar\(زوی) کلمه چې هغه هم تغيير نه

---

[1] څرنګه چې دا ژبه له منځه تللې او متروکه ده ، نو ددې ژبې بشپړې ګرامري ځانګړنې به لکه دنورو ژبو په شان يو څه ستونزمن کار وي ، خو په پنځم څپرکي کې دا موضوع ددې ژبې په ترلاسه شوو جملو او کلمو کې څه نا څه څيړل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، کله ددويم حالت علامه (الف) ورپورې نښلي، لکه: دام dam (ځنۍ يا مزی). کله کله اوږده (ې) يا مجهول (و) ورپورې نښلي، لکه: طرف tarf (خوا) او (است \ ast) (لاس) دکلمو دويم حالت طرفې tarfe او asto استو راځي.

دجمعې علامه يې يان ده.

ادم adam (وګړی) ادميان adamian (وګړي). کله کله هغه مفرد مونث نومونه، چې په اول پای ته رسيدلي وي، دجمع جوړولو په صورت کې دکلمې دپای واول په ځرګند واو=u اوړي لکه دي di (لور) سپازه spaza (خور) جمع يې دون dun– سپازون spazun (لونې – خويندې) سره جوړيږي.

صفت:

هغه کلمې چې دنوم ځرنګوالی بيانوي، صفت ورته وايي.

په تيرايي ژبه کې صفت هم جنس (نرينه، ښځينه) لري، لکه: سوره sura (وور، وړوکی) سوري suri (وړه، وړوکې)، کانه kāna (غټ) کانې kāni (لويه، غټه) او هم شمېر (جمع او مفرد) لري. لکه: براډه ستره -bərāda satra (ښه ښځه) او براډي ستري bərādi satri (ښې ښځې).

ځرنګه چې ليدل کيږي په تيرايي ژبه کې دنورو ژبو (پښتو) په شان صفت ترموصوف دمخه راځي. لکه په پورته ذکر شوې جمله کې چې صفت ترموصوف دمخه راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمیر:

په لاندې ډول شخصي ضميرونه په تيرايي ژبه کې موجود دي:

	مفرد	لومړى حالت جمع	دويم حالت مفرد	جمع
متكلم	او ou (زه)	ما mā (موږ)	مې me (ما)	مين men (موږ)
مخاطب	تو tu (ته)	تاو tāw (تاسو)	تې te (تا)	تا ta (تاسو)

په تيرايي ژبه کې اشاري ضمير دغايب شخصي ضمير وظيفه هم اجراء کوي.

دمتعدي ماضي فاعل دپښتو په شان په دويم حالت کې راځي، چې دې ته دژبپوهنې په اصطلاح ايرگاتيف سيستم وايي، لکه:

مې دې ته وا me de ta wā (ما وواهه).

اضافي ضميرونه:

چې تمليکي او خپلواک ضميرونه هم ورته وايي، لکه زما، ستا، دده، دهغه، ددوى، دهغې، دا ضميرونه تر مضاف دمخه راځي لکه، زما کتاب.

په تيرايي ژبه کې اضافي ضميرونه لکه ميانه myāna (زما) دنارينه مضاف لپاره او مياني myāne دښځينه مضاف لپاره راځي لکه: بې مياني خواخي be mayane xowaxi (دا زما خوابنې ده).

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشاري ضميرونه:

په تيرايي ژبه کې اشاري ضميرونه (لاlā، لېle، ليماlimā) دي، چې دواړو په لحاظ کوم توپير سره نه لري.

اشاري ضميرونه د جنس په لحاظ بدلون نه لري او نه په گرامري حالاتو کې تغيير مومي، د نرو دې لپاره بل اشاري ضمير هم موجود دی، چې له (اسېase، ايسهaysa) (دغه – دا) څخه عبادت دی.

نور ضميرونه په دې ډول دي (کامه kāma (څوک، چا)، (کیkay، څه، کوم) (کاميکkāmik د چا)، (تانو tāno خپل) (لتيک Latik دومره)، (کتيس katis څومره)، چې دې ته مبهم ضميرونه هم وايي.

عدد:

په تيرايي ژبه کې اعداد په لاندې ډول دی:

(ek= يېک۱)، (do= دو ۲)، (tri= تري ۳)، (cwar= څور۴)، (panj= پانس۵)، (xo= خو۶)، (sāt= سات ۷)، (axt=اخت ۸)، (nab ناب=۹)، (dah= ده ۱۰)، (daheko يا eko=۱۱ ده اېکو)، (buahdo=۱۲بو)، (dahtri يا tәro=۱۳ ده تري)، (cwardah=۱۴ څور ده)، (panji=۱۵ پانزي)، (dahxolā= ۱۶ خولا)، (sātara= ساترا ۱۷)، (axṭarā= اختارا ۱۸)، (koni=۱۹ کونی)، (byāw=۲۰ بياو)، (byāw da= ۳۰ بياو ده)، (byāw do=۴۰ دو بياو)(do byāw dah= ۵۰ دوبياو ده) (da byāw cwar=۹۰ څور بياو ده)، (panjbi=۱۰۰ پانزبي).

فعل:

په تيرايي ژبه کې د مصدر علامه د (ن) روستاړی دی، لکه کرنkaran = (کول، کړل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبيانdabyan=(ډبول)،دبيان براديږ نه تې da byan brade nate
=وهل ښه نه دي).[1]

فعلي تصريف:

لومړی ـ دكومكي فعل تصريف، چې په جملو كې درابطې په حيث وظيفه اجراء كوي او دپښتو دغير مستعمل (ول) كومكي فعل سره سمون خوري په درې واړو زمانو كې په لاندې ډول وړاندې كيږي:

ماضي　　　　حال او مستقبل

	مفرد – جمع	مفرد - جمع
متكلم	تيم tem (يم) تيمه temə يو	وامه wāmə - وامه wāmə
مخاطب	تيس tis (يې) – تيزا tezā	واز wāz – مامنه māmənə
غايب	تي ti مذكر، مؤنث دې de، ده da	وامـا wāmā – مذكر، وې we مؤنث

په تيرايي ژبه كې دحال او مستقبل تغيير دصيغو له مخې نشته، يوازې دپښتو په شان د(به) ادات دمستقبل لپاره راځي.

امر:

[1] آريانا دايرة المعارف ، دويم ټوك ، دافغانستان دعلومو اكاډمي ، دنبراسكا مطبعه ، ۱۳۸۷ل كال ، ۸۷۷مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تيرايي ژبه کې دامر صيغه داسې جوړيږي، لکه بيز biz (کښېنه)، اچيتو ačito (واخله) ترى tre (وتړه)، ګړى gaŗi (وايه، وګړېږه).

دجمعې صيغو په پاى کې (زور، يا الف) اضافه کيږي.

(انا anā = راوړئ)، (ځيبه ciba واغوندئ).

دلته دتيرايي ژبې يو وړوکى متن د ترانسکرپشن او ترجمې سره وړاندې کوو، د دې لپاره چې ددې متن مقايسوي بڼه دنورو داردي ژبو سره هم شوې وي وګورئ تفصيل يې په وروسته ډول راغلى دى:

ek admas do putra wāna

lema manzum sŭreŕ putra mālā

detānes ay mālā my āna mālā

manjum ki hisa owē la malside

دا متن دايدېملن په حواله دګريرسن له لينګوېستيک سروې اف انډيا څخه اخيستل شوى دى.

(ايک ادمس، دو پوترا، وانه، ليمه، منزوم، سورى پوتر مالا، ديتانس، اى، مالا، ميانه، ماله، منزوم، کى هيسه، اووى، له ملسى دى.)

ترجمه:

(يو سړي دوه زامن لرل، له دوى څخه کشر زوى پلار ته وويل:

اى پلاره ! زما کومه برخه چې ستا په شتمنۍ کې رسيږي، هغه راته بېله کړه.)

ددې متن تحليل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

یک (یو) عدد دی، ادم (سړی) اسم ذات دی، دو(دوه) عدد دی، پوتره(زامن) د اسم ذات جمع ده، چې مفرد یې (پوتر=زوی) دی، وانه(وو) د کومکي فعل د ماضي د جمع صیغه ده. لیمه (ددوی) اشاري ضمیر دی، منزوم (منځ، منځنی)، سوری (کشر) صفت دی، مالا (پلار) اسم ذات دی، دیتانس (ویل هغه ته)، ای (دندا توری) دی، ماله منزوم (دمال له منځه) له ماله (څخه) کې (چې) د تابع جملو رابطې ادات، هیسه (برخه، حصه) اسم ذات، (اوی) (کیږي، رسیږي) د غایب مفرد د حال صیغه ده.

پورتنی متن په څو نورو داردي ژبو کې هم راغلی دی، چې د پرتلې په توګه یې دلته وړاندې کول اړین بولو:

گواري متن:

ای موشو جو ژیژوو استانی هتیان موجی څیرو تاتونی ریستی

ای تات ماتی با شوتان مال ارکی ماتی تاریران دیت.

ay mošo jū žižau wāstāni hateān muji cirō tatoneresti ay tāt māte bāšo tān māl ārki māte tariran dēt.

ترجمه:

یو سړي دوه زامن درلودل، کشر یې پلار ته وویل:

ای پلاره ستا له شتمنۍ څخه ماته برخه راکړه، کومه چې زما رسیږي.

گاتي متن:

ای مانجی دو پیتر ازامی امنو پامیجو کنیشتی توت اوس تو گیجی کړس ایهمه توت اتو لاتری پامیجو بړسته گڅ.

ay mānje du pitar azame āmno pamiju kaņište tot osto giji kaŗas ehama tot āto lātri pamiju bŗista gac

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترجمه:

دیو سړي دوه زامن وو ، کشر يې خپل پلار ته وویل:

ای پلاره دخپلې شتمنۍ څخه زما برخه رابېله کړه.

وایګلي متن:

ایو مانشه به دو پوتراړی دویه کینی کوشتو پوترس تاتیسه کین ماتری:
تانی تو به ماله متهی او متهانی اوګری.

ew manašā ba dů pūtraṛē důyä kēni košto putras tātisa ken mātre tātn e tū ba māla maṭio ū mäṭa ne ogre.

ترجمه:

یو سړي دوه زامن لرل، له دوو څخه یو کشر يې خپل پلار ته وویل:

ای پلاره ته خپله شتمني وویشه او زما برخه راکړه.[1]

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۳۹ – ۴۴۵ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرایي ژبې دمړې کېدلو او متروک کېدلو لاملونه:

دیوې ژوندۍ او طبیعي ژبې زوال، مړینه او بالاخره له منځه تلل داسې یوه پروسه ده، چې بېلا بېل عوامل لري.

هیڅ یو قام او ولس په دې راضي نه دی، چې دخپل ژوند تاریخ او کلتور اساسي پایه او ستن په خپلو لاسو سره ړنګه کړي او خپله هستي او هویت له لاسه ورکړي.

دبشر په تاریخ کې به داسې یو مثال پیدا نه کړای شي، چې مورېته داسې یو ولس را په ګوته کړي، چې خپله مورنۍ ژبه یې په رضا او خوښه له لاسه ورکړې وي.

مورې یادونه وکړه، چې دیوې ژبې مړینه اوله منځه تلل مختلف علتونه لري له هغې جملې څخه ځنې علتونه یې په لاندې ډول یادوو:

* کله چې دیوې ژبې دویونکو شمیر داسې حد او مرحلې ته ورسیږي، چې نور دورکېدو په حال کې وي، په داسې حال کې دا ژبه دژوند یو ژبو له کتاره ووځي او کرار کرار خپل نوم او مقام له لاسه ورکوي.

* کله داسې هم کیږي، چې دځینو وجوهاتو له امله یوه ژبه دبلې ژبې ځای نیسي.

هغه ژبه چې خپل ځای یې له لاسه ورکړی وي، نور نو دخلکو په منځ کې دپوهولو او پوهولو دیوې وسیلې په توګه فعالیت نه شي کولای او ولس نور د خپل منځي اړیکو لپاره یوه بله ژبه دپوهولو او پوهولو دوسیلې په توګه په خپل منځ کې استعمالوي، ځکه یوه بشري ټولنه دژبې څخه پرته اصلاً ژوند نه شي کولای. دا هغه څه دي چې په پخوا وختونو کې په مصر کې شوي او دمصرۍ ژبې ځای عربي ژبې نیولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

* همدا شان هغه ولسونه یانظامونه چې د خپلو موخود ترلاسه کولو لپاره په نورو ولسونو تیری کوي د نورو دېرو ژبانو نو په ځنګ کې یې یو زیان داوي، چې د دوی ژبه هم کرار کرار له منځه وړي او پر ځای یې خپله ژبه رامنځته کوي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک یې نه کاروي، نو داسې ویلای شو، چې د ولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې د وخت جابر او ظالم ځواکونه یې په ستوني او مری، چاړه راکاږي.

نو له دې امله دا کمزوری ولس مجبور دی، چې بله ژبه د خپل منځي اړیکو د ساتلو لپاره دیوې وسیلې په توګه وکاروي، ځکه بې له ژبې ژوند ګران کار دی. او ټول انسانان دې ته اړ دي، چې د خپل ژوند د پرمخ بیولو او ژوندي پاتې کېدو لپاره حتمي یوه ژبه په واک کې ولري.

د دې خبرې ډېر ښه مثال د الجزایر هیواد دی. کوم وخت کې، چې الجزایر فرانسویانو لاندې کړنو د نور واک ترځنګ یې دا هم وکړل، چې فرانسوي ژبه یې په کې حاکمه کړه او عربي ژبه یې شاته کړه. د وخت په تیریدو سره په الجزایر کې یوه داسې لویه ستونزه راپیدا شوه چې خلک یې په اسانۍ سره په خپله ژبه نه پوهیدل.

مطلب دادی، چې یوه ژبه هسې نه مري او نه د اسمان څخه کومه ټکه پرې راغورځي. د ژبې د له منځه تللو او مړینې ټول عوامل او سببونه په ټولنه کې نغښتي دي.

د الجزایر هیواد د ازادۍ تر اخیستلو وروسته د خپلې نیمړوانډې ژبې د بیا ژوندۍ کېدو تکل وکړاو د نورو عربي هیوادو په تیره بیا مصر څخه یې د عربي ژبې د تدریس استادان خپل هیواد ته راوستل ترڅو په ښوونځیو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعربي ژبې د زده کړې او تدریس چارې پرمخ بوځي او په دې اساس دوی وکړای شول دعربي ژبې دمړینې او دله منځه تللو مخنیوی وکړي.

دژبې دبېرته راژوندي کولو ستونزه ډېر ژر او ګړندی نه شي ترسره کېدای، بلکې دوخت ځواکمن او تیري کوونکي هېوادونه، لکه دمثال په ډول فرانسویانو په الجزایر کې ترسره کړل، که هغوی دا کار نه وای کړی نو هیڅکله به امکان نه و ، چې یوه ژبه مړه او له ستونزو سره مخامخ شي. او پر دې اساس به ډېرې ژبې تر اوسه پورې په هماغه پخوانی بڼه خوندي او ژوندۍ پاتې وای.

موږ داویلای شو ، چې په هرډول لاروچارو ، چې یوه ژبه دکاراو فعالیت څخه ولویږي اونور دا توان ونه لري چې دخلکواو ولس په منځ کې د پوهولوراپوهولو په پروسه کې کار ورځنې واخیستل شي اودفکري فعالیت دلاښه انسجام دیوې آلې په ډول خلکواوټولنې ته خدمت وکړي نورنو داژبه ژوندۍ ژبه نه شمیرل کیږي ،بلکې خلک یې دمړو ژبو په لیکه کې حسابوي.

په پورتنی ځرګندونه کې دا ټکی دغور وړ دی، چې کله یو څوک په دې وتوانیږي چې یوه ژبه زده کړي، نو کولای شي په هماغه ژبه دیوې موضوع یا یو شي په باره کې فکر وکړي، نیمګړتیا یې په ګوته کړي، ضرورت یې ځرګند کړي او ښې او بدې خواوې یې خلکو ته وښيي.

موږ کولای شو چې په اوس وخت کې په اروپا ، هند او دنړۍ په نورو هېوادونو کې داسې پوهان او څېړونکي پیدا کړو ، چې په لاتین او سانسکریټ باندې پوهیږي، ایا دغه پوهان به ددې توان ونه لري، چې په نومړو ژبو فکر وکړي ؟دا منلې او پر ځای خبره ده، چې په داسې ژبو دخلکو په منځ کې افهام او تفهیم نه شي کېدای، ځکه چې دا ژبې نور

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلکو او ولسونو په منځ کې شتون نه لري، مړې شوي دي، د دې امکان هم نشته چې معلومات پرې واستول شي، ځکه چې نور د پوهولو راپوهولو وسیله نه ده او ځای یې نورو داسې ژبو نیولی، چې خلک او ولسونه یې په خپلو منځو کې کاروي او خپلې ستونزې وربانډې حل کوي.[1]

د پورته اوږدې څېړنې په رڼا کې د تیرایي ژبې د مړه کېدو لاملونه په لاندې توګه په ګوته کوو:

١. د پیر روښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتی کول، هغوی له څېرمې وژل او پاتې نور د تیرا څخه شړل او بې ځایه کول.

٢. د وی د شړل کېدلو له امله په ورو ورو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.

٣. د دوی په منځ کې اړیکو نه درلودل، یعنې یو له بله جلا کېدل.

[1] څېړنوال مولا جان تڼیوال، ژبه او ټولنه، دافغانستان دعلومو اکاډمي، شعیب مطبعه، ۱۳۸۸ل کال، ۱۶۱ – ۱۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

دتیرایي ژبې تر لاسه شوي ویېونه او جملې

تر دې ځایه موږ د تیرایي ژبې په گرامري جوړښت او ځانگړتیاوو بحث وکړو، اوس به د دې ژبې یو څو تر لاسه شوي ویېونه د نمونې په ډول د ترانسکریپشن او معنا سره یو ځای د لته وړاندې کړو:

Ĵorγāt	جورغات	مستې
mizi	میزي	شوملې
Dud	دود	شیدې
pāṇi	پاڼي	اوبه
gomā	گوما	ډوډۍ
ĵəpālay	ځپالی	روټه
ĵowār	جوار	جوار
xāṛay	خاړی	وړی
kokaṛ	کوکړ	چرگه
Hā	ها	هگۍ
palyāte	پلیاتې	منډې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړه یا موړک	تندرک	tandarək
ښځه	ستری	satre
هلک	بادانه	bādāna
سړی	ادم	adam
ښه	براډه	brāda
کور	تان	Tān
کشر	سوري	Suri
لور	دي	Di
سپی	سانا	sānā
وهل	دبیان	dabiān
سپرلی	تسیندار	tasindār
غوا	باتسا	bātsā
دکاندار	بانیبیا	bņiyā

که موړ و غوا ړو دا لغتونه په جملو کې استعمال کړو ، نو کولای شو ، چې یو څو یې په لاندې ډول د تیرایي ژبې په جملو کې راوړو:

ما مستې و خوړې (ما جورغات دکا)	mā Ĵorγāt də kā
ما شو ملې و څښلې (ما میزي دڅاپین)	mā mizi də capen

(c) ketabton.com: The Digital Library

mā dud də capeen	مــا شــيدې وڅښــلې (مــا دود دڅاپين)
mā gomā də kā	مــا ډوډۍ وخــوړه (مــا گومــا دکا)
y də kā mā pāṇi də capeen mā xāṛay də kā mā hā də kā	مــا روټــه وخــوړه (مــا ځپــالی دکا) مــا اوبــه وڅښــلې(ما پــاڼي د څاپين) ماوړۍ وخوړ(ما خاړی دکا) ما هگۍ وخوړه (ما ها دکا)

په همدې توگه نور لغات هم په جملو کې استعمالولی شو او پر دې اساس تیرايي ژبه يو څه په خپلو پښو درېدلې او پراخېدلی شي.[1]

دتیرايي ژبې ترلاسه شوې جملې:

لومړۍ جمله:

يو کوچنی هلک دخپل ماشوم ورور په باره کې داسې وايي:

مين کره بدنه خدای(ج) پيدا کرتيه، حال دود پيه

Man kara badna xuday paydā kartiyā hal dud peya

---

[1] زکريا ملاتړ، تيرايي ژبه، دزيري کالنۍ، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ ل کال، ۵۸۶–۶۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا يې داده، چې موږ کره خدای تعالی ماشوم پيدا کړی دی، چې اوس شيدې روي.

څرنګه چې دمخه هم دا سې يادونه شوې وه، چې تيرا يي ژبې ته پر زياتو پښتو کلمو سربېره دنورو ګاونډيو ژبو کلمو هم لار موندلې ده.

دلومړۍ جملې تجزيه:

Man(مين) موږ دجمعي متکلم ضمير دی.

Kara (کره) دارتباط توری دی.

Badna (بدنه) ماشوم عام نوم دی.

Xudāy (خدای) دالله نوم او اسم ذات دی.

Paydā(پيدا)لازمي فعل دی.

Kartiya(کرتيه) مرستيال فعل دی.

ĥal (حال) دزماني قيد دی.

دويمه جمله:

دوه سړي دغلو او شوکمارو په برخه کې يو بل ته وايي:

ډنګه ډنګه ناتيه تور راغه پناتيه، درزاتيه، غرناتيه، مين خبار ناتيه

danga danga nā teya tor raγə panāteya dərə zāteya γar nā teya

man xabār nā teya

معنا يې داده، چې: نغاره ووهل شوه، غله له تور راغه څخه هم تېر شوي وو، او موږ يې په شور او درزا خبر نه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتنۍ جملې په متن کې د غله لپاره کومه خاصه کلمه نه ده راغلې، یوازې د جملې د مفهوم پر اساس یې دلته معنا درک کولای شو.

د دې جملې تجزیه:

(ډنگه ډنگه) danga danγa صوتي نوم دی.

nātiya (ناتیه)(وهل) متعدي فعل دی.

tor ragə (تورراغه) خاص نوم دی.

panāteya (پناتیه) پناه کېدل، لازمي مصدر دی.

dorə zatiya (درزاتیه) صوتي نوم دی.

γar nātiya(غرناتیه) دا هم لازمي فعل دی.

man (مین) د جمعې ضمیر دی.

Xabār (خبار) اسم معنا دی.

دریمه جمله:

په دې جمله کې داسې یو مفهوم پروت دی، چې یو چا له هندو دکاندار څخه سودا رانیولې ده.

سیره، میره، بڼییا الوان د پگړي بند.

sera mera bṇiya al wān də pagṛi band.

معنا یې داسې ده، چې سودا مودا مو له هغه دکاندار وکړه، چې دالوان پگړۍ یې په سر وه، هندوانو اکثرو پخوا سرې او دالوان پگړۍ تړلې.

د دې جملې تجزیه:

Sera (سیره) سودا، عام اسم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

mera (میره) مهمل ترکیب.

bṇiya (بڼیبا) دوکاندار، عام اسم.

alwān (الوان)(رنگ) اسم صفت دی.

da داضافت توری دی.

pagṛi (پگړي) عام اسم دی.

band (بند) دتړلو معنا لري او متعدي فعل دی.

څلورمه جمله:

یوه ښځه بلې ته وايي:

سناتې اندر پیلی دخړپاس

Sanāte andar pelay da xəṛapas

دا جمله داسې هم اوربدل شوې:

اندر پیلی سناتې د پیخړه پاس

andar pelay sənate da pixṛa pās

معنا یې داده، چې سپي کلپي وڅټله.

ددې جملې تجزیه:

sānate (سناتي یا سانا) سپي ته وايي او عام نوم دی.

andar pelay (اندرپیلي) کلپي ته وايي او دظرف نوم دی.

pixṛa(پیخړه) خمیرې ته وايي او خاص نوم دی او پاس د څټلو معنا لري. متعدي فعل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه جمله:

مېره خپلې ښځې ته وايي:

اى ستري (اورتنې) تړون د پازو.

ay satre taṛun da pāzo

معنا يې داسې ده، چې:

اى ښځې د مېلمه لپاره دډوډۍ تيارى وکړه.

په پورتـه جملـه کې د مېلمـه او ډوډۍ نـوم نشـته، خـو دکنـايې پـه ډول دا جمله د پوره جملې مفهـوم افـاده کـوي، لکـه څـوک چـې خپـل مېلمـه کـور تـه رابولي، نو ورته داسې وايي چې (راځئ دننه) دلته نه دکور نوم اخلي او نه د مېلمه نوم اخلي او جمله په لنډيز سره اداء کوي.

د پورته جملې تجزيه:

ay (اى) دنداء توری دی.

Ṣatre (اورتينې) عام نوم دی.

Taṛun (تړون) چې دلته د تياري په معنا دی او متعدي فعل دی.

da (د) داضافت توری دی.

pāzo (پازو) تيارى دامر مرستيال فعل دی.

شپږمه جمله:

په شپږمه او پنځمه جمله کې د معنا له پلوه ډېر توپير نه ليدل کيږي، خو په الفاظو کې يې فرق شته.

دا جمله هم د سړي له خوا ښځې ته ويل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اندلی (انډۍ) باندې کرو ، اتش ورلاندې کرو ، ملیشن (مېلمه) دتیه.

andalay bānde karo ateŠ war lānde karo maliŠan da tiya

معنا یې داده، چې:

انگولی باندې کا ، اور ورپسې کا مېلمه دی.

د پورته جملې تجزیه:

andalay (اندلي) کتهوی، اسم ظرف دی.

bānde (باندې) دلته وستربل نه بلکې اسم دی.

karo (کرو) مرستیال فعل دی.

war (ور) سمتي ضمیر دی.

lānde (لاندې)وستربل دی.

Karo (کرو) مرستیال فعل.

ateš (اور) عام نوم دی.

maliŠan (مېلمه) عام نوم دی.

da (د) داضافت توری دی.

teia دراغلې معنا لري او لازمي فعل دی.

اوومه جمله:

دا جمله هم دپنځمې او شپږمې جملې په شان ورته معنا لري، خو الفاظ یې دتیرو جملو په ډول نه دي او بدل دي.

په دې جمله کې هم سړی خپلې ښځې ته داسې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کدر ملیشن انداخت تړون کرو

Kadar maliŠan andāxt taṛun karo

معنا يې داده، چې:

دمېلمه دعزت او قدر لپاره تیاری وکړه.

ددې جملې تجزیه:

kadar (قدر) اسم معنا.

maliŠan مېلمه عام نوم دی

andaxt (اچول) اسم مصدر.

taṛun دتياري په معنا دی، چې متعدي فعل دی.

karo کرو، مرستیال فعل.

اتمه جمله:

دنتی تین بین

danti tin bin

معنا يې ده تېرو بېر غاښونه.

ددې جملې تجزیه:

danti غاښونه، دنتي عام نوم دی.

tin bin پلوي قید.

نهمه جمله:

بیچیز ما کرپاسته دکا

(c) ketabton.com: The Digital Library

bi čiz mā kar pāsta da kā

معنايې داده، چې غوړ ونيسه ما غوزان وخوړل.

ددې جملې تجزيه:

bičiz (بچيز) غوړ ونيسه دامر فعل دی.

mā (زه) په تيره زمانه کې په (ما) باندې اوړي. ضمير دی.

karpāsta غوزان، اسم جنس.

da داضافت توری دی.

kā دخوړلو معنا لري او متعدي مطلق فعل دی.

لسمه جمله:

سترې مشي ته، په تيرايي ژبه کې.

کنه نه بززوايي.

ka na na bazaz

مثلاً که چاته نوم اخلي نو داسې ورته وايي:

Anwar ka na na bazaz

انوره ! سترې مشې.

او که عامه سترې مشي کوي، نو داسې ورته وايي: بد نه کنه نه بزز

bad na ka na na bazaz

ددې جملې تجزيه:

kana دسترې مشي معنا لري او صفت دی.

na يا مه دنفې توری دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

bazaz ، دلته د (شي) معنا لري او مرستيال فعل دی.

يو ولسمه جمله:

لې پکيراسی يک آنه دی

Le pakirasi yak āna de

دې فقير ته يوه آنه ورکړه.

د جملې تجزيه:

Le اشاري ضمير.

Pakirasi "فقير " عام نوم دی.

Yak شمېر نوم دی.

Āna خاص نوم دی.

de مرستيال فعل دی.

دو ولسمه جمله:

ليما بريجاسي لی بريج کا زاتي.

Lemā brejasi le baej kā zāti

هغه برج له دې برج نه لوړ دی.

تجزيه:

Lemā ليما ، اشاري ضمير لري، د واټن لپاره.

brejasi بريجاسي، د مکان نوم دی.

Le نږدې اشاري ضمير دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

baej برج عام نوم دی.

Kā کا ، ارتباتي توری دی.

Zāti صفت او مرستیال فعل ګډ راغلی دي.

دیارلسمه جمله:

Kāna mālā bredā bātsā koxto

کانه مالا بریډا باتسا کوختو

معنا: ستا پلار ښه غوا حلاله کړه.

تجزیه:

Kāna ستا ، تملیکي ضمیر دی.

Mālā پلار عام اسم دی.

bred ښه، صفت دی.

Batsā غوا ، عام اسم دی.

Koxto حلالول متعدي فعل دی.

څوارلسمه جمله:

Brāda adāmas xabār yote

براډه ادامس خبار یوتې.

معنا: دښو سړیو خبرونه راځي.

تجزیه:

Brāda ښه صفت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Adāmas سړیو، عام نوم دی.

Xabar خبرونه، معنا لرونکی اسم.

Yote رائي، لازمي فعل.

پنځلسمه جمله:

Li miyāna putār morāgā wā

لي ميانه پوتار موراگا وا.

معنا: دا زما زوی مړ شو.

تجزیه:

Li دا، اشاري ضمیر.

Miyāna زما، ملکي ضمیر.

Putār زوی، عام نوم.

morāgā wā مړ شو، لازمي فعل.

شپاړسمه جمله:

Kānā brāyot ti

کانا برایوت تي.

معنا: ستا ورور راغی.

تجزیه:

Kānā ستا، تملیکي ضمیر.

Brāyot ورور، عام نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ti متعدي فعل.

اوولسمه جمله:

ya ādāmas du putrā wāmā

ایک ادامس دو پوترا واما.

معنا: دیوه سړي دوه زامن وو.

تجزیه:

yak یو، شمیر نوم.

Ādāmas سړی، عام نوم.

Du دوه، شمیر نوم.

Putrā زامن، دجمعې عام نوم.

Wāmā مرستیال فعل.

اتلسمه جمله:

Miyāna dunsi xāt yoti

میانه دونسي خات یوتي

معنا: زما دلور خط راغی.

تجزیه:

Miyāna زما، ملکي ضمیر.

Dunsi لور، عام نوم.

Xāt خط، عام نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Yoti راغی، لازمي متعدي فعل.

نولسمه جمله:

Le kelā yak bāṇiyā mā ačitāti

لي کيلا يک بانی ما اچيتاتي.

معنا: دکلي له دوکاندار نه مې يو شی واخيست.

تجزيه:

Li دلته داضافت کار ورکوي.

Kelā کلی، دمکان نوم دی.

yak يو، دشمېر نوم دی.

Bāṇiyā دوکاندار، عام نوم دی.

Mā مې، متصل ملکي ضمير دی.

Ačitāti واخيست، متعدي فعل دی.

شلمه جمله:

Men sāmo tri ādāmo xārāsi da bāzum

مين سامو تري ادامو خاراسی دبازو.

معنا: موږ دري واړه سړي بنار ته لاړو.

تجزيه:

Men موږ، دجمع ضمير.

Sāmo يوځای، معنا لرونکی نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Tri درې، شمېر نوم.

Ādāmo سړي، عام نوم.

Xārāse ښار، عام نوم.

Da د ، د اضافت توری.

Bāzum لاړ، لازمی فعل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرایي ژبې نظم:

د تیرایي ژبې هغه نیمگړی نظم، چې زموږ لاس ته راغلی دا نظم څلور بیته لري.

معنا یې پوره نه ده واضح، خو دهندي ژبې د(کمار) او د پښتو ژبې د(سپوږمۍ) په کې راغلی دی:

میکو سپوږمیا کماري meko spoĝme komāri

تا تزابو کماري tā tazābuwā komari

سودا موتي نم sudā motinam

برم نا ترم bŗam na tŗam[1]

[1] دتیرایي ژبې دا نیمگړی شعر ما دکوټ دسیمې دیو سپینږیري څخه ، چې نور الرحمان نومید او دهیبت خېلو دکلي اوسېدونکی و ، دلته لیکلی چې دا سپین ږیری اوس وفات شوی دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله

تیرایان او ژبه یې ترسرلیک لاندې دا علمي رساله په پنځوو څپرکو کې بشپړه شوې ده.

په دې علمي رساله کې د تیرایانو او تیرایي ژبې د څېړنې په اړه د ساحوي میتود څخه کار اخیستل شوی او بیا د داردي ژبو له گروپ سره په مقایسوي ډول څېړل شوې ده، ځکه چې تیرایي ژبه د داردي ژبو په ډله کې راځي.

تر سریزې وروسته د موضوع شالید او پسمنظر راغلی دی، تر او سه پورې، چې کومې لیکنې او څېړنې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو او پوهانو له خوا په تیرایانو او تیرایي ژبه کې ترسره شوې، په لنډه توگه یې یادونه راغلې ده او همدارنگه د موضوع په اړه زیار ایستل شوی د لومړي لاس ماخذونو څخه استفاده شوې ده.

وروسته تر دې د تیرایانو په نسب او شجرې څېړنه شوې ده، درې تاریخي مشهور کتابونه لکه (حیات افغاني) د محمد حیات خان اثر د ۱۳۷۷ل کال چاپ ۲۷۱ مخ کې او همدارنگه (پښتانه د تاریخ په رڼا کې) د سید بهادرشاه ظفر کاکاخیل په ۱۳۲۲ مخ او د مرحوم میراجان سیال مومند د پښتنو قبیلو شجرې ۲۱۰ – ۲۱۱ مخونو کې تیرایان په کرلاڼي قبایلو کې شمېرل شوي او د نسب سلسله یې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسېدلې ده، د رسالې په همدې برخه کې د تیرایانو پخواني او اوسني مېشت ځایونه هم په گوته شوي او د مهاجرت او د ژبې متروک کېدلو لاملونه یې هم بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. د پیر روښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتی کول، دهغوی له ځېرمې وژل او پاتې نور د تیرا څخه شړل او بې ځایه کول.

۲. دوی دمهاجر کېدو او شړل کېدلو له امله په نویو استوګن ځایونو کې په وړو وړو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.

۳. ددوی په منځ کې داړیکو نه درلودل، یعنې یو له بله جلا کېدل.

څرنګه چې تیرایي ژبه داندو آریایي ژبو په (داردي) ګروپ کې راځي، ټولې داردي ژبې دافغانستان په شمال ختیځو غرنیو سیمو کې، یو څه یې داوسني پښتونخوا ایالت په شمال او دهندوستان په شمال لویدیځو ځینو سیمو کې موجودې دي.

همدا ډول دتیرایي ژبې پرتلنه دهمګروپ ژبو سره هم شوې ده، یعنې دهمګروپ ژبو یو معنا لرونکی متن دټولو داردي ژبو په قالب کې اچول شوی او مقایسه شوی دی.

یا داچې دټاکلو ژبو لغات او جملې دژبو دواحد په ډول وړاندې شوي دي دمثال په ډول د(ځ) غږ چې په داردي ژبو کې موجود دی او په اندوآریایي ګروپ ژبو کې نشته، نو په دې ډول مونږ دا دلیل راوړو، چې (داردي) ژبې داندو آریایي ګروپ ژبو په نسبت ختیځو آریاني (باختري) ژبو ته نږدې دي.

یا دا چې په داردي ژبو کې د(ف، ح، ع، ق) غږونه نشته، دا غږونه یوازې دنورو ژبو څخه په اخیستل شوو کلمو کې لیدل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داردي ژبو بله لويه فونيتيکي ځانګړنه داده، چې په دې ژبو کې سيريبرال (څ، ټ، ڼ، ډ، ړ) او نور کانسونانټ او غير سيريبرال غږونه هم شته، لکه په ټولو هندي او ځينو باختري ژبو لکه (پښتو) کې چې موجود دي نو پر دې اساس (داردي) ژبې د هندي ګروپ ژبو ته نږدې کوي.

همدا شان هغه دلايل چې تيرايي ژبه ولې متروکه او مړه شوه په ځغلنده توګه وړاندې شوي.

دبشر په تاريخ کې به داسې څوک نه وي چې خپله مورنۍ ژبه په خپل لاس او خوښه له لاسه ورکړي، په دې اړه وايو چې کله ديوې ژبې دويونکو شمېر داسې يو حد ته ورسي، چې نور دورکېدو په حال کې وي، نو ژبه يې هم د نورو ژبو له کتاره ووځي، دوی مجبور دي، چې يوه بله ژبه دوسيلې په توګه په خپل منځ کې استعمال کړي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک يې نه کاروي، ديو ولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې دوخت ظالم ځواکونه يې په ستوني او مرۍ چاړه راکاږي.

همدا رنګه د رسالې په څلورمو او پنځو څپرکو کې د اريايي ژبو په ډله کې د تيرايي ژبو دريځ، پرتلنه، ګرامري او مورفولوژيکي ځانګړنې په تفصيل سره بيان شوي او هم يې ترلاسه شويو وييونو، نومونو او جملې دمعنا او ترانسکرپشن سره څېړل شوي دي.

که يو څوک غواړي، چې داسې يوه مړه اوله منځه تللې ژبه زده کړي اويا هم په خپلو څېړنو کې دهغې دځينو برخو څخه ګټه واخلي په کارده، چې دنومړې ژبې موجوده برخې او متن ته مخه وکړي او دخپل توان په اندازه سره هغه ژبه تر يوه حده ثبت کړي، تر څو دنورو خپلوانو ژبو سره داړيکو ساتلو په برخه کې زموږ سره مرسته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهان په دې باره کې وايي، چې يو انسان کولای شي، چې يوه مړه ژبه زده کړي، خو نه شي کولای په هغه ژبه خبرې وکړي يا فکر پرې وکړي. دا ځکه چې دا ژبه دا توان نه لري، چې له يو ځای څخه بل ځای ته معلومات ولېږدوي.

د ژبپوهانو په نظر ديوې يا ډېرو مړو ژبو څېړنه په هماغه کچه ارزښت لري، چې ژوندۍ ژبه يا ژبې يې لري، په همدې علت ما هم د خپل هېواد ديوې لرغونې (تيرايي ژبې) څېړلو ته ملا وتړله او د خپلو شته امکاناتو څخه په ګټې اخيستنې سره مې دا علمي څېړنيز اثر وليکه، خو زه دا نه وايم، چې زما دغه ليکنه به يوه بشپړه ليکنه وي، کېدای شي تر ما وروسته نور ليکوالان دا لړۍ نوره هم پسې وغځوي او په دې برخه کې نورو نويو ماخذونو او منابعو ته لاس رسی ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه

تر هر څه لومړی که دژبو او ادبیاتو علمي مرکز دژبپوهنې دیپارتمنت دا موضوع په پام کې ولري ، چې کوم څېړونکي دداردي ژبو په برخه کې په علمي پروژو باندې کار کوي، لکه نورستاني، پشه يي، ګواري، وټه پوري، تیرایي او نور، پکار دي، چې دوی په مشترک ډول په دغو ژبو کې علمي کنفرانسونه او ګډې غونډې جوړې کړي، تر څو ددغو ټولو ژبو مشترک ټکي او اړخونه له یو بل سره روښانه شي.

څرنګه چې تیرایي ژبه اوس مړه او له استعمال څخه غورځېدلې ده، نو له دې امله، چې نورې داردي ژبې لکه ګواري، وټه پوري... هم په دې لار پل وانخلي باید ددې ژبو د لغاتو ذخیره او نورې ګرامري ځانګړتیاوې مخکې له مخکې په نښه او ثبت شي.

په دې علمي رساله کې هغه ټولې تېروتنې، چې د تیرایانو د مېشت ځایونو او وژل کېدو په برخه کې موجودې وې په نښه شوي دي.

همدا ډول د تیرایانو او تیرایي ژبې په برخه کې که له ما څخه کومه تېروتنه شوي وي او یا را څخه کوم ماخذ پاتې وي، نو د ګرانو لوستونکو او څېړونکو څخه هیله مند یم، چې خپلې ګټورې لارښوونې او مشورې تل له ما ونه سپموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضميمې

۱- کوټ:

کوټ جنگي کلا ته وايي، خو په عامه اصطلاح يو ودان او لوی کلي ته هم کوټ وايي. په آريايي ټولنه کې د(جانا) يعنې د قام تشکيل د جنگي کلا په مفهوم راغلی دی، يعنې هغه وخت چې د جانا پادا د قبيلو مشر په جنگي کلا کې کښېناست د قوم د قبيلې واحد وزېږېد. چې د غې کلا ته پښتانه کوټ وايي.

په يوناني لرغونې ټولنه کې د(کنفدريسي)* جوړښت په کوټ کې وشو. روميان د روم په ښار کې د(کيوريانو)** مشر يې په کې کښيناوه.

د کوټ کلمه د آريايي دورې څخه راپاتې ده او په پښتو ژبه کې اوس هم ژوندۍ ده، د کوټ مشر تل د لويې جرگې د رابللو صلاحيت لرونکی وي. ([1])

په افغانستان او کوزه پښتونخوا کې ډېرې سيمې د کوټ په نوم ياديږي، چې دلته يې څو نمونه د مثال په ډول راوړو ؛ لکه کوټ، بالاکوټ، وچ کوټ، بټي کوټ، سري کوټ، تني کوټ، پکتيا کوټ، ترين کوټ لنگر کوټ، سخا کوټ، بريکوټ او نور....

---

* کنفدريسي په يوناني ټولنه کې دقبيلو اتحاديه وه .

** کيوريان په رومي ټولنه کې دقبيلو اتحاديه وه .

[1] محمد ابراهيم عطايي ، دپښتني قبيلو اصطلاحي قاموس ، (حقوقي ، جزايي ، تعاملي) دعلومو اکاډمي ، دپښتو څېړنو نړيوال مرکز ، ۱۳۵۷ل کال، ۲۱۷ – ۲۱۸ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په دې لیکنه کې زموږ مراد دهغه کوټ څخه دی، چې دننګرهار ولایت په اداري تشکیل کې یوه ولسوالي ده. د کوټ په اړه په دې رساله کې داسې نظریات راغلي، چې دتیرا څخه ورته دتیرا یانو کوچ شوی دی.

د کوټ ولسوالي د جلال آباد ښار جنوب خوا ته په شل کیلومتره کې واقع ده. دا ولسوالی پخوا د روداتو ولسوالی جزوه. په ۱۳۷۳ل کال د ننګرهار ولایت په اداری تشکیل کې مستقله ولسوالی شوه. د بحر له سطحې څخه ۷۵۰ متره ارتفاع لری. مساحت یې ۳۳۲ کیلومتره مربع دی د ختیځ طول البلد په ۷۰ درجې ۳۰د قیقي او ۲۴ ثانیه او شمالی عرض البلد په ۳۴ درجو ۱۴ د قیقو او ۴۷ ثانیو کې موقیعت لری. ددې ولسوالی شرق خوا ته بټیکوټ ولسوالی، غرب خوا ته هسکې مینی ولسوالی، شمال ته د روداتو ولسوالی او جنوب ته د اچین ولسوالی موقیعت لری. پنځه لیسی او دری صیحی کلینکو نه لري. آب هوا په اوړی ګرمه او په ژمی معتدله ده. عمده حاصلات یې غنم، جوار، اوربشی، وریجې او پمبه دي.

۲- چوره:

دتیرا په شمال ختیځه برخه کې او دزخه خیلو بازار جنوب ختیځ اړخ ته موقعیت لري، دجم خوړ دتخته بیګ دځلورلارې څخه تقریباً لس کیلومتره لیرې لویدیځ خواته پرته ده. ددې سیمې اکثره اوسیدونکي اپریدي دي، خو په خاص ډول دملک دین خیلو او زخه خیلو قام په کې زیات استوګن دی بازار ته دباړې لار هم دچورې پر کنډو اوښتې ده.

په چوره کې دمغولو او پیر روښان دلښکرو له خوا یو تاریخي جنګ شوی، په دې جنګ کې دپیر روښان لښکرو او مریدانو، چې اورکزي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اپريدي او تيراي په کې شامل وو د چورې د کلکو د رمو څخه په استفادې سره مغولو ته ماتې ورکړې ده.[1]

۳- اورکزي:

اورکزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چې تو کم پوهان يې کرلانيو ته منسوبوي. د دې قبيلې زياته برخه د کوهاټ په غرونو او ځينې يې د سپين غره په ختيځ او د تيرا په جنوبي واديو کې مېشت دي. د بنگښو قام څه دپاسه څلورسوه کاله د مخه د کوهاټ سيمه د اورکزيو څخه ونيوله، خو بيا هم د دوی ترمنځ د دې سيمې پر سر جگړې رواني وې. داسې وايي چې د جگړې پر مهال ديو چا سترگې پر داسې سړي ولگېدې، چې په آس سپور و، دواړو خواوو پرېکړه وکړه چې د دغه سپاره سړي خبره به مني او د جگړې د بندولو په اړه به د دغه سړي پرېکړه عملي کوي، نوموړی سړی(دايي) نوميده او د شعر په ژبه يې داسې پرېکړه وکړه:

دايي خو داسې وايي
چې سمه د بنگښ غر د اورکزي

تر دې وروسته سړی په خپله لار روان شو، که څه هم اورکزو د دغه سړي دوژلو تکل وکړ، خو په سيمه کې يې بنگښو مخه ونيوله، دا عجيبه او لنډه پرېکړه عملي شوه، خو بيا هم د دوی ترمنځ دښمني ورکه نه شوه. په اورکزيو کې دولتزي او مموزي زيات دي او بيا په دولتزيو کې د مموخيلو او محمد

[1] د حبيب الله اپريدي دوينا څخه مې پورته مطلب تيار کړی دی، نوموړی يو وخت د افغانستان د علومو اکاډمي علمي غړی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیلو شمېر خورا زیات دی. په دوی کې د محمد خیلو له څانګې پرته نورې ټولې څانګې سني مذهبه دي او یوازې محمد خیل په کې شعیه ګان دي.

دغه ټول قام د(سمل) او (کاړه) په ګوندونو ویشل کیږي، د دوی دود او دستور اړپیدیو ته ورته دی او په خپلو منځو کې ښې اړیکې نه لري، د دغه ښاخ سره چې نور ښاخونه او څانګې په ګټه او زیان کې شریکې دي، هغوی په اصل کې اورکزي نه دي خو د دوی سره یوځای په اورکزیو کې شمېرل کیږي. دغه څانګې عبارت دي له ابراهیم خیلو، سوکړی، اختان، سورا، کنډه تلی او دمېشتي ښاخ، چې له هغو څخه ماما زي، حیدر خیل او داد خیل راوتلي دي.

اورکزي زیاتره دوسلې سره مینه لري او تقریباً هر یو یې وسله لري، دوی ښه تکړه جنګیالي او خوځنده زیارکښ خلک دي، د کرنې او مالدارۍ په چارو بوخت دي، ځمکې یې حاصل خېزې دي. وریجې، وربشې، غنم او جوار یې ښه پیداور دي. د قومي مشرانو او عالمانو واک په دغه سیمو کې زیات دی، خلک یې ښهٔ مېلمه پال دي، څرنګه چې د اپریدو په ګاونډ کې پراته دي، نو زیاتره کړنې، دود او دستور یې د هغوی په شان دی.

د اورکزیو دوې مشهورې څانګې دولتزي او مستوره دي، انګرېزانو د خپلې استعماري واکمنۍ پرمهال هڅه کوله چې د دوی سیمې تر خپلې ولکې لاندې راولي، خو پر دې کار بریالي نه شول. څرنګه چې د اورکزیو په ټولو څانګو کې دولتزي او مموزي خورا زیات دي، چې زیاتره یې په کرمه او نور یې په اورکزي ایجنسۍ کې مېشت دي. ([1])

---

[1] آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک، دعلوموا کاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸٦ل کال، ۷۴٦مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- اپريدي:

اپريدي چې ټول نهه خېلونه دي، لکه ادم خيل، اکاخيل، سه پای، قمر خيل، ملک دين خيل، قمبر خيل، ذخه خيل، کوکي خيل او ستوري خيل. ددغه خيلونو څخه يوازې ستوري خيل په اورکزی ايجنسۍ کې مېشت دي.

اپريدي دککي بن کرلاڼ دځلورو زامنو (برهان، خوږيانی، سليمان او شيتک) يعنې د برهان لومړی زوی عثمان نوميده او په اپريدي سره مشهور شو.

عثمان دا پريدي قبيلې مورث اعلی دی، چې وجهه تسميه يې په دې ډول بيان شوی ده:

يوه ورځ څو تنه بې وزله مېلمانه دعثمان کور ته ورغلل، چې دډېرې يخنۍ له امله يو بل ته نږدې کښېناستل، کله چې عثمان راغی، مېلمنو پوښتنه وکړه، چې دا څوک دی، عثمان په پښتو ژبه ځواب ورکړ چې دا خدای افريده دی، تر دې وروسته دده اولاد په افريده او وروسته په اپريدي شهرت وموند.

اپريدي په خيبر دره، اخور دره، کوهاټ او تيرا کې اوسيږي، چې ختيځه پوله يې دخټکو سره بريد لري، جنوب لور ته يې بنګښ او د سپين غره څمکني پراته دي، دبنګښو سره اورکزي هم اوسيږي. لويديځ لور ته يې شينواري او شمال لور ته يې دمومندو سيمه ده. دپېښور په سيمه کې دکچه ګړۍ څخه بيا تر ننګرهار ولايت پورې ددوی په جنوب لويديځو سيمو ولکه ده او دتيرا سيمه هم ددوی په لاس کې ده.

خو ددې قبيلې اصلي مرکز دتيرا دغرونو هغه سيمې دي، چې ډېرې ښې اوبۀ او ښه هوا لري او دباغ مېله په همدغه ځای کې کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سې ویل کیږي، چې دوی د څوارلسمې میلادي پېړۍ راهیسې په دې سیمه کې او سیدلې دي.

د خیبر درې اپریدي ډېر زړور او توریالي خلک دي، د سکندر اعظم د پوځ کومه برخه چې په هند باندې د یرغل په نیت له دې سیمې (خیبر) نه تېرېدله، له دوی سره لاس او گریوان شوې او د دوی د سخت مقاومت سره مخامخ شوې دي. د خیبر دره چې د تاریخ په اوږدو کې ډېره مشهوره دره گڼل شوې ده، زیاتره او سیدونکي یې اپریدي، شینواري، ملاگوري او شلماني دي، چې اپریدي په کې له نورو زیات دي، د باغ جماعت د دې خلکو د سیاسي او مذهبي چارو مهم مرکز دی.

کوکي خیل د راجگل په کڅ او د بازار په وادي دلاله چیني او بیا له جمرود څخه نیولې تر علي مسجد پورې پراته دي، چې د ژمي په موسم کې کجورۍ ته راځي، د زخه خیلو قوم جغرافیوي موقعیت زیات ارزښت لري، چې پېښور او جلال اباد ته تللې لار (خیبر) څخه یوه بله لار هم د زخه خیلو څخه تیرېږي.

قمبر خیل د باړې په لویدیځ او د سه پای د بآزار په کڅنۍ کې او سیږي، د ژمي په موسم کې دوی هم کجورۍ ته راځي. دوی د علم گودر په سیمه کې د وسلو کارخانې لري، چې هر ډول وسلې په کې جوړېږي.

اکاخیل د باړې جنوب ختیځ ته پراته دي او ادم خیل د کوهاټ شمال لور ته په دره کې او سیږي، د اپریدو ځینې کورنۍ په دکن، پاني پت، کشمیر او وزیرستان کې هم او سیږي، د دوی د کرهڼې وړ سیمه ډېره لږه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی لـه غرونـو څخـه د سـونګ لرګي پېښـور تـه راوړي او خپلـه ګـوزاره ورباندې کوي او هر کله خپل منځي شخړې د جرګو له لارې فیصله کوي. ([1])

۵- خېل:

په پښتني قبیلو کې خیل یو اتنوګرافیک واحد دی، چې د قبیلې محـور ګڼل کیږي، خیـل د صلاحیت د واک مرجع ده، چې تصمیمونه یې پـه جرګـه پورې اړه لري او جرګه هم د ټاکلو غړو څخه جوړیږي، لکه د پښنو دمجموعې او لویو تصمیمونو لپاره چې مرجع ده، د خیـل چوکاټ او موقف تـر هرڅه وړاندې د جرګې په صلاحیت کې پوره معلومیږي، د خیـل جرګه د پښې تـر جرګې په لوی صلاحیت جوړیږي.

همدارنګه د ټبر په جرګه کې بیا خیل د یوه غړي په حیث رایه لري.

د خېل قبیلوي جوړښت په آریایي ټولنه کې چې د پښتني قبیلې مـور بلـل کیږي په جرګه کې پوره څرګند و.

د خیلونو نماینده ګانو به چې په جرګه کې ګډون کاوه او د تصـمیمونو پـه نیولو کې یې ثابتې رایې درلودې، خو د(کاسټ) سیستم چې کله وزبرېدی نـو قبیلـوي اشـرافیت د(کاسـټ) تـابع شـو ، پـه کاسـټ کـې هـم د (بـرهمن، کشتري او ویسـا) تـرمنځ رابطـه وه او تصـمیمونه یـې پـه ګـډه نیـول، یـوازې څلورمه طبقه (شودرا) د صلاحیت څخه خارج او د مال په جمله کې وبلل شوه.

[1] آریانا دایرة المعارف ، لومړی ټوک ، دعلوموا کاډمي ، دنبراسکامطبعه ، ۱۳۸٦ل کال ، ۱۸۲ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتني ټټنۍ قبیله کې خېل د قبیلې یو درست واحد دی، چې د عزیز ګلوئ (kinship) بنا پر ولاړه ده.

خېل د (زي) سره یو مفهوم لري، خو دغه نومونه په عامه مکالمه کې د (پښو) او قوم لپاره هم استعمالیږي، ولې د اتنوګرافیک واحد په حیث خېل د (زي) سره مساوي ځای لري.

دجنوبي سیمو په قبیلو کې د (خېل) کلمه او په لویدیځو قبیلو کې د (زي) کلمه د دغه قبلوي واحد د اصلي نامه په ضمیمه کې راځي.

په هغو قبیلو کې چې د قبیلې د نامه په ضمیمه یې (خېل) او (زي) نه وي راغلي د هغه په لاندینیو کړیو کې (پښو) کې د خېل او زي لاحقه راغلې وي.

همدارنګه د خېل په لاندې پښو کې د (پښې) د اصلي نامه په ضمیمه (زی) هم راځي.

دلویدیځې خوا د قبیلو د (زي) دواحد په (پښو) کې د (خېل) د کلمې لاحقه ډېره لیدل کیږي.

دا دخیل صلاحیت دی چې یو مجرم سړی د قبیلې څخه ورټې (وشړي) او دا هم دخیل صلاحیت دی، چې د بلې قبیلې سړی په خپل خیل کې ونه مني. دا کار دخیل د جرګې په تصمیم عملي کیږي. دخیل قبیلوي موقف موږ ته تر هرڅه دمخه د هغه د جرګې په صلاحیت کې راڅرګندیږي. ([1])

[1] محمد ابراهیم عطایي، دپښتني قبیلو اصطلاحي قاموس، (حقوقي، جزایي، تعاملي) دعلوموا کاډمي، دپښتو څېړنو نړیوال مرکز، ۱۳۵۷ل کال، ۱۰۵ – ۱۰۷ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- اتنوګرافي(ethnography):

دا یوه لاتیني اصطلاح ده چې ددوو کلیمو یا جزونو څخه جوړه شوې ده، چې لومړی جز یې (اتنو) دخلکو، قوم، قبیلې او توکم په معنا او دوهم جز (ګرافي) یې دلیکنې مفهوم افاده کوي، د(اتنو) کلمه دجمعې په حالت کې د(s) توري په زیاتولو دقبایلو، نژادونو او دخلکو هغه ګروپ او ډلې لپاره پکارول کیږي، چې تراوسه دلیکلو او لوستلو پړاو ته نه وي داخل شوي.

په همدې توګه دګرافي کلمه چې یوناني بنه یې (graphain) د to write یا لیکنې په مفهوم استعمالیږي.

په بل عبارت اتنوګرافي دانسان پېژندنې دعلم یوه څانګه ده او په ځانګړې توګه دفرهنګي انسان پېژندنه ده، چې په عمومي ډول دبېلابېلو ټولنو او قومونو په فرهنګ لیکلو کار کوي، دقوم لیکنې او خلک لیکنې باندې هم نومول شوې ده، همدارنګه اتنوګرافي دتوکمونو دشرح کولو په مفهوم هم کارېدلې ده.

داتنوګرافي دتعریف او مفهوم په اړه دپورتنیو ویناوو په پام کې نیولو سره دې پایلې ته رسیږو، چې اتنوګرافي هغه پوهه ده، چې اساساً دخلکو (اتنوسونو) ترمنځ ورته والی لري، توپیرونه او هغه بدلونونه چې دوخت په تېرېدو سره ددوی په خصوصیاتو او مشخصاتو په اتنیکي بهیر کې رامنځته کیږي، مطالعه کوي.

یا په بل عبارت اتنوګرافي هغه علم دی، چې دټولنیزو سازمانونو دژوندانه، عرف، عاداتو او دودونو طرز او دخلکو دخپلوی اړیکې له نږدې څخه څېړي او مشاهده کوي، په حقیقت کې اتنوګرافي دفرهنګي

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان پېژندنې په اړانه کې دعمومي انسان پېژندنې او انترو پولوژي دعلم یوه څانگه ده.

یا په بله ژبه کله چې دانسان پېژندنې په څېړنو کې دانسانانو فرهنگ مطالعه کیږي، دمطالعې دا برخه په اتنوگرافي پورې اړه لري.

اتنوگرافي دیو قوم دفرهنگي خصوصیاتو دپېژندگلوئ لومړني مواد راټولوي او دفرهنگ انسان پېژندنې بلې څانگې ته یې چې داتنولوژي په نوم یادیږي ورکوي. دعلم دا څانگه یو تر بله بشپړه اړیکه سره لري او یو دبل سره مرسته کوي.

دبشر دقومي او قبیلوي ژوند په پړاو کې دبشر ټول لاسي شیان او آثار مطالعه کوي، له همدې امله په بېلابېلو قومونو پورې داړونده انسانانو داستفادې وړ جوړ شوي شیان او آثار راټولوي او له هغو څخه اتنوگرافي موزیمونه جوړوي. له بلې خوا داتنوگرافۍ او اتنولوژۍ دنده داتنکي کتلو دفرهنگي تکامل او انکشاف دمبداء او منشاء مطالعه او څېړنه ده او ددې مطالعې او څېړنې له لارې روښانه کیږي، چې او سنیو انسانانو چې دانکشاف کوم پړاوونه وهلي او ددوی ددې اوږده تکامل په بهیر کې پخوا څه ډول عقاید درلودل او دژوندانه دپرمختګ لپاره یې دڅه ډول وسایلو او افزارو څخه استفاده کړې ده، ددې لپاره چې داتنوگرافۍ دعلم څېړونکي وکړای شي دخپل څېړنیز کار او فعالیت په بهیر کې لازم او ضروري معلومات ترلاسه کړي، پکار ده چې دټولنیزو علومو دبېلابېلو څانگو داساساتو سره اشنایي ولري او له هغې څخه مرسته وغواړي. ([1])

[1] آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک، دعلوموا کاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸٦ل کال، ۲۰۹ – ۲۱۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- ترانسکرپشن یا ترانویسي Transcription:

چې غږ ثبت لیکنه او اواز لیکنه هم ورته ویل کیږي له لاتیني کلمې trascripto څخه اخیستل شوې، چې یو لیک دود په بل لیک دود باندې داړوونکي معنا لري. په منظمه او ثابته توگه دودیز غږونه دلیکنې طریقې ته script او transcript ویل کیږي.

په غږ ثبتونه کې phonetic transcription کې دغږونو نښاني کول دهغوی دتلفظ یا اورېدنې دهویت پر بنسټ دي.

یعني غږ لیکنه دهغه اوازونو کښل او ثبتول دي، چې زموږ غوږونه یې اوري.

غږ لیکنه هغه عمل دي، چې دبهرنیو ژبو په تدریس، زده کړه او دقاموسونو په تدوین کې ترسره کیږي. (۱)

۸- تاریخ مرصع:

د تاریخ مرصع لیکوال افضل خان خټک چې دخوشال خان خټک لمسی دی. دا تاریخ دپښتنو دهغو گوتو په شمېر تاریخونو څخه دی، چې په پښتو لیکل شوی او بشپړ متن یې موږ په لاس کې لرو، دا تاریخ دپښتنو په باب روایات راسپړي او تاریخي پېښې دمؤلف تر وخته پورې بیانوي. ددې تاریخ اساسي بحث دپښتنو داصل او نسب په باب دی. دریم باب یې دخالد بن ولید په اړه دی، چې په اسلامي دوره کې دپښتنو مشر باله شي. دپښتنو واکمنانو خبرې دلودیانو څخه راپیل کوي. په سلطان بهلول،

---

۱ پورتنی اثر، ۶۶۴مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان سکندر او ابراهیم لودي غږېږي، بیا دخوشال خان خټک پر وخت دتاراګهړ په یو مهم خبرې کوي، بیا بېرته شاته ځي او پښتو ر ته له کندهاره، غوري، خښي او کرلاڼي پښتنو دراتللو په پښتو غږېږي، بیا دخټکو او خپلې کورنۍ احوال بیانوي.

دپیر روښان او دده دکورنۍ پېښې رااخلي، دمیرویس خان غلجي دواکمنۍ بحث راوړي، په پښتور کې دجمال خان غمیزه بیانوي، دبنګښو سره دجنګ احوال راوړي، بیا دخپل وخت پېښې چې مؤلف په کې خپل ځان دخیل بولي، بیانوي.

بیا دخوشال بابا په وفات او نورو موضوعاتو خبرې کوي.

دکتاب بله برخه دپښتنو اولیاؤ تذکره ده، چې بېټني، غرغښتي او کرلاڼي ستانه، عارفان او صوفیان په کې راپېژني.

دکتاب په وروستۍ برخه کې دپښتنو شجرې او نسب نامې راغلي دي.

افضل خان خټک په دې تاریخ کې دتېرې زمانې پېښې له زړو تاریخونو څخه او دخپل وخت پېښې یې په خپله په دقت سره ثارلي او بیان کړي دي، دتاریخ مرصع دلویو ماخذونو څخه یو هم دخواجه نعمت الله هروي (مخزن افغاني) دی چې دپښتنو اصل او نسب یې ترې نېغ په نېغه ژباړلی دی او دپښتنو داولیاؤ په برخه کې یې ترې ډېر څه راخیستي دي.

دوه نور مهم ماخذونه یې یو مخزن الاسلام او بل تذکرة الابرار والاشرار داخون درویزه مهم تالیفات دي.

او پاتي دوه نور ماخذونه یو دجمیل بیګ (مناقب شیخ رحمکار) او بل دخوشال خان خټک یادښتونه چې په ګڼو بیاضونو کې لیکل شوي وو او افضل خان خټک دموضوع داړتیا په صورت کې ترې اقتباسات کړي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ځای پر ځای یې لاسوهنه هم په کې کړې ده، داسې ویل کیږي چې د تاریخ مرصع په لیکلو په خپله خوشال خان ختک کار پیل کړی و، افضل خان ختک د خپل نیکه په جوړ شوي چوکاټ کار کړی او نور مطالب یې وربانديې زیات کړي دي.

په نتیجه کې ویلای شو چې د تاریخ مرصع متن ښیي، څنګه چې د خوشال بابا یادښتونه خواره واره وو او دیو منظم کتاب بڼه یې نه وه غوره کړې، همدا راز افضل خان هم دا راز یادښتونه راغونډ او د کتاب لپاره یې ترې فصلونه جوړ کړي دي، دا فصلونه منظم نه ښکاري، واقعات د پېښېدو له مخې وړاندې وروسته دي، د تاریخ مرصع وروستی چاپ په ۲۰۰۶م کال کې تر سره شوی او د مخونو شمیر یې ۱۳۴۲ پورې رسیږي. ([1])

[1] آریانا دایرة المعارف، دویم ټوک، دعلومو اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ل کال، ۵۸۹ – ۵۹۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱. آریانا دایرة المعارف، دویم ټوک، دافغانستان دعلومو اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ل کال.

۲. افغاني، محمد حیات خان: حیات افغاني،دویم چاپ، دویم ټوک، ۱۳۷۰ل کال.

۳. تڼیوال،څېړنوال مولا جان. ژبه او ټولنه، دافغانستان دعلومو اکاډمي، کابل، شعیب مطبعه، ۱۳۸۸ل کال.

۴. حبیبي، عبدالحی. دپښتو ادبیاتو تاریخ دوهم ټوک، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ل کال، ۲۸۵مخ.

۵. خادم،قیام الدین.بایزید روښان، پښتو ټولنه،دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ل کال ۲۳-۲۴مخونه.

۶. خټک ،افضل خان. تاریخ مرصع، مقابله وتصحیح او نوټونه، دوست محمد خان کامل مومند ، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور.

۷. دوست، څېړنمل دوست محمد. دافغانستان ژبې او توکمونه، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴ل کال.

۸. رښتین،پوهاند صدیق الله. دننګرهار ننداره، یونیورستي بک ایجنسي،پېښور، ۱۳۷۴ل کال.

۹. شپون، څېړنیار وجیه الله. دپښتنو او پشه یانو دشفاهي ادبیاتو ځینې ورته بېلګې، دافغانستان دعلومو اکاډمي، دژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۹ل کال.

۱۰. ننګرهاری، اخوند درویزه. تذکرة الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پیشاور.

۱۱. ننګرهاری، اخوند درویزه. مخزن الاسلام،پښتو اکاډیمي پېښور یونیورستي، دسید تقویم الحق کاکا خېل مقدمه، ۱۹۶۹م کال.

۱۲. مخلص،کندهاری علي محمد: حالنامه میاروښان، لومړی چاپ وزارت اطلاعات وفرهنګ، ۱۳۸۸ل کال.

۱۳. ملاتړ،زکریا: تیرایي ژبه، دزیري کالنۍ،پښتو ټولنه، دولتي مطبعه،۱۳۵۷ل کال.

۱۴. G.A.Grirson , ISILS , Vool ۱ , calautta , ۱۹۲۷ .

۱۴. G Morgen Stierne Report on a Linguistic Mission to afganistan. Oslo , ۱۹۲۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیرایان او ژبه یې

زکریا ملاتړ

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: تیرایان او ژبه یې

لیکــوال: زکریا ملاتړ

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼه: www.melitahrik.com

ډیزاینـګر: ضیاء ساپی

پښتی ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکــال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۴۵)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

سرلیک مخ

دلاربنود استاد په توګه نظر ۱
تقریظ: ۸
تقریظ: ۱۴
سریزه.. ۱۸
لومړۍ څپرکی
د موضوع شالید.. ۲۳
دویم څپرکی
د تیرایانو نسب او شجره.. ۲۹
د تیرایانو میشت ځایونه.. ۳۲
روښانیان او تیرایان.. ۳۴
دریم څپرکی
د تیرایانو او ژبې په برخه کې د پوهانو نظریات.......................... ۳۸
الف ـ د کورنیو پوهانواو څیړونکو نظریات.............................. ۳۸
ب ـ د بهرنیو پوهانو او څیړونکو نظریات................................ ۴۶
څلورم څپرکی
د اندوآریایي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې دریځ......................... ۶۶
له همګروپ ژبو سره د تیرایي ژبې پرتلنه................................ ۷۷
د تیرایي ژبې ګرامري جوړښت او ځانګړنې ۸۵
د تیرایي ژبې د مړې کیدلو او متروک کیدلو لاملونه ۹۳
پنځم څپرکی
د تیرایي ژبې تر لاسه شوي وییونه او جملې (ترانسکرپ او تجزیه) ۹۷
د تیرایي ژبې نظم.. ۱۱۳
پایله.. ۱۱۴
وړاندیزونه.. ۱۱۸
ضمیمې.. ۱۱۹
ماخذونه... ۱۳۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (احسان الله کاموال) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیر ایان او ژبه یي

د خپرونو لړ: ۴۵

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library